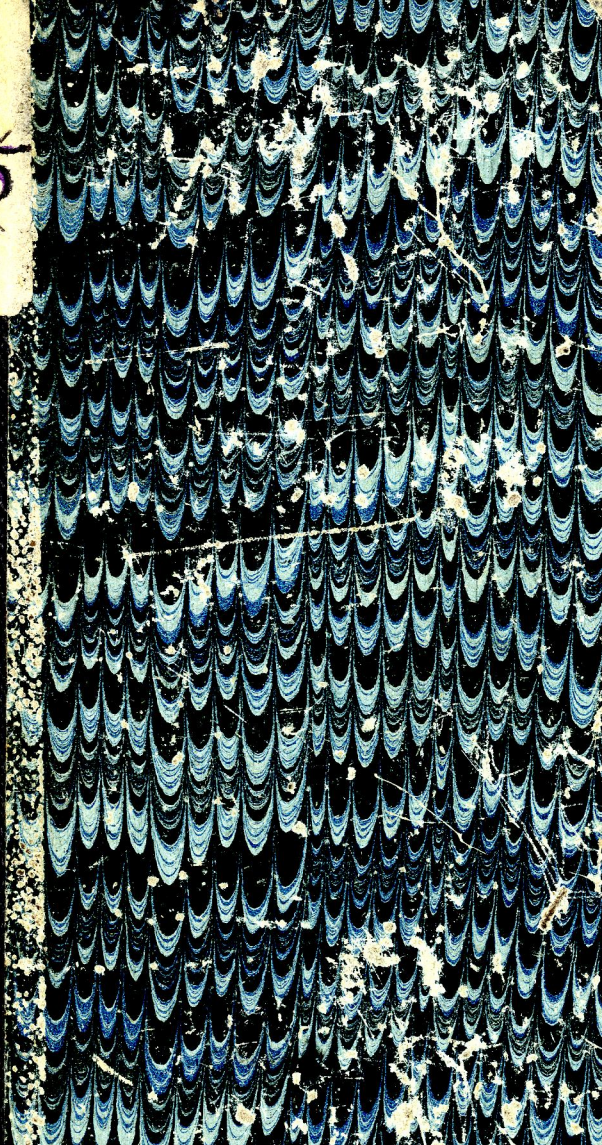
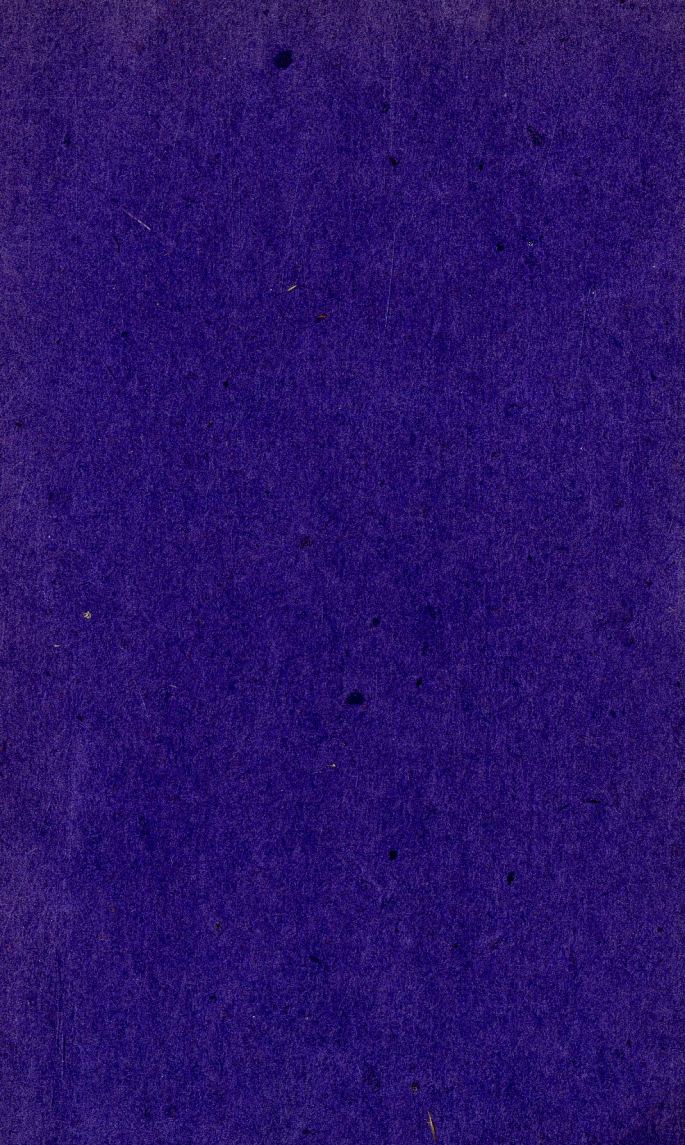

085

Александр Барвинский

06
10

42886

Олександр Харвінський.

Спомики з того життя.

ПЕРША ЧАСТЬ.

(Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60 их рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша).

(з 10 портретами і двома картинами).

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ЛЬВІВ.

Накладом Якова Оренштайна в Коломиї.

З друкарні В. А. Шийковського ул. Зиморовича ч. 14.

1912.

92 [Борисовский]

T3(24x)5,013

„Подвигомъ добрымъ подвижася, течѣніе скончашъ,
кърѣ соблюдохъ. Проче оубо соблюдетсѣ мнѣ вѣнецъ
правды, егѣже воздастъ ми Господь въ день ѿнѣ, пра-
ведный сѣдѣ, не токмо же мнѣ, но и всѣмъ возлюбашымъ
явленіе егѣ.“

Посл. съв. Апостола Павла до Тимотея II. 4. 7.

„Wenn einst nach vielen Jahren
Mein Name wird genannt,
Dann wird man erst erfahren:
„Den haben wir verkannt“.

Передне слово.

— —

Das Leben ist auch eine Schule.

На моєму віку довелось мені пережити не одно, зустрінути ся і познакомити з визначними людьми, приглядати ся розвиткови і поступови культурних народів і самому бути учасником змагань нашого народу українсько-руського до витвореня умовин для єго самостійного єствования, розвитку і поступу. Житє посеред тих обставин було для мене школою, в котрій я чимало дізнав ся, багато навчив ся, як би можна і наш нарід двигнути з за-непаду, пособити єго розвиткови і поступови та довести єго до становища поруч инших культурних народів. „Хощу добра руській землі“ — бажанє Володимира Мономаха, стало моїм бажанєм а слабї сили свої звертав я на потреби свого народу і *quid potui, feci* — лишаючи иншим, *faciant meliora potentes*.

Досьвід, зібраний протягом мого віку, помічення, які я поробив в тій школі житя, бажаю полишити нащадкам, щоби користува-

лись ними, о скільки они добрі, а обминали їх о скільки они хибні. Треба нам учитись від культурних народів, переймати від них все краще, користуватись досвідом старших людей і на підвалинах ними положених класти дальші цеголки народної будівлі.

Моє жите обіймає спору частину в історії нашого народного розвитку а спомини, які починаю списувати, можуть пояснити в деім не одну сторінку не зовсім виясненого нашого народного розвитку, бо її стрічки не мають иншої мети, як щиро і правдиво зобразити ті відносини, яких я *parva pars fui*. Чи Бог дозволить мені ще стільки віку, щоби початі тут спомини довести до кінця, се Ёго сьвята воля.

Отже в імя Боже починаю списувати спомини з мого життя і тих, котрим доведе ся колись прочитати сї спомини, прошу словами нашого літописця:

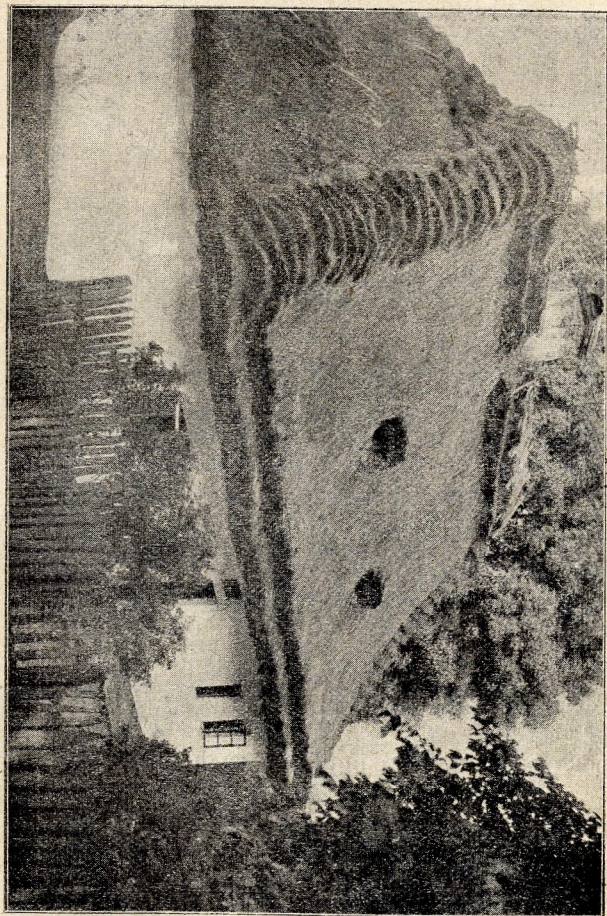
„Оже сѧ гдѣ вѣдѣ описѧлъ, ѡли переписѧлъ, ѡли не дописѧлъ, чтѣте исправляѧ Бѣга дѣла, а не кленѣте, но благословѣте.“

У Львові, дня 1. серпня 1909.

І. Моє родинне село.

На Поділю, на милю від Тернополя, над яром річки Гнізни, розкинулось на західній збочи сего яру живописно положене село Ш л я х т и н ц і. На супротилежній збочи яру, доволі стрімко нахилений до річної долини, красувала ся громадка старезних сосон а дальше виднів ся гарний дубовий гайок, що губив ся аж за горсю. Від західного берега річки серед густої деревини здіймались амфітеатрально біленькі селянські хатки з солом'яними стріхами. Понад ними, на самім краю західної збочи, серед столітних ясенів, берестів і каштанів сховала ся велика сільська хата, а побіч неї висувала ся мала мурована церковця з червоною банею. обмазана довкола старенезними липами. Коло церкви виступала широка мурована дзвіниця а перед нею розкинувся невеличкий майдан аж по гостинець, що серединою села провадив з Тернополя до Збаража. Зараз біля церкви, на краю майдану стояла невеличка сільська школа, з одною комнатою для науки, а другою для учителя.

Моя родина хата.

В сій великій сільській хаті, (нині єї вже нема) на приходстві, родив ся я 8. червця 1847 р. Отець мій Г р и г о р і й, що був тут майже цілих 50 літ приходником, був сином Григорія, громадского начальника, чиншового шляхтича (Zinsedelmann) з Ярчовець, коло Зборова, (секретар гр. Дідушицького) а виховував ся і образував у стрийного стрія, архіпресвітера львівської митроп. капітули і генерального вікарія о. М а р т и н а у Львові, тут скінчив теологію і висвятив ся (1830 року). Хоч в школах не учив ся рускої мови, а про руске письменство тоді в Галичині й чутки не було, научив ся мій отець, як сам оповідав, рускої скорописи від Ількевича, що опісля видав збірник приповідок, та мимо того перші проповіді списував собі латинською азбукою, але живою, народною мовою рускою. (Отсе доказ, що вже перед Маркіяном Шашкевичом тліла в духовній семінарії іскра руского життя). Мати Д о м і ц е л я була донькою сьвященника о. Д м и т р а Б і л и н ь с к о г о з Козівки і А н н и з Ю с ь к е в и ч і в, тернопільських міщан. Вихована по старосьвітски, в будні була все в роботі, при доволі великім господарстві, а в неділі і сьвята, як сама мені розказувала, були акафисти одинокою лектурою єї і молодших сестер. Змалку отже чув я дома лише руске слово, дім моїх родичів був щиро-руський, хоч поміж

О. Мартин Барвіньський, архіпресвітер.

тодішними сьвященичими родинами, особливо на Поділю, говорено звичайно по польски.

Отець мій був поважної і суворой вдачі, рідко коли усміхнувся, а не тямлю, щоби жартував колинебудь. На жите глядів поважно, був вельми примірним і ревним сьвящеником, сповняв дуже точно свої обовязки без сотрудника в двох церквах (дочерна в Лозові) і трьох селах (Шляхтинці, Лозова і Курники) аж до самої смерти (умер на новий рік 1880, а ще на Різдво відправляв богослуження*), При тім провадив рільне господарство і велику пасіку (15 літ адміністрував крім того сусідними Байківцями, з Смиківцями і Русянівкою) отже і приходска і господарска праця була незвичайно велика і трудна. Для нас дітий був се живий приклад точности, обовязковости і невсипучої праці.

Мати моя була вельми чутлива і лагідна а від досвітку до пізної ночі порала ся коло домашнього господарства, бо доходи з парафії і господарства були невеликі а таки було для кого дбати. Сю владчу і запопадливість родичів дуже вірно зобразив молодший мій брат, пок. Володимир, в повісти „Скошений Цвіт“.

*) Похоронений в Шляхтинцях біля церкви, а на могилі здвигнена камінна піраміда з залізною загородою.

Мор Радичи (з фотографии 1872 г.)

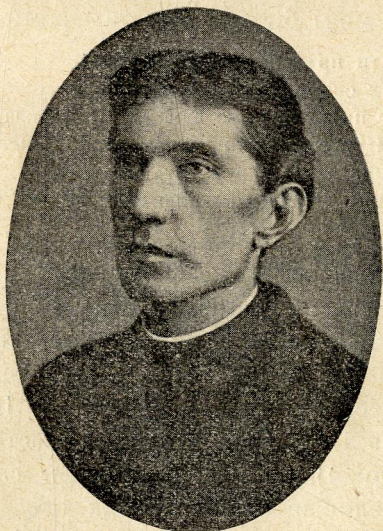
Проживши 50 літ у Шляхтинцях, не могла перенести того жалю, що в марці 1881 була приневолена випроводити ся із Шляхтинець, та побувши кілька тижнів у мене в Тернополі, переїхала відтак до найстаршого сина Іполіта, приходника Несторовець, коло Озерної, і там умерла 28 липця 1881. р. Похоронена на тамошнім кладовищі, біля самого приходства, де в два роки онісля спочив також о. Іполіт. На могилах стоять побіч себе дві камінні піраміди посеред тінистих сосон, окружені залізною загородою.

На пам'ятнику матери уміщена напись уложена моїм братом Володимиром:

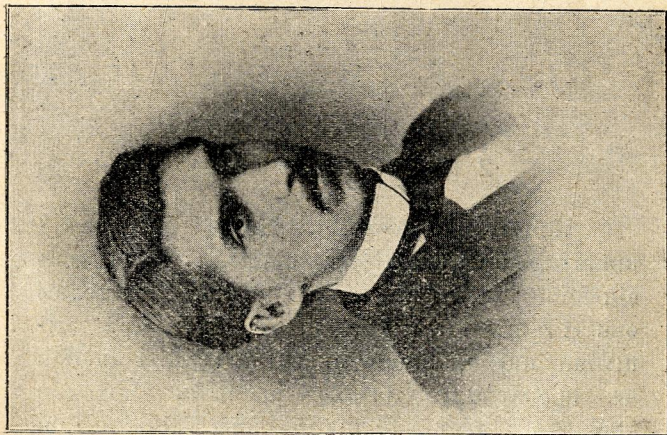
„Мати предобра своєї родини!
Всіх спомагала тяжкої години;
Літ пять десятків в подружжю прикладнім
В Шляхтинцях з мужем долю ділила,
Сімдесять років у труді прожила
А тут вдовою з жалю спочила“.

Нас виховало ся осмеро рідні (дев'ятеро померло в дитячій віці). Два найстарші брати Іполіт і Іван, уже в 50-их роках ХІХ. ст. покінчили науки і стали сьвященниками (Іполіт умер 17. мая 1883. р. приходником в Несторівцях, в Зборівщині а Іван умер 14. липця 1900. приходником в Постолівці в Гусятинщині). Сестри повіддавали ся і вийшли з родинного гнізда також уже в 50-их роках за сьвящеників: найстарша Анна за

о. Єронима Левицького, б. приходника в Стриганцях, де скоро померла, Юлія за о. Івана Любовича в Острові, коло Тернополя, де обоє живуть досі і Іванна за о. Ілярія Струминського в Батькові, в Зборівщині — давно вже повдовіла. Таким способом старший мій брат Осип (умер приходником в Сервирах 5. лютого 1889), я і Володимир (верший ред. і основник „Діла“ † 3. лютого 1883 р.) були неначеб друге покоління, неначеб друга якась семья, що виховувала ся окремо від старшої рідні.

о. Осип Барвіньський (з фотографії 1887 р.)

Володимир Барвінський (з фот. 1872 р.)

Моє поличе з акад. часів (1867 р.)

2. Моя початкова наука.

Початкові науки побирав я в сільській шляхтинській школі одноклясовій т. зв. тривіальній, що стояла біля церкви. Учителем був Я к и м Г а м у л я к, тернопільський міщанин, що покінчив якісь початкові школи чи препаранду. Зимою і літом доходив він день в день до школи сім кілометрів з Тернополя, нераз серед найбільших заверух і метелиць, які часто бувають на Поділю і роблять дорогу прямо непроходимою. Отся незвичайна точність а також добра як на той час наука відбивала ся корисно на нас. Я виніс не тільки добре підготовлене в рідній і по троха в польській мові та рахунках, але й з німецької мови, котрої нас учив учитель Гамуляк, умів я більше, як тепер вимагає ся при вступнім іспиті до гімназії.

Наука в сільській школі була більше механічна, обмежувала ся до руского, польского і німецького читання, числення, граматики всіх трех язиків, диктатів, науки руско-німецьких розговорів після І. Г у р к е в и ч а „Руско-німецькі розговори“. (Коменіюс). К а т е х і з м

був уложений тяжкою церковщиною а так само „Букварь руско-словенскій“ і „Читанки“ „для сельских училищ“ та „Книжка упражненія въ науцѣ считанія“ (числення).

Про реальні відомости не було мови, не було ніяких приборів научних, крім азбучних таблиць (стінний буквар), розвішених на стїнах. Хрест з розп'ятим Спасителем і портрет цїсаря Франц Йосифа, се була одинока прикраса шкільної комнати. З шкільних приборів остала менї в тямцї невелика чорно закрашена дощина, на котрій з одного боку був намальований осел, а коло него купка калу, з другого свиня, що заїдала якусь нечисть. Отсю табличку, як менї говорено, давнїйші велїли учителї цїлувати ученикам за кару, але наш учитель Гамуляк не уживав сеї таблички в тїй цїли. Мабуть Отець мій забрав її, бо опісля опинилась она в пивниці моєї Мами яко покришка горшків з молоком. З початком вересня (3-го) 1856. одержав я нїмецке сьвідощтво з укінченої III. класи mit Vorzug, щоби перейти до нормальної школи (k. k. Kreis-Hauptschule in Tarnopol).

До 4-ої класи народної школи відвезли мене родичі із старшим братом Осипом в осенї 1856 р. до Тернополя і умістили у приходского сотруди́ка о. Стефана Малковича, що жив коло середньої церкви.

Се був перший мій виїзд в сьвіт з родительського дому. Отець запровадив нас до директора головної окружної школи 4 клясової Анто́на Сьмішкевича, Русина, що жив напроти військового шпиталю, в гарнім власнім домі з величезним садом (біля нової польської гімназії), а при вході до єго дому стояли дві величезні плакучі берези, що розпустили свої віти над входовою брамою та повіваючи ними, неначе руками запрошували зайти в хату. Директор Сьмішкевич був псважний чоловік, уже сивоволосий, високого росту і обємистої статі. Приняв нас вельми людяно, погладив по голові та висловив надію, що будемо добре вчити ся. По записі завів нас отець на станцію та вибрав ся з матерію, як казали, до міста, а коли по довším часі родичі не вертали, здогадав ся я, що вже поїхали домів, не попрощавши ся з нами, щоби ми не напірали ся до дому.

Жаль стиснув моє серце, коли я перший раз опинив ся в чужім домі. Я станув під дзвінницею, що виходила на руску улицю і довго стояв безрадний з сльозами в очах та глядів на місто з жидівськими домами і крамничними будами, що розкинулись на великій площі, нині забудованій каменицями, і видались мені тоді якимсь великим лябіринтом, з якого не легко прийшло би ся найти вихід.

Переогодом освоїв ся я і став ходити до школи, поміщеної в нинішнім магістратї на-проти староства, бо о. Малкович був нашим катехитом, а директор і одинокий учитель наш Сьмішкевич глядїв якось ласкавим оком на нас. Окрім правильної науки, що відбувала ся перед полуднем до 11-ої години щоденно, а по дві годинї пополуднї (крім четверга), ходили ми і мало що не всі інші ученики (а було нас коло 80 в 4-ій класї) на т. зв. корепетиції в четверги від 11—12 год. В на-уці зважав директор Сьмішкевич головнo на формальну сторону а крім читання, писання, рахунків і диктантів була головнo в роботі польска і німецка граматика і граматична аналіза. Окрім того були ученики обовязані в школі і поза школою говорити по німецки. В тій цілі заведено т. зв. Sprachzeichen, деревляну книжочку, котру директор давав по школі цензорови, а сей мав пильнувати товаришів поза школою. Кого цензор виловив розмовля-ючого по руски або по польски, сей діставав від него Sprachzeichen, а за се ждала єго кара. Тимто такий, що дістав Sprachzeichen, нама-гав ся всіма можливими способами виловити когось з товаришів, і промовляв до него польскою або рускою мовою, а коли сей пе-рехопивши ся, заговорив ненімецкою мовою, був приневолений прийняти Sprachzeichen. У кого найшов ся Sprachzeichen в приходом

Ол. Барвінський: Спомини

Львівська державна
наукова бібліотека

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

до школи на другий день, сей поносив кару.

Директор Сьмішкевич нагадує мені у великій мірі тип Каламаржевского, витворений знаменитим коміком польского театру, покійним уже Густавом Фішером. Директор учив нас пильно і сумлінно, а ціле єго поведене супроти нас і родичів було патрисярхальне. „Powiedz tam ojcu, говорив до сина кравця, że mi się surdut podarł“, щоби прийшов направити, очевидно безплатно. „Powiedz ojcu, говорив мені, że już mi wyszły okłoty“ а тато небавом посиляли фіру околотів пану директорови. Коли наспів час їхати на Різдво домів і треба було просити дозволу на виїзд, говорив поважно: „no, no, jedźcie do domu, ale nie zapomnijcie po świętach przywieźć kołędu“. Розуміє ся, що мама з поворотом із сьвят приладжувала пару ковбас, добрий кусень солонини та ще дечого для пана директора. Інші достарчали вівса, бо держав коні, та інших потреб.

Крім того всего були всілякі складки з почином року по 2 кр. на губку, на мітли до замітання кляси, відтак під кінець півроча по 6 гусячих пер, бо треба було писати „Reine“, по кілька крейцарів на папір, на зошити і на фарбу, якою витискав директор дереворитом на верху зошитів якісь окраси. Коли по правильній науці мала почати ся корепетиция, посилав директор старшого учени-

ка, цензора, що сидів на краю першої лавки (ім'я його вийшло мені з тямки), до пані директорової, щоби приніс йому сніданє. Цензор приносив у ринці, накритій покрешкою, якусь їду, мабуть бігос, і ставив на великім столі, що стояв на підвисшеню. Директор заїдав смачно сніданє, з которого долїтала до нас вонь вудженини з капустою і велїв нам по черзї читати, а поснідавши, віддавав останки цензорови, щоби попоїв і ринку занїс до дому.

Лучали ся однак при тїм директорови і комічні пригоди, про які розповідали собі ученики. По скінченїй 4-тїй класї видавав директор Сьмішкевич сьвідоцтва укінченої Kreishauptschule, а по таке сьвідоцтво треба було зголосити ся до дому, очевидно з якимсь подарунком. Якийсь хитрий ученик, так собі оповїдали, взяв мужика з гусьми з торговиці і прийшов до директора по сьвідоцтво, а мужик за ним з гусками під пахою. Директор видав сьвідоцтво, а гуси велїв ученикови занести до кухнї і віддати панї директоровїй, але проворний ученик з сьвідоцтвом у руках казав мужикови чим скорше вертати до міста. Коли в часї обїду директор спитав про гуси, зачудована панї директорова відповіла, що чула, як якісь гуси гєгали, але не бачила їх на очи. Директор немало був обурений такою проворністю молодого ще школяра.

Все те однак ані троха не збавляло того пієтизму, з яким ми відносили ся до поважного нашого директора, бо він обходив ся з нами справді по людски. Що неділі і сьвята бачили ми єго все в середній церкві на богослуженю, як він сидів в лавочках, що й доси є в середній церкві лівобіч тетрапода і молив ся з молитвенника.

Тимто з жалем прощали ми директора Сьмішкевича, коли з кінцем першого півріччя уступив із школи і перейшов в стан супочинку. На єго місце прийшов старший уже, худорлявий, чорнявий Е д в а р д Н о с к о в с к и й, васерполяк, бо говорив лихо по польски з німецькою вимовою. Був се також добрий чоловік і точний учитель, але сухої вдачі і ми вже не прилягли так до него, як до директора Сьмішкевича. Він провадив нас на всілякі процесії, а в часі сьв. Яна Непомука ходили ми цілою клясою до каплички того сьвятого, що й нині стоїть недалеко парового млина, у вилету камінної улиці (нині ул. Костюшка) і виспівували там пісню: „Witaj, Janie z Bolesława“! і т. п.

В домі о. Малковича, де я був оден рік на станції, пізнав я половину рускої інтелігенції тернопільської, яка у него збиралась в неділі і сьвята, а іменно професорів гімназії Кліма Меруновича і Теодора Білоуса та судового совітника М о д е с т а Х о-

минського, бо крім тих небогато більше було тоді рускої інтелігенції в Тернополі. Крім старенького і німечного пароха і крилошанина о. Михайла Білинського (що був братом мого діда по матері) і гімназійного катехита о. Маркила Попеля, (пізнійшого єпископа православного Холмського), був ще в Тернополі податковий урядник Русин, мабуть Юськевич, далекий свояк моєї бабки. От і вся тодішня інтелігенція. (Гімназ. директор Евстахій Прокопчиц, отець станіславівського радника Двора, тоді як раз умер). Совітник Хоминський був вельми скупий і що до одягу свого доволі занедбаний. Не забуду того, як професори Мерунович і Білоус звабили його одної неділі до о. Малковича і почали представляти, що не личить рускому совітникови так опускати ся та занедбано одягати ся. По довгих короводах спровадили купця, закупили бобрових смушків і веліли зробити для совітника шубу, в котрій я його бачив ще у Львові у 80-их роках, коли він там проживав на вислуженині.

3. Гімназійні науки.

„Non scholae sed vitae discimus“.

Після вакацій у вересні 1857. р. перейшов я до 1-ої кл. гімназійної в Тернополі. Родичі умістили мене й Осипа (через рік прибув й Володимир до 3-ої нормальної класи) в домі в стрілецькій улиці (нині ул. Сокола), біля військової уїзжальні, що був власностию діда Білинського, як тоді називали „на своїм вікті“. На ту станцію дали нам родичі за господиню підхожу вже віком дівку, звану загально в Шляхтинцях „кивою Гандзею“, присилали з села віктуали, а мама що тижня або й частійше навідувала ся до нас, щоби всего допильнувати. Крім того дали нам родичі на домашнього учителя Івана Бохеньського, (опісля парох в Красносільцях, в Збаражчині) з поручення катехита о. Попеля, котрий радо піддержував добрих співаків, яким був іменно Бохеньський. Яко співак виїздив часто на празники і весіля, отже не дуже намагав ся над нами при науці.

Колиж ми упорали ся з нашими лекціями, тоді крива Гандзя оповідала нам казки,

а ми слухали її залюбки цілими вечерами до пізна. Уміла она їх безліч, а до того визначала ся незвичайним даром оповідання. Богато з сих казок найшов я опісля в Кулішевих Записках, а ще нині живо в тямці остала мені казка про золотого баранчика так оповідана, неначеб Гандзя переповідала грецький переказ про виправу Аргонавтів. Отсі казки розогріли в наших серцях любов до рідної мови і розкрили нам багату скарбону народної словесности, про яку ми не могли нічого почути в школі.

4. Мої гімназійні учителі.

Управителем тодішньої гімназії, що містилася в тім самім будинку, що й нині стоїть в гімназійній улиці, був к с. Вацлав Дворжак, чеський священик (обняв заступство по директорі Евстахію Прокочіці), але вже в другім півроці прибув сталий директор Ігнатій Ставарський, котрий по трох роках переніс ся до Кракова. По нїм обняв з початком 1-го півроча 1862. року дирекцію о. Василь Ільницький за котрого я вже скінчив гімназію (1865. року).

За дирекції Ставарського відбували ся з кінцем шкільного року наконечні торжества (Schlussfeierlichkeit) у великій салі, котра заступала місце гімназійної авлі. В сій салі збирала ся молодіж з усіх клас (тоді не були гімназії так численні, — всіх могло бути 350—400 учеників); директор в прияві всего учительского збору з катедри відчитував, починаючи з 8-ої класи, класифікації учеників, а по виголошеню н. пр. Locations Nro 1. mit Vorzug N. N. присутна музика бубнами і

трубами давала знак признання. За дирекції Ільницького се устало.

В часі моїх гімназійних наук професори вельми часто зміняли ся так, що н. пр. для класичної фізіології мав я майже кожного півроча иншого професора, а наслідком того неміг ані учитель пізнати учеників, ані ученики учителя, а на тім теряла багато тяглість науки і єї вислід. В значній часті були се Німці або знімчені Чехи, котрих присиляли до Галичини, де они так довго оставали, поки їм не повело ся дістати сталі посади в своїх краях.

З катехетів здобув собі великий вплив на руску молодіж пок. о. Василь Лопатинський, що був лише оден рік (учив нас догматики в 6-ій кл.), але гарним викладом умів науку подати в легкій і приступній формі і зараз перепитав за другої пів години так, що ми всего навчили ся в школі. А вжеж своїми екзортами поривав наші серця. Єго памяти посвятив я окремий фейлстон в Руслані р. 1906 (ч. 180), вказуючи на се, щоби й нинішні катехити йшли тою дорогою, наколи бажають виховати молодіж в Христовім дусі. О. Маркил Попель (учив мене в I. і II. кл.) не мав впливу на молодіж, а єго наслідник о. Лука Ляхович старав ся о піднесенє церковного співу і добрі екзорти. Коли за о. Попеля в церкві хор учеників співав

ще латинські пісні (Gloria in excelsis Deo ітп.) або німецькі (Lass uns, o Herr! mit deinem Segen), опісля Чех М а р е к, отець пізнійшого знаменитого п'яніста Л ю д в и к а М а р к а, учив співу літургії Бортнянського, а хор учеників тернопільських здобув собі славу (визначалися тенори: покійний уже шамбелян золочівський о. Чемеринський, пок. А н а т о л ь Л е в и ц к и й, історик, пок. Й о с и ф Л е в и ц к и й (ради. Двора при найвищій трибуналі і інші). В 7 і 8 кл. був моїм катехитом недавно померший у Варшаві о. Л у к а Ц и б и к, котрий багато завдавав нам трудної праці, вимагаючи точного вивчення його учеників писаних змосковщеною церковщиною.

Однак і сему вправному хорові гімназійному лучалися деколи немилі а при тім і сьмішні пригоди. На нашу станцію заходив ученик з висших клас Н и к о л а й Я н о в и ч (єсть тепер сьвящеником), далекий наш свояк. Члени хору намовляли його, щоби він виступив з сольовим співом „Исполнь небо и земля славы Твоя“ в пісні „Святъ“, бо він визначався сильним голосом, хоч не мав доброго слуху. Янович не раз вправлявся в сольових партіях на оболоню над Серетом, а з того пішов жартовливий переказ, що від його співу гедзився товар на оболоню, подібно як спів Орфея порушував каміне. Щоби Яновича вивчити добре вимаганого від него со-

льового співу, спровадили єго товариші в суботу на нашу станцію і там ціле пополудне виправляв ся він, витягаючи басом „Исполнь небо“.

Колиж на другий день в неділю прийшло ся єму виконати свою ролю, затагнув він на нещастє так фалшиво, що в хорі настало замішанє, а всі учасники оден за другим схоронили ся поза орґани, що стояли на хорах в середній церкві і безрадний Янович остав самісенський. Хор не докінчив уже свого співу, а Янович не дав ся більше наклонити до сольової партії.

З професорів-фільольогів визначав ся Німець Вільгельм Габрігель, (опісля був директором гімназії в Бродах), одначе часто западав на здоровлю (на очі) і тому переривав науку відпустками. В 5-ій класі він учив нас старинної історії і єму в першій мірі завдячую замилованє до сего предмету. Але ще більше розогрів і поглибив се замилованє о. В. Ільницький, що часто в 7-ій класі заступав деяких професорів, а відтак в 8-ій класі уділяв нам весь рік сего предмету і умів усіх своїм гарним і займавим викладом заохотити до науки історії. Він подавав нам ради, які історичні діла читати крім шкільного учебника Вільгельма Піца і передовсім поручив нам двотомову всесвітню історію Георга Вебера. Крім історії учив ди-

ректор Ільницький льогіки і психольогії, а науку психольогії і історії оживляв своїми поміченнями з життя, з подорожий, на яких мав нагоду зібрати багато досьвіду, пізнати людей, твори штуки і жите культурних народів. Особливо наводив часто приклади з Шекспірових творів і тим заохотив нас до читання їх уже в 7 і 8 класі.

В низшій гімназії учив нас історії проф. Теодор Б і л о у с, а особливо просторо оповідав австрійську історію. Виклад єго був добрий, але учеників Русинів класифікував строго, бо — як казав — „Русин, най учить ся, бо він потребує науки, а Поляк (мав на думці головно синів дідичів) може без того обійти ся“. Найліпшою нотою (тоді кождий професор виписував ноти не раз дуже широкі після власного концепту, не так як нині короткі і усталені) було у него hinreichend. „Es ist zwar rechtgut, aber doch nicht hinreichend“, говорив не раз. Як в сій справі так і в цілім житю був се оригінал, але щира, людяна душа, справдешний народолубець, хоч без ясної сьвідомости. Все гражданкою, чи кирилицею печатане було у него р у с к е. Він намагав ся також писати дещо і видав „Благовонная Кितिця“, рід афоризмів і обємисту розвідку про Р у с к і Ц е р к в и, котру почав від єгипетских пірамід та асирійских і вавилоньских палат. Опісля став директором гімназії

в Бохні, звідки що неділі і свята їздив на богослуженє до рускої церкви в Кракові. Був він нежонатий і мешкав там в директорській канцелярії і тим способом ошадив значний маєток, котрий обертав на подорожи по далеких краях старинного свѣта, лишив фундаційний дім для вихованя руских дівчат в Коломиї і помагав своєму братови, печатникови, до основаня печатні. Все своє жите бажав багатò оженити ся і розписував листи (на картках викроєних із зошитів учеників) до всяких нежонатих Русинів, щоби багатò женили ся, бо звідкиж возьмуть ся патриоти?! Однак не оженив ся до кінця жия, котре закінчив у Коломиї, де перенїс ся, перейшовши в стан супочинку.

Клясичних языків і нїмецького учив також добре Франц Адльоф, Чех, (опісля директор гімназії в Бродах, де й помер), а в VI-ій клясї звернув головну бачність на приписані в Organisationsentwurf-i für Gymnasien т. зв. Redeübungen. Однак обмежив се до виголошуваня деклямацій задаваних ученикам. На мене першого припало з черги виступити одного дня на катедрі (професор засїв собі в лавці побіч учеників) і деклямувати Шіллера: Graf von Habsburg. Моторошно зробилось менї, коли так вперше був я приневолений виступити перед учениками око в око на підвисшеню, однак се мало вельми добрі наслідки, бо заправляло до сьміливо-

сти і відваги. Проф. Адльоф дуже добре подавав розбір од Кльопштока, котрі читав з нами і тим вправляв до пояснюваня поетичних творів, що мені опісля вельми стало в пригоді.

Одним з найліпших педагогів і методиків був проф. Йосиф Чачковський (опісля директор реальної школи в Станіславові, ум. у Львові на вислуженині), котрий в 7 і 8 класі учив нас математики і фізики. Як небудь сі предмети менше мене займали, то я наслідком доброї методи і незвичайно людяного поступованя професора з учениками, набрав великого замилованя і до сих предметів. Проф. Чачковський старався усякими способами улекшити науку сих предметів, довести учеників до розуміння трудних нераз і предовгих математичних доказів з фізики, а хоч вельми строго вимагав поданих ученикам відомостей, однак належав до тих учителів, що тільки виїмково давав „двійки“. Навіть недбалих і лїневих умів він приневолити і спонукати до науки так, що навіть такі осягали бодай достаточний поступ. Отсе й зумів я вже тоді зрозуміти і він став для мене взірцем в моїм учительськім заводі. В три роки по скінченню гімназії зійшовся я знов з моїм професором в Бережанах, яко молодий його товариш, бо там став я заступником учителя 25. вересня 1868 р. Але до сего ще поверну пізнійше в моїх споминах.

5. Тодішня наука рускої мови в гімназії.

Наука рускої мови була тоді на вельми низкій рівені. Не було тоді ані іспитованих учителів заводових до сего предмету, ані потрібних підручників до науки. Руска Читанка Василя Ковальського Часть І. видана 1852. р. у Відні, була учебником для сего предмету на всі чотири низші кляси гімназійні а Якова Головацького Хрестоматія церковнословенская и древноруская (Відень 1854. р.) на 4 висші кляси. В низших клясах учив укінчений богослов Володислав Бачинський (опісля ректор семінарії віденьської і крилошанин львівської мітропол. капітули), але наука обмежала ся до читання і репродукції прочитаного, хоч учитель не подавав ніяких пояснень. Не забуду того, як треба було виучити ся задану нам в 3 ій клясі на одну лекцію деклямацію Бандурист М. Шашкевича, однак без усяких пояснень з боку учителя.

В дальших клясах низшої гімназії учив Климентій Мерунович і сьвященик

Л о п у ш и н ь с к и й, що відтак став професором в Станіславові а на останку в хирівській гімназії єзуїтській. Мерунович був освітаний і тямучий професор а до нині в живій тямці остала мені одна його лекція німецької мови в III кл., на котрій в заступстві хорого учителя поясняв нам вірш Зайдля „König und Landmann“. Однак рускою мовою літературною вважав він церковно-славянську, якою видав у Львові 1852. р. „Покореніє Новгорода, повѣсть историческая изъ Карамзина“, що нам давав до приватної лектури, одначе мимо гарної теми і лицарської постати Марти Борецької ми не могли одушевити ся а навіть до кінця дочитати сеї книжочки, бо она була нам зовсім незрозуміла. Такою мовою велів нам писати задачі, котрі відтак поправляв на шкільних годинах, звертаючи увагу при обговореню поправск на потребу твердих висловів.

Попередними роками обовязані були рускої мови вчити ся також Поляки і Жиди, а особливо для сих була церковщина великою мукою а вироблюванє задач неодолимим трудом. Тимто особливо Жиди просили товаришів-Русинів, щоби їм вирабляли задачі або дозволили свої вироби відписати з деякими змінами.

Жартобливий ученик С л о н е в с к и й (імени его вже не тямлю) написав одному

товаришови жидкови на шкільну задачу молитву „Достойно єсть“. Коли проф. Мерунович, поправляючи задачі, як звичайно, в школі, спитав Жида, чи він сам робив задачу, запевняв сей рішучо, що сам робив. Професор велів відтак відчитати на голос Жидови сю задачу, а сей неумістний жарт Слоневського викликав загальний сьміх посеред учеників.

Окрім читання, оповідання і деклямацій з підручника „Руска Читанка для низшої гімназії Часть I. Составилъ Василій Ковальскій. Въ Вѣднѣ 1852. р.“ переробляли з нами учителі в третій і четвертій класі дещо з науки о формах на основі Граматики руского языка Я. Головацкого виданої Гал. Руск. Матицею 1849. р.

У висших класах обняв науку рускої мови сьвященик Іван Каратницький, котрий яко віденьський богослов мав нагоду слухати викладів проф. Мікльосича і тому переробляв з нами вельми основно науку о звуках і формах старословенської мови на основі перших двох томів (Vgl. Laut-u. Formenlehre) порівнюючої граматики великого славянського учителя. Так само основно переробляв з нами Староруску Хрестоматию Я. Головацкого, а особливо в VI. кл. широко Слово о полку Игоревім на основі коментованого видання Ду-Ол. Барвіньский: Спомини.

б е н ь с к о г о, так що ми уміли се майже дословно на память. Тим способом набули ми вже в гімназії значного знання старословенської граматики і мови, бо було доволі часу на те (V—VII. кл.). Крім того звертав о. Каратницький бачність на письменні задачі, направляв нас в різних родах письменних виробів, а навіть инколи велів дану тему обробити віршом, що мені не конче вдавало ся, бо до того змалку не мав я хисту. Поза читанкою і хрестоматією не давали учителі нічого до приватної лектури.

Нову літературу народну почав аж в 8-ій класі викладати на 1-ше півріччє укінчений богослов Яків Гудик і читав нам в школі Енеїду Котляревського. Ми знали тоді з нашої Громади (о чім дальше згадаю основнійше) також инші твори українського письменства і уміли чимало творів Шевченка і Федьковича на память. Я. Гудик подавав нам також естетичні замітки про роди поезії, мабуть на основі Cegielskiego Наука поезуї і щильно дбав також про письменні задачі. Сї задачі писали ми ему кулішівкою, а коли краєвий інспектор Амврозій Яновський підчас візитації замітив кулішівку в задачах, перенесено Гудика до Бережан, а на его місце прийшов і обняв у

нас науку рускої мови **Евгеній Згарський** *). Він з більшим ще одушевленням учив рускої мови, читав і критично-естетично поясняв нам поезії **Н. Устияновича** (з видання **Б. Дідицького**) і **Кобзаря Шевченка** та за-
 грівав нас до читання творів народного пи-
 сьменьства, які ми діставали з львівської „Гро-
 мади“ або також з Києва (о чім далше).

*) **Я. Гудик** став опісля приходником в **Трибухівцях** (в **Гусятинщині**), де й помер, а **Е. Згарський** перейшов опісля в табор **москвичів** і сумно закінчив жите.

6. Житє рускої шкільної молодежи в 50-их і 60 их роках XIX столїтя.

Як небудь у нас дома житє було наскрізь руске, а родичі наші і ми між собою в школах послуговували ся все рускою мовою, то народне почуванє берегло ся в наших серцях неваче іскра у попелї, котру може хиба сильнїйший подув розжарити і розвести з неї ясний полемїнь. Отак і народне почуванє у мене і моїх братів розгорїло ся аж опісля ясным полемїнем повної сьвідомости під впливом пізнїйших обставин. Хоч ми деклямували в низших клясах гімназияльних Маркіянового „Бандуриста“, не розкрив нам учитель краси сего твору, та анї слівцем не згадав про автора, єго заслуги і значїнє для руского народу. Тимто всім ученикам-Русинам спершу розходило ся лише о те, щоби вивчити лекцію та осягнути добрий поступ, а свободний від науки час обертало ся на прогульки на чудові зелені долини над Тернопільским ставом в напрямі дороги до поблизкого села Білої (перша з них заповнена нинї цегольнями, а друга зовсїм поорана) та до Тернопільских

або Шляхтинецких гаїв, де ми з природи вичували ся ботаніки і зоології (особливо про хрущів та мотилів), чого не міг нам дати ані тодішній німецький підручник Покорного без ілюстрацій, ані наш учитель природописних наук пок. Ігнатій Солтис, бо він читав лише з книжки і задавав von hier, bis hier, не показавши ні образа ні показу. Особливо гра в мяча і бальон (деколи навіть з професорами) на прогуляках по долинах (гру „в кічку“ або в ґузики лишало ся яко щось згiрдного „нормалістам“), а зимою совганка на Тернопільськiм ставі навіть без лижв, були улюбленими розривками нашими в низшій гімназії.

Живі́йша і бутні́йша часть молодежи, перенявши ся переказами про грецьких героїв, виявляла иншим способом свого молодечого духа. Літом ходили ученики у вільних від науки порах купати ся в Сереті, недалеко Петрикова. В суботу по полудні приходило там до купели також чимало жидів з міста. Ученики, наспівши на той час над Серет, кидали нераз у воду одіж і шматє жидів, що сиділи в купели, бо ученики вважали се місце купели своїм станом посідання, набути́м протягом тижня. З того доходило до суперечки, а від суперечки нераз до бою. Ученики ставали в боєві ряди і напирали на переважно численнішу товпу жидів, котрі тимчасом поодягали

ся і намагалися ударити на учеників, узброєних звичайно в палестри (грубі палиці до підбивання мяча). Особливо визначалися в тих геройських подвигах пятаки, а їх проводиром був Гіцькевич (не тямлю вже його імени, я був тоді в III. класі) і гнали жидів з над Серета т. зв. широкою улицею аж до міста, де відтак ученики розходилися домів, нагнавши страху синам Ізраїля, котрі тоді були смирніші і боязливші як тепер. Ті часи називали ученики Heldenzeitalter.

Рік 1860-ий, почин нового конституційного життя, був тим подувом весняного леготу, що розбудив приспану свідомість посеред свічнійшої верстви рускої суспільности, а також вплинув на зміну настрою і духа шкільної молодези.

Конституційний рух покликав також до життя політичну часопись „Слово“ під редакцією Б. А. Дідицького, котрий разом з Я. Головацьким згромадив около себе давніших письменників, що в часах Бахівської реакції були замовкли і і приєднав ще нових, та утворив у Львові під своєю опікою мов би якийсь руский Парнас.

Зоря яко Альбум, обемистий збірник поетичних і прозових творів тодішних галицько-руських письменників, присвячений новопо-ставленому митрополитови Григорію Яхимовичу, Буйтур-Всеволод, по-

ема Дідицького, Поезії Н. Устияновича, І. Гушалевича, Співак з Поліся і Гостина на Україні Н. Лисикевича, Поезії І. Федьковича, Звичаї знад Збруча І. Гальки, дрібні популярні книжочки (з поезіями і казками як „Ластівка“ і т. п.) І. Наумовича, Благовонная Китиця Т. Білоуса і т. п. пішли по руских домах сьвященичих на Поділю, де їх розвозили і розпродували професори Т. Білоус і Кл. Мерунович. Бібліотека мого вітця, в котрій були річники Зорі Галицької, Пчоли, Новин, Ладі і інших видань 48-их і 50-их років, заповнила ся тепер сими новими виданнями, а крім Слова були у мого вітця також віденьські дневники Die Presse і Der Wanderer, опісля також краківський Czas.

Пішли ті видання також по руках учеників. Я вельми радо читав іменно популярні казочки і вірші (н. пр. Ластівка Наумовича) а будши в 3-ій кл. гімн. (1859/60) познакомив ся я з Іваном Літоровським, учеником V. кляси (нині приходником в Долині в Товмаччині, станісл. епархії), що жив зараз у сусіднім домі, в улиці стрілецькій, коло військової уїзджалньї. Він сам мав бібліотечку галицьких письменників, між иншими також річники часописи Зоря Галиць-

ка, заходив часто на нашу станцію та давав нам читати, сам писав поезії і нас заохочував до віршованя та розбуджував свідомість народну.

Однак при всім тім сумна і велика подія в житю українсько - руского народу, смерть найбільшого нашого поета Т. Шевченка, що припала як раз тоді, коли я був учеником IV. гімн. класи (1860/61) перейшла непомітно між тогочасною рускою молодешю шкільною, а також і рускою старшою інтелігенцією на Поділю.

7. Січневе повстанє польське і вплив на руске житє. — Русский баль. — Богослуженя за митро- полита Яхимовича.

Живійший рух посеред Русинів взагалі а також поміж шкільною молодежию викликало січневе польське повстанє в 1863 р., коли я був в VI. класї. Посеред польської суспільности можна було вже на якийсь час перед вибухом повстаня помічувати незвичайний патріотичний настрій, котрий проявлявся також і на зверх. Місце дотеперішних космополітичних одягів заступили польські конфедератки, чамари, контуші, паси з Костюшками, Понятовскими і т. п., карабелї, ба можна було нераз бачити і жовті або червоні сапянці. Не тільки мужчини, але й женьщини польські надягали конфедератки і контушики з рукавами на вильоти, а за прикладом старших пішла також гімназійна молодїж польська.

Сї прояви серед польської суспільности відбивали ся голосним гомоном і поміж Русинами.

Руска молодіж гімназійна почала для відзнаки носити шапки на завісах і козацькі шапки (літом капелюхи з широкими крисами і кутасами), чамари, під котрі надягала сині жупани, підперізуючись широкими червоними або барвінковими поясами, носила широкі сині шаравари та чоботи з високими холявами (гл. моє поличе з 1867 р.).

Одушевлена сим настроєм шкільної молодежи старша інтелігенція руска бажала також виявити свого патріотичного духа перед сьвітом.

Першою проявою розбудженого на Поділю серед рускої освіченої верстви життя був руский бал, устроєний в Тернополі за дозволом дирекції (В. Ільницького) в гімназійнім будинку, де були дві вельми просторі салі (одна на першій поверсі, що заступала місце гімназійної авлі, опісля перемурована на дві всеж таки просторі класи). На сей бал зіхалися численно сьвященнічі семі з цілого Поділя (сьвітської інтелігенції майже зовсім не було — хіба дуже рідкі одиниці), а головного контингенту достарчила близько споріднена з нами родина Білинських, розселена по цілій Тернопільщині. Участь в сім балю брали також деякі старші ученики Русини.

Сей бал випав саме підчас „народової жалоби польської“, обходженої тоді Поляками

„za poległych“ і роздратував їх до того степеня, що як раз, коли почали ся танці в гімназійній салі, вибито там вікна. Се не спинило забави, котра таки відбула ся, але такий напад з улиці довів до певного розятрення між Поляками і Русинами. Однак мимо того поміж шкільною молодежию рускою і польскою не було ніякого ворогованя а товариске пожитє було зовсім щире, хоч молодіж і зверхнім виглядом (конфедератки — козацкі шапки або кучми) представляла два ріжні народні табори.

Нещасливий для Поляків вислід січневого повстаня вихісновувала польска суспільність для піддержки патріотичного настрою і одушевлення в широких верствах і устроювала богослуженя „za poległych“, демонстраційні походи і ставленє памяткових дубових хрестів великанських з терневим вінцем (в Тернополі уставлено такий хрест на старім кладовищі біля т. зв. монастирскої Успенської церкви на микулинецькім передмістю, де колись був монастир ОО. Василян, знесений цісарем Йосифом II).

Русини знов покористувались иншою нагодою, щоби подібним способом розбуджувати і піддержувати в широких верствах патріотичний настрій. Дня 11. н. ст. мая 1863. р. умер митрополит Григорій Яхимович, котрого особлившим патріотичним сяс-

вом оточив Б. А. Дідичкий, присвятивши йому Зорю Галицьку як Альбум, хоч Яхимович крім відомої притчи в 1848. р., виголошеної про Русина-женця, не оставив по собі ніякої памятки для руского народу подібної як фундації пок. Кардинала Сильвестра Сембратовича, а ще по переказу від мого вітця знаю, що не инакше говорив як по польски або по німецки. Отже під впливом сего патріотичного сяєва гімназійна молодіж руска (я був тоді в 6-ій класі) заняла ся уладженєм величавого поминального богослуження (такі маніфестації устроювано щорічно протягом кількох літ) в середній церкві, де уложено перед тетраподом з зелених дернюк могилу, докола котрої стояло з свічками кільканайцять учеників з висшої гімназії, прибраних в чорні ленти.

Патріотичну проповідь підчас богослуження виголосив о. Стефан Качала, посол і парох Шельцак, котрого молодіж разом з многими иншими священиками запросила на поминальне богослуженє. Окрім о. Качали, котрий тоді вельми живо займав ся народними справами, був на богослуженю близький єго сусід, о. Михайло Глинський, приходник Нового Села (в Збаражчині), брат відомого в 60-их і 70-их роках народолюбця, горячого прихильника фонетичної правописи

і приходника Городниці о. Теофана (коло Городенки).

З оо. Качалою і Глиньським, котрі нераз навідували ся до Тернополя, сходили ся часто старші ученики гімназійні, вели з ними розмови про сучасні змагання до народного і культурного розвитку Русинів, а обидва згадані отці стояли рішучо за розвитком Русинів на народних основах, положених Маркіяном Шашкевичом і народолюбцями в 48-ім році, за розвитком руского письменства в живій народній мові.

До оживлення свідомости в тім напрямі посеред старших Русинів і молодежи причинили ся чимало „Вечерниці“ видавані Федором Заревичом (прибрана назва Юрко Ворона) і Володимиром Шашкевичом (в 1862. і 1863. р.), в котрих окрім згаданих редакторів виступили молоді сили Ос. Федькович, Е. Згарський, Наталь Вахнянин, Данило Танячківч (Будеволя), К. Климкович і інші.

В часті і „Слово“ пособляло оживленю руху на народних основах, іменно в тих роках, коли Ксенофонт Климкович (прибрана назва Іван Хмара) був членом редакції і за єго впливом Дідицький поміщував в 1862. і 1863. перекладом історичні розвідки Костомарова (між иншим „Дві

руські народности“), поезії Куліша і Кониського навіть „кулішівкою“. Також науково-літературний збірник „Галичанинъ“, видаваний Б. А. Дідицьким і Я. Головацьким подавав вже крім творів І. Воробкевича, Ос. Федьковича і галицьких народних письменників також поезії і оповідання Кониського, Куліша і ин. письменників з України.

8. Засновини „Громади“ між рускими гімназистами.

Серед змагань до народної свідомости відчувала тернопільська молодіж особливо перед 1864/5 роком (перед приходом учителів рускої мови Я. Гудика і Е. Згарского до гімназії), що тодішня школа вельми мало дає їй спромоги до основнійшого пізнання рідної мови і письменства, а вже зовсім нічого не давала до пізнання рідної історії. Розбуджений народний рух спонукав отже її учитись основно своєї рідної мови, пізнати її красу і рідне письменство та свою бувальщину. Живно відчувала молодіж сю потребу, палала горячим бажанєм, гляділа того, чого не находила в школі, тоді ще німецькій, з викладною німецькою мовою і професорами в значній часті Німцями. Заспокоювала свої горячі бажання руска народолюбива молодіж в иншій, рідній школі, що задля тодішніх обставин вела свою науку нишком, потай миру — в „Громаді“, за прикладом України.

Організатором громад на Україні був Володимир Антонович, опісля професор київ-

ского університету, котрий спершу належав до тайної організації польської на Україні. Колиж ся організація стала підготовляти виразно революційний рух, виступив з неї Антонович в 1861 р.*) і оснував в Києві українську Громаду, за котрою пішли такі самі громади по всіх осередках, де тільки зібрав ся гурток Українців, а нитки сеї організації збі-

*) До речи буде тут навести доказ великої благородности і любязности Антоновича, відомий мені з оповідання його самого, а також з уст перед кількома роками у Львові помершого його товариша університетского, члена виділу краєвого, Антона Хамца. До 60 их рр. належав Антонович до т. зв. хлопоманської громади польської, а коли підготовляло ся повстанє польське, виступив з сеї громади і утворив окрему українську Громаду. Всеж таки оставав і дальше в приятних взаєминах з давними товаришами. Пок. Антін Хамец був членом революційного rząd-у і певного дня вислав курером революційні відозви і письма, а жандарми переловили сего курера. Письма писані рукою Хамца опинили ся у генерал-губернатора. Почало ся отже слідство після почерку письма і Хамец був би упав жертвою на основі доразного суду. Антонович найшов спосіб, щоби відвернути сю грозу від свого давного приятеля. Пок. Хамец, згадуючи про се, заявляв мені з великою вдякою, що живе з ласки і приятель Антоновича.

гали ся в руках Антоновича, котрий вельми зручно кермував цілим рухом. Метою сего руху було осьвідомлюване української інтелігенції і літературна та наукова діяльність в межах обумовлених даними обставинами.

Гадку такої організації заніс до Галичини Б е р н а т о в и ч Володимир (був у Львові і в Празі, молодий студент, мабуть медик) з Одеси, що дописував до „Вечерниць“ і „Слова“ під прибраною назвою К у з ь м а Б а с а р а б е ц ь*). (Дописи єго у „Слові“ зі Львова, у „Вечерницях“ з Праги). У Львові заснувала ся (мабуть 1863) „Громада“, до котрої належали сьвідомі тоді молоді люди, сьвітські і питомці духовної семінарії, а вийтом „Громади“ вибрано техніка, сина Стефана К а ч а л и, Володимира. (Опісля заложив в Києві фабрику мінеральних від і там помер 1894 року). Душею львівської громади був палкий, здібний і рухливий, навіяний месіянїзмом Д а н и л о Т а н я ч к е в и ч, питомець духовної семінарії, відомий із своїх писань у „Вечерницях“ а опісля і в М е т і під прибраною назвою Грицько Б у д е в о л я. „П и с ь м о д о Г р о м а д и“ Гр. Будеволі, обємиста розвідка про сучасні наші задачі, поміщена в „Меті“ і розширена окремою від-

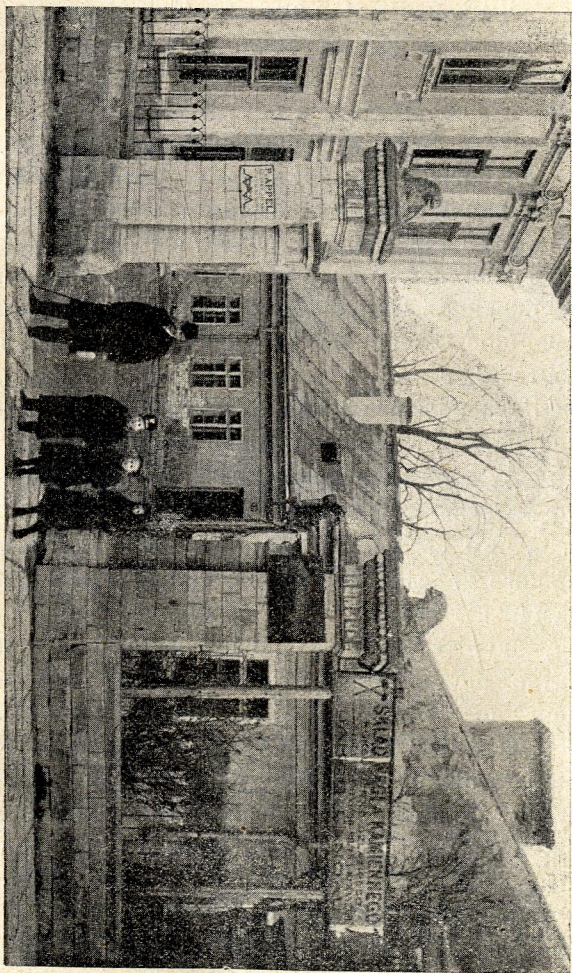
*) Походив він із спольщеного роду і умер в Одесі 1865. р.

биткою між рускою молодежю, зробила в наших кругах незвичайне вражінє і викликала велике одушевленє.

Данило Танячкевич став справдешним апостолом народної ідеї між молодежю, почав тоді широку переписку із старшими учениками гімназійними по краю, розбуджував сими листами між нами народну сьвідомість і одушевленє до праці для народу, вказував, як требаб нам самим набрати ся звання, пізнати свою мову рідну і письменство та бувальщину а тим способом заправити ся до народної роботи в будучинї. (Переписку Танячкевича зо мною оповістив я в „Русланї”(1906. р.). Тим способом підготував Танячкевич по гімназійних містах підвалини до засновин „Громад“, а також в Тернополї повстала „Громада“ з весною 1864 року, заходами Михайла Чачковського (опісля приходника в Товстїм коло Грималова, помершого перед кількома роками у Львові). Були се небезпечні часи, бо як раз тоді введено з оглядом на січневе повстанє польске і політичні події стан о б л о г и, а комендантом в Тернополї був тоді вельми строгий полковник гусарів О т т і н г е р, котрого резиденцією було т. зв. Oberstgebäude, збудоване за російского панованя в Тернопільщині (1809—15) при нинішній площі Собєського, напроти домініканьского костела.

Як небудь „Громада“ не була політичним товариством, всеж таки ученики приналежні до тайного союзу виставлені були на велику небезпеку і з боку шкільних, а ще більше з боку військових властей, котрі тоді в своїх руках держали керму „політичної адміністрації краю. Однак мимо сеї грози наша „Громада“ наняла собі на сходини комнату на піддашу, як раз напроти резиденції полковника Оттінгера в офіцинах камениці давнійше Стопчиньського (біля домініканського костела), в котрій опісля довший час містилася Рада повітова і там почувала ся найбезпечнішою (гл. картину з офіциною).

Тимто всі громадяни були приневолені до великої обачности і обережности, щоби себе чим небудь не зрадити. Не було отже ніякого писаного статута, ніяких протоколів засідань і сходин, бо й не було потрібно для справді літературно-наукового устрою сеї приватної рідної школи. Однак для більшої певности що до збереження тайни і для піднесення торжественного настрою і духа складав кожний новопринятий член „Громади“ присягу, що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудити ся для добра свого народу. Мене впровадив до „Громади“ весною 1865. р. товариш мій шкільний від 1. гімн. кляси Іван Пулюй (нині професор німец.

Комната „Громади“ (до стор. 51.).

техніки в Празі і радник Двора) і перед ним зложив я присягу.

Тоді був я в VII. кл. гімназійній. До „Громади“ належали мало не всі ученики Русини з висших клас гімназійних (було навіть двох чи чотирох з 4-ої класи, старших уже віком), а хиба такі, для котрих байдужною була народність і доля руского народа, остали поза „Громадою“ і сі опісля в прилюднім життю нічим не визначили ся. Ми вибрали першим війтом „Громади“ Михайла Ч а ч к о в - с к о г о, а коли він по році скінчив гімназію і пішов до духовної семінарії у Львові, став війтом на єго місце Андрій С і ч и н ь - с к и й, старший брат М и к о л и (опісля сьвященика і посла).

9. Громада була рідною школою.

„Громада“ наша була справдешньою школою науки рідної мови, літератури й історії як раз тих предметів, з яких ми в гімназії або дуже мало що або зовсім таки нічого не могли навчити ся і дізнати ся.

На сходинах „Громади“, котрі звичайно відбували ся що суботи вечером, а нераз крім того в неділі і свята, виголошували громадяни промови при нагоді якогось святкування, відчити на літературні й історичні теми, деклямації творів визначних поетів, відчитувано деколи листи писані до громадян або статі з „Вечерниць“, „Мети“ і ведено над ними розправу. Особливо патріотичні листи (звичайно вельми обємисті) Д. Танячкевича осьвідомлювали громадян і розбуджували народного духа. З відчитами і промовами виступав часто Андрій Січинський, що визначав ся великим даром слова і спосібностями; знаменитими декляматорами були Михайло Борискевич (опісля визначний професор окуліст і оператор в Град-

ци, вже давно покійник) і Євгеній Курілович (син приходника бучацького і посла, опісля нотар, померший перед кількома роками у Львові). Крім того визначалися ще Іван Пулюй, Володимир Ганкевич (опісля адвокат в Бучачі, давно вже покійний). Старший мій брат Осип належав також до „Громади“ і Омелян Білинський (крилошання у Львові, померший перед 3-ма роками). Молодший брат мій Володимир ввійшов до „Громади“, коли я вийшов до Львова на філософічний виділ.

Наша історична минувшина була тоді для рускої молодіжки шкільної неначе *das verschleierte Bild zu Sais*, бо з шкільного викладу професорів історії ми про бувальщину руского вароду не могли буквально нічого довідатись. Тим то з великою цікавістю і одушевленєм кинулись ми до присланої нам Д. Танячкевичем Енґля „*Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken, wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir*“, Д. Зубрицького „*Kronika miasta Lwowa*“, Бантышъ-Каменського „Історія Малої Россіи“ і що йно виданої І. Шараневичем „Історії Галицько-Володимирського княжества ч. I.“. З молодечим жаром почали ми глядіти там слави наших предків, а то, що оден-другий видобув з тих творів,

подавав опісля в обробленім відчиті цілій „Громаді“ на сходинах.

Але ще більше росло замилованє до нашої минувшини, коли ми зі Львова дістали петербурську „Основу“ і найшли там Костомарова монографію про „Дві рускі народности“ і инші, а особливо популярно написану Кулішеву „Хмельницину“. Нам мало припадала до серця стародавня минувшина руского народу з князями і боярами, се була доба мало для нас тоді зрозуміла і займава, а за те переймались ми зображеннями лицарских походів буйної козаччини, котра була о много близша і живійше промовляла до молодечої душі і нашого романтичного настрою. Сей романтичний настрій та погляд на козаччину і на нашу минувшину взагалі скріпили в нас ще більше Кулішеві „Записки о Южной Руси“, які нам тоді також прислав Тавячківич зі Львова, де ми найшли українські історичні думи і перекази.

Сей романтичний настрій піддержували в нас також пісні Т. Падури „Козак пана не знав з віку“ і инші, які ми радо співали. В осени 1864 р., коли я був уже в 8-ій кл., задержав ся в Тернополі з поворотом з Києва Лев Лопатинський *) (брат бувшого нашого катехита Василя) кілька днів, опові-

*) Тепер на Кавказі інспектором гімназії.

дав нам про Україну і тамошних визначніших діячів, научив нас пісень патриотичних „Ще не вмерла Україна“, „Вже більше літ двісті, як козак в неволі“ ітп., привіз портрети гетьманів Хмельницького, Полуботка і ин. і деякі українські книжки і живим словом підняв ще більше в гору нашого духа.

З рівним жаром забрала ся наша Громада до виученя рідної словесности і письменства. Сі твори устної словесности, які доси ми могли пізнати в попсованім виді з попавших у наші руки збірників Żegoty Pauli і Wacława z Oleska, представили ся нам в повній красі в Записках Куліша з цінними споминами про українських кобзарів. А те, що нам доривочно з українського письменства давали „Вечерниці“ і „Мета“, доповняла нам петербурска „Основа“.

Тепер станув перед нами в цілій величі своїй Тарас Шевченко з єго високою поезією. Доси ми дещо лише чули про него, а я побачив раз у о. Каратницького Шевченкового Кобзаря (петербурске виданє коштом Симиренка з 1860 р.), яке він мав у себе з гімназійної учительської бібліотеки, до котрої ученики не мали доступу, а могли користуватись лише бібліотекою для молодєжи, наповненою самими німецькими книжками

Перші твори Шевченкові, які ми почали читати, дістались нам у руки з „Вечерниць“, опісля дещо прочитали ми з „Основи“ і з того часу Шевченко став нашим „апостолом правди і науки“. Їго мучениче житє, яке ми пізнали з розвідки Гвідона барона Баталії „Taras Szewczenko, jego życie i pisma“, перепечатаної (1865. р.) окремо з Tygodnik-a Naukow-ого, видаваного українофільським кружком польської молодіжки академічної у Львові*) і жаль-туга, що єго вже не має на сьвітї, розвідки про Шевченка в „Основі“ Костомарова, Куліша, Жемчужникова і інших, розжарили сю іскру народної сьвідомости і любови для свого народу, яка доси мов у попелї тїїла в наших серцях, розвели з неї ясну полемінь, що всіх нас обгорнула зєдинених у „Громаді“ і загрівала до сеї народної ідеї українсько-руської, якої таким голосним речником станув у наших очах Шевченко. З незвичайною жадобою збирали ми розсипані по тодішніх виданнях напечатані єго твори, бо петербурского К о б з а р я не довелось нам дістати і взагалї був він великою рідкістю (мабуть зовсім був вичерпаний в продажі пі-

*) До сего кружка належав крім Баталїї-батька теперішнього посла, між иншими Болеслав Барановський, тепер вислужений краєвий інспектор і радник Двора.

сля смерті Шевченка, а слідуюче виданє Кожанчикова появило ся аж в 1867. р., коли я вже був на університеті).

Отсїй недостатчі зарадила львівська „Громада“. Товариш Д. Танячкевича, питомець духовної семінарії Микола Михалевич*) підняв ся такої задачі, яку сповняли свого часу перед винаходом печатання у великій часті невідомі по імени переписці всяких творів нашого письменства. Шевченкового Кобзаря єго рукою писаного вельми читким письмом, дістала тернопільська „Громада“ в дарі від старшої львівської посестри, і в тім превелика на той час заслуга о. Михалевича, що дав нам спроможність пізнати всі твори великого Кобзаря України, на скільки були они тоді зібрані і напечатані. Сей рукописний Шевченків Кобзар о. М. Михалевича був дорогоцінним скарбом громадської бібліотеки, а з него ми всі почали переписувати для себе Тарасові твори на власність. Сей звичай ввійшов був тоді в жите, як думаю, не тільки в Тернополі (я й доси маю ще сї переписані твори Шевченкові), але й по инших містах Галичини, бо у мене збе-

*) Відомий загально яко автор знаменитої популярної книжочки „Пасіка“, виданої товариством „Просьвіта“, нині приходник в Чернелеві рускім, коло Тернополя.

регла ся також частина рукописного Кобзаря, писаного рукою пок. Ксенофонта Климковича. Переписуване Шевченкових творів причинило ся до того, що писці виучували ся Шевченкових творів на память (я й до нині багато ще з вивченого задержав у тямці), а на громадских сходах деклямували ми головно Шевченкові твори. Визначились тут головно Курилович, що з незвичайним зрозумінням деклямував Наймичку і Катерину і Борискевич яко декламатор Кавказу, Послання, Сну ітн. Роковини смерти Кобзаря України Руси сьвяткували ми яко велике народне сьвято і промовами і відчитами про поета, єго жите, діяльність і твори, деклямаціями єго творів і співами, зноміж котрих „Ще не вмерла Україна“ (ми тоді вважали сю пісню Шевченковим твором) стала нашим народним гимном.

З історичних творів Тарасових припадали нам до вподоби особливо сї, що романтичним настроєм підходили під наш романтичний погляд на нашу минувшину, хоч уже з „Послання“, якого тоді не було нам кому, як слід, пояснити, бачили ми тверезі погляди, що виробляли ся у поета на наш нарід, єго бувальщину і культурні та національні відносини під впливом розмов, які свого часу вели ся підчас побуту Шевченка в Києві при участі Костомарова, Куліша і инших перед

засновинами Кирило Методіївського братства.

Окрім Шевченкового Кобзаря, котрого я і інші громадяни виучували ся на память, читав я пильно Оповідання М. Вовчка, Записки в Южній Русі Куліша, Основу, Котляревського Енеїду, Повісті Гр. Квітки і робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах а сї виписки збереглись у мене до сї і тим способом присвоїв я собі значний засіб українських висловів.

Великий вплив на нашу тернопільську Громаду і на мене та моїх братів мав укінчений питомець духовної семінарії, Григорій Чубатий (тепер приходник в Ступках в Тернопільщині і вислужений декан), син тернопільського міщанина. Одушевлений укр. руск. народною ідеєю а при тім горячої вдачі, поривав він нас своїми гнодами і поглядами. Ми часто заходили на єго обійсте а він також бував деколи у нас в Шляхтинцях на вакації і при таких нагодах вели ся широкі розмови про нашу народну ідею. Опісля став він суплентом в Перемиській гімназії, а коли по році вернув звідтам, замітили ми у него незвичайний переверот в поглядах. Тоді вже любив розмовляти про кн. Бісмарка, про могутність Росії і єї славянське посланництво,

а коли зійшла розмова на наші народні справи, віяло від него вже зневірою. Тут очевидно відбив ся на незвичайно вражливій вдачі Чубатого великий вплив перемиских відносин а особливо тамошньої „Рускої Бесіди“, де члени начитувались „Московскихъ Вѣдомостей“ Каткова і переймались єго ідеями. Незвичайний вплив мав на Чубатого і тамошні відносини пок. о. Юстин Желехівський, котрий спершу подібно, як Дідицький і Головацький, переняв ся був відродинами українства в 1860 р. і в бібліотеці своїй мав усі українські видання (знаю се від пок. Євгена Желехівського, єго братанича), але опісля під впливом очевидної пропаганди москвофільської, яка звернула тоді бачне око і на Перемишль, зовсім змінив ся.

10. Руский Народний Театр. Іспит зрілости. Вакаційні приїздки.

Весною 1865 р. приїхав до Тернополя «Руский Народний Театр» під дирекцією О. м е л я н а Б а ч и н ь с к о г о і почав давати драматичні вистави в тодішній замковій салі (в т. зв. Новім Замку). Хоч передомною був іспит зрілости, ходив я і мої товариші на всі вистави і з кожного драмат. твору робив собі записки що до змісту, укладу і драматичного виконання. Тим способом ознакомив ся я з тодішнім нашим драматичним письменством. Театральні вистави викликали велике одушевленє на цілім Поділю, театральна сая в т. зв. Новім Замку (нині она вже попереділювана на комнати) була всебитком заповнена, а се ще більше розбуджувало нашу народну свідомість і народолюбивість.

Руский народний театр з єго драматичними виставами в 1865 в Тернополі був для нас другою рідною школою укр. руского письменства і народописи. В „Наталці Полтавці“ Котляревского, в „Щирій Любови“ і дра-

матизованій „Марусі“ Квітки, в „Гаркуші“ Стороженка і інших творах виступала перед нашими очима живописна Україна з цілим її народним побитом мовою, звичаями і одягами а у „Верховинцях“ Корженьовського, перероблених на наш лад, буйна Гуцульщина, зовсім тоді невідома нам, Подолякам. Отсі і інші драматичні вистави були для нас справді вельми поучні, розширяли наш народний світогляд, а рідна пісня будила в нас одушевлення і народну свідомість.

Покликаний до життя заходами „Рускої Бесіди“ у Львові і пок. віцемаршалка Юліяна Лаврівського „Руский Народний Театр“ став справді огнищем, з котрого віяло подувом щирого народного життя і одушевлення і будило народну свідомість в рускій суспільности. Знаменитою артисткою і справдешною душею театральної дружини була пані Бачинська, жена директора, а як одушевлена була руска суспільність театром, вказує обставина, що студенти університету приставали яко добровольці до театральної дружини, щоби тільки будити в краю народне життя, нести в широкі верстви українсько-руську народну ідею. Визначним драматичним талантом вславився слухач університету Сергічковський, котрий по мистецьки грав ролю Антося Ревізорчука у Верховинцях, в комічних ролях незрівняний був Юр-

чакевич, а опісля особливо в жидівських ролях Денис Гарасимович (умер начальником судовим в Рогатині), котрого ми всі не инакше звани, як жидом. Чарував усіх мистецьким танцем Ніжанковський.

В театрі являло ся численно не тільки духовенство руске, вельми нечисленна тоді ще сьвітска інтелігенція і гімназियाльна молодіж, але й міщанство тернопільске і селянство. Поділе пробудило ся з довгого прося до нового життя.

Дня 19. липця 1865 р. здав я в першій серії з моїми товаришами Томою Березовским (нині деканом і приходником в Ляховичах зарічних в Журавенщині) і покійним уже Михайлом Борисикевичом іспит зрілости перед інспектором дром Амвросієм Яновским. Се була для мене незвичайна подія, почив нової в моїм життю доби.

З легким серцем вертав я другого дня в полудне до свого родинного села, щоби подати сю звістку моїм стареньким родичам яко відплату вдяки за понесені ними для мене труди і старання. бож сей перший мій строгий іспит в житю був першим ступнем до досягнення самостійного становища. Мені здавалось, що нема понад мене більшого щасливця на сьвітї, а коли я збараским шляхом вертав до-

мів поміж колосисті ниви, що філювали ся неначеб безкрає зелене море, плили і мої буйні гадки разом з тими філями у якусь невідому далину щастя. Я опинив ся знов у ріднім домі, а мої старенькі родичі дожидали мене нетерпеливо під кріслатими, тіністими каштанами перед хатою. Їх лиця засіяли погідною радістю, бо вже з мого веселого вигляду здогадали ся про вислід іспиту.

З того часу почали ся розмови, яким шляхом пустити ся мені в дальше житє, який мені вибрати собі завід. Обое родичі дораджували піти старим промощеним шляхом, яким пішли за приводом мого вітця два найстарші братя, яким простувала звичайно мало що не вся тодішня руска молодіж. Однак мені забажалося піти слідом мого директора Ільницького, моїх найліпших професорів Габрігеля і Чачковського, я вибрав учительський завід. Мене приманювало бажанє дослідів нашої історичної минувшини, нашої історії, з котрої я ледви дещо з иншими товаришами-громадянами міг пізнати дорогою власної науки, мене манила жадоба близше пізнати нашу рідну мову і словесність, до якої залюбованє розбудили у мене о. К а р а т н и ц к и й, Г у д и к і З г а р с к и й.

Але поки ще нарештє рішив ся я піти сим шляхом, бо від почину університетского року ділили мене ще повні два місяці, вибрав

ся я пізнати троха дальші сторони нашого краю, бо поза Тернопільщину і рубець Золочівщини не сягало має знанє краю за недо-стачею желізниць тай гроша. Ось тепер пу-стив ся я, як то кажуть, ремінним дишлем (бо в жнива годі було родичам дати мені до розпорядимости коні і візника) і так від села до села переїхав я по родині (яка тоді в знач-ній часті займала парафії на Поділю). Тим способом дістав ся я до мого брата І в а н а, що був тоді приходником в Сковятині, коло Королівки, в нинішнім борщівськім повіті. Пів-денне Поділе, відмінне від північного і при-родою, і населенєм, єго ношею, вдачею і способом господарованя, зацікавило мене не-звичайно. Мене цікавили особливо народо-писні і язикові прикмети сеї околиці, які я мав там нагоду протягом кількох тижнів до-бре пізнати. В жнива на нивах, в неділі і сьвята (там обходжено торжественно і цер-ковні сьвята) міг я приглянутись населеню з народописного боку, наслухував пісні і мову, робив собі записки і до нині збережені, по-чув тут вислови, яких я не чував у Терно-пільщині і Золочівщині, деякі вислови, які я стрічав в Енеїді Котляревского а не знав їх значіння.

В бібліотеці брата мого найшов я між иншими І с т о р и ю Р о с и ї К а р а м з и н а в польскім перекладі (з бібліотеки пок. архі-

пресвітера о. Мартина Барвіньського — нині она мені дісталась в спадщині) і я почав пильно в ній розчитуватись.

По кількох тижнях вернув я до Шляхтинець і на конєць вакацій поїхав до найстаршого брата Іполіта, приходника Білковець, (а описля Несторовець) в Золочівщині. Як брат мій Іван любував ся в господарстві, так навпаки Іполіт тільки з конєчности і не радо брав ся до того, єго тягнуло до книжок і студий. Він любив розчитувати ся головно у філософічних і історичних творах і робив на книжках всякі, нераз вельми влучні і дотепні замітки (Randbemerkungen). А хоч нічого не печатав, то всеж таки полишив у рукописах кілька розвідок, головно що до положеня духовенства і єго справ як і деякі політично-суспільної основи, а також монографію села Несторівці, де був приходником до кінця житя. В сій монографії дав почин до літописи родини Барвіньських, на основі котрої із значними поправками і доповненнями написав сю літопись пок. син мій Володимир. Все те остає в нашім родиннім архіві. Колиб хоч кождий сотний сьвященик написав таку монографію свого приходу з історичного, народописного, суспільного і господарского становища, зібрав би ся тим способом вельми цінний і цікавий мате-

ріял до історії культури нашого краю і народу.

В бібліотеці брата Іполіта, зложеної переважно з богословських творів, у великій частині з бібліотеки пок. архіпресвітера Мартина Барвіньського, найшов я „Slavische Jahrbücher“, видавані Йорданом, лектором славянських мов у липському університеті в 1845—47 рр., а крім того „Історію Малоросії“ Н. Маркевича в 5 томах, котру брат мій дістав чи купив від одного із своїх попередників несторовецьких. Історія Маркевича дала мені нагоду далше розширити своє історичне знання нашої бувальщини, а Slav. Jahrbücher розкрили передо мною широкий світ Славянщини. Розчитуючись в тих творах, я ще більше набрав зацікавлення до історії і славянської філології. Тоді почав я вивчати славянські мови, щоби можна розчитуватись в оригінальних творах слав. письменників і між иншим поклав се головною задачею університетських наук.

II. Виїзд до Львова на університетські науки.

Так проминули поматуральні вакації і у мене вповні дозріла протягом сего часу постанова, записати ся на філософічний виділ львівського університету. В перших днях жовтня вибрав ся я в дорогу до Львова, доси мені зовсім не відому тай без нічого проводу пустив ся я в світ. Лучив ся мені в Тернополі якийсь жидівський омнібус, що відвозив Єзуїтів до Гусятин, а звідтам вертав до Львова. Я вже наперед умовив ся з моїм вуйним братом, Омеляном Б і л и н ь с к и м, що тоді був в 8 кл. німецької гімназії і з товаришем своїм Теодором Д и к и м (опісля приходником в Мартинові, давно вже комершим) жив на станції у машиніста Ставроп. печатні Ванчицького і запевнив собі з ними спільну хату.

Подорож з Тернополя до Львова (16½ милі), в часах, коли не було залізниць, жидівськими будками або кочами, була з деяких зглядів цікава, однак мала і чимало невідгид. Поки жидівський візник позбирав своїх паса-

жирів по цілім місті, їздив звичайно найменше пів дня то сюди, то туди, а хоч не раз минало кілька годин від години назначеної на відїзд, треба було великої терпеливості, щоби заспокоїти ся обіцянкою двайцять раз повторюваного „зараз! зараз!“ . А хоч звичайно була умова, що тільки, а тільки лише пасажирів має взяти, то перегодом показувало ся, ще прибували щораз нові, з усякими скринками і клунками, в будці робило ся густо і тісно, а тут ще й за рогачкою не раз пів милі за містом ждали ще нові пасажири, до котрих візник кликав уже: „*char dich beim draczek*“! Знаменито се підглянув і з великим гумором відтворив тип такого жидівського „балагули“ і таку їзду вельми талановитий артист. пок. Густав Фішер в незрівнанім своїм монольогу. Їзда така тривала не так як сьогодні $2\frac{1}{2}$ (або особовим 3 і пів) години, але цілу добу, бо балагула робив перестанки на „попас“ і нічліг по жидівських корчмах в Озерній, Ярчівцях, Золочеві, Яхторові, Чижикові, Гаях піді Львовом, а се давало нагоду до всяких помічень, але й усяких не раз не вигід і неприємностей. Вигіднійша, але й значно дорожша була їзда т. зв. кочем з 4-ма сидженнями в середині (задні стояли 5 р., а передні, вузші, не вигіднійші 4 р.), як на ті часи висока ціна, коли до того дочислити ще видатки на нічліг, бо їду звичайно везло ся з собою з дому.

Але навіть по їзді таким кочем приїздив чоловік на місце як збитий і ще два або три дні ховстїли в ушах дзвінки жидівських коний, поки вернуло ся до звичайного стану,

Виїхавши під вечер з Тернополя, доїздив я з полудня другого дня до Львова. Вже від Золочева здіймали ся живописні хребти Вороняків і Гологір, що під Винниками вистрілили високою Чортівскою скелею. Се живо вразило мою уяву, Подоляка, що не мав доси нагоди бачити гір, а коли я проїздив гостинцем через Винники, зацікавили мене по тамошних густих садах стиртами уложені овочі, плекані тамошними швабами. І се було незвичайне явище в порівнаню з Поділем, де можна було зустрінути сади хиба у сьвященників, а у селян, хиба дикі груші та квасниці. Повільною стопою ішли конї горі гостинцем, поки ми опинились на самім вершку коло личаківської рогацьки. Звідси розкрив ся перед моїми очима Львів положений в глибокій кїтловинї, а понад безлічю домів і камениць здіймали ся верхи Бернардинів, лат. катедри, радниці, Успенської церкви і Домініканів. Однак понад цілим Львовом і верхами костелів і церков виринула величава катедра сьв. Юра з митрополичою палатою на заходї, неначеб станула на сторожі столиці князя Льва. До нинї остало в моїй тямці незатерте вражінє сеї живописної картини, яка розкрилась пере-

домною від личаківської рогачки і сего першого мого візду до столиці краю, де мала куватись моя дальша доля і будучина. Візник завіз мене під Успенську церкву і тут примістив ся я на 3 ім поверсі під вежею у машиніста Ванчицького з осьмаками Омеляном Білинським і Теодором Диким.

Треба було вписатись на університет і в сій справі промощував я собі сам дорогу, не маючи ніякої поради і указки ні від кого, бо поки що не мав я старших знайомих, котріб могли мені стати тут в пригоді. Я вписав ся на виклади історії старинної філософії проф. Миколая Лінінського, всесвітної і австрійської історії проф. Генриха Цайсберґа, виклади рускої мови і літератури проф. Якова Головацького і польської мови і літератури проф. Антона Малецкого.

12. Розбитки львівської „Громади“. „Вечерничники“ і „Метники“.

Запевнивши собі дорогу до наукового образования і осягнення перегадом учительського становища в середних школах, забажав я відтак познакомити ся з людьми, що стояли у Львові на чолі нашого літературного і умового життя, яке зосередилось було в основаній у Львові за приводом Українців „Громаді“. Однак з приїздом до Львова застав я вже тільки розбитки першої „Громади“. „Вечерниці“ основані і видавані спершу Федором Заревичом а відтак Маркіяновим сином, Володимиром Шашкевичом, перестали з кінцем цвітня 1863 р. виходити, не так задля недостатчі передплатників, як задля неточности редакції. Також „Нива“ — „Науково-літерацка часопись“, основана з новим роком 1865 р. Костем Горбалем, на місці „Вечерниць“, перестала виходити вже з кінцем липця 1865 р.

Головним помічником „Ниви“ був переселенець з Києва, польський хлопоман і славянофіл

Павлин Сьвенціцький, котрий також виступав в руск. народ. театрі п. н. Лозовський, а на творах літерат. підписував ся Павло Свій або Стахурський. Він бажав польську суспільність ознакомити з укр. літературою і видав 4. випуски збірника „Sioło“, в котрім подавав або оригінальні твори українські латинською азбукою або і в польськім перекладі.

„Мета“ *), „літературно-політичний вістник“, видаваний Ксенофонт Климковичом, щоби заступити хоч вчасти петербурську „Основу“, застановлену з кінцем 1862 р., перемінилася з початком 1865 р. в політичний двотижневник і доживала свого віку. Між молодим поколінням, котрого членів в москвофільських кругах називано згідно „вечерничниками“ і „метниками“, настав розстрій, не було осередка, котрий би їх лучив і одушевляв до спільної праці.

Я звернув ся передовсім до Костя Горбала, котрий жив у недавній ще редакції „Ниви“ в ринку ч. 12 на І. поверсі. Тут застав я ще останки редакції і принагідно познакомив ся з головними представниками вечерничників і метників, що часто

*) За 1863 р. вийшов 1—4 випуск (вересень-грудень), в 1864 р. 5-ий випуск за січень.

там заходили, а іменно з Володимиром Шашкевичом, Федором Заревичом (Юрко Ворона), Ксенофонтом Климковичом (Іван Хмара), Остапом Левицьким (званим звичайно Дра-ла) і Льонгином Лукашевичом. Се були люди зовсім окремої вдачі і звичаїв. Як небудь переняті були живо національною ідеєю українсь.-рускою і з цілою ревністю промощували їй шлях серед занедбаної рускої суспільности в Галичині, та визначали ся здібностями (особливо Заревич, Климкович і Остап Левицький були незвичайно талановиті), одначе в їх змаганнях і роботі не було системи, послідовности, сталости та витревалости. Все йшло у них прихватком, тимто ся робота рвала ся і не видавала таких успіхів, як би можна було сподівати ся по так спосібних робітниках. Значно старші від мене віком (були вже в 30-их р. життя) не покінчили они гімназії, хоч приватно здобули собі доволі значне, але не-впорядковане і несистематичне знанє, а також Шашкевич (що був правником) і Г о р б а л ь т а О с т а п Л е в и ц к и й (слухачі фільос. виділу) не відбували наук систематичним ладом, головно задля недостачі матеріяльних засобів. Так само й домашнє житє їх було невпорядковане, а прізвище дане Остапови Левицькому було знаменне для спосо-

бу життя декого з сего кружка молодого покоління.

Для характеристики наведу таку подію, відому мені по переказу від Володимира Ясеницького (нині вислуженого радника Двора вис. кр. суду в Чернівцях). Коли ще В. Шашкевич був редактором В е ч е р н и ц ь, Ясеницький заходив часто до редакції і помагав в дечім Шашкевичови. Замітив він однак, що в редакції не було ладу, часописи, книжки в суміш понакладані, припорошені а так само рукописи, кореспонденція і т. п. Раз якось Шашкевич вийшов вранці з редакції на довший час, а Ясеницький покориштував ся сею нагодою, поукладав єму і упорядкував книжки, редакційні часописи і папері. Думав собі, що Шашкевич буде вдоволений, коли се побачить, одначе помилив ся, бо скоро вернув Шашкевич, розсердив ся на Ясеницького, що наробив єму такого н е л а д у.

Оден Лукашевич був між ними виїмково точний і систематик, а в своїх звичках до певного ступня аристократичної вдачі в добрім розуміню слова. Раз якось зайшов я до Горбаля і застав там Лукашевича, як курив дороге цигаро (він був урядником асекурації і як сам мені говорив, видавав річно около 200 р. на тютюн і цигара — курив найліпші сорти). Коло бюрка сидів Климкович а був також Шашкевич та при сій нагоді йшла

розмова про всякі справи. Лукашевич, докуривши цигаро до половини, кинув єго в кут на землю, а Климович в сій хвилі підняв ся з місця, підніс недокурене цигаро, застромив у цигарницю і докурив до кінця.

13. Віднова львівської „Громади“.

Небавом познакомив ся я з новими товаришами університетськими, згаданим вже Вол. Ясеницьким і Титом Заячківським (нині висл. радником Двора вис. суду у Львові), що вже роком раньше прибули до Львова з самбірської гімназії, відтак з Е в г е н о м Ж е л е х і в сь к и м (званим Соколиком) і О л е к с а н д р о м О г о н о в сь к и м (Бережанцями), з Титом Р е в а к о в и ч о м (висл. радником кр. суду) з Дрогобича і малим, горбатим, але палким М и х а л я к о м з Лемківщини, котрого лемківська вимова і наголос разили наші уши і давали нероз привід до всяких жартів і дотепів. З Перемишляків був тут на першім році І в а н В а х н я н и н (відтак пішов до Відня), з львівських І в а н В е р х р а т сь к и й, Кость Л у ч а к і в сь к и й і Т е о ф и л ь Г р у ш к е в и ч. З тернопільських товаришів був тут оден Андрій С і ч и н ь сь к и й (кулявий, званий, півтораножний козак), а в рік опісля прибув В о л о д и м и р Г а н к е в и ч з Тернополя (опісля умер адвокатом в Бучачі)

і мій брат старший О с и п, богословський екстерніст, з Станіслава Мелитон Б у ч и н ь с к и й і Володимир Н а в р о ц к и й (званий Бузько).

Тепер забажали ми на товариських сходинах, на які ми звичайно збирались на кручених стовпах у Андрея Січинського і тут обговорювали справи народної організації і роботи, відновити давню „Громаду“. На тих сходинах бували крім молодих, згаданих уже товаришів, також і вечерничники та метники, а крім них ще др. К о р н и л о С у ш к е в и ч, концивіст прокураторії скаргу, в котрого камениці в ул. Оссоливських (число 9) часто відбувалися сходи „Громади“ і старший чоловік Михайло К о с с а к, бувший зарядник Ставропіг. печатні. Головою „Громади“ вибрано А. Січинського, однак задля палкої вдачі не міг він видержати з такими різнородними живлами і зрікся головства, а на його місце „Громада“ вибрала мене головою („війтом“, або як Заревич жартовливо мене звав Ortsrichter-ом).

Громада намагалася передовсім піддержати „Мету“, що хилила ся до упадку, бо задля неточности у видавництві і передплата не впливала так, що редактор Климкович, не маючи з чого жити, був приневолений позаставляти свою одіж. Громадяни пособляли йому і редакційною помочію і дрібними склзд-

ками на печатанє та експедицію, а між иншими тернопільська Громада гімназиястів надіслала 70 р., за що викуплено одіж Климковича і здержано упадок „Мети“. (Москвофіли розповсюджували для здискредитованя „Мети“ вісти, що піддержують її Поляки). Справді жаль нам було, щоби „Мета“ упала, бо Климкович був незвичайно талановитим публицистом, а єго політичні статі появляли ся звичайно наперед у віденській славянській часописи „Die Zukunft“, а опісля у „Меті“.

14. Приїзд Олександра Кониського до Львова. Перше моє з ним знакомство.

Коли так „Мета“ клонила ся до упадку, приїхав до Львова осеню 1865 р. О л е к с а н д е р К о н и с ь к и й з молодого жінкою і єї товаришкою Курляндкою і жив тут кілька місяців в Європейськім готелю. Майже що дня заходив я з Горбалем, Лукашевичом і Львом Лопатинським до єго гостинного дому.

Кониський тоді вернув із заслання з Вологди наслідком недуги очий (одно око таки втратив) і дістав дозвіл виїхати за границю та переїздом у Дрезно задержав ся кілька місяців у Львові. Тут бував він на виставах руско-народного театру, котрий саме тоді гостював у Львові і писав з драматичних вистав рецензії до „Слова“, в котрих робив влучні замітки, як належить виставляти українські твори, н. пр. Н а т а л к у П о л т а в к у, М а р у с ю і ин. Яснорусявий з легоньким заростом, визначав ся Кониський вельми живою і палкою вдачею (був тоді в 30-ім році віку) і незвичайною щирістю до наших на-

родних справ. Жінка єго, Московка, і єї товаришка, говорили тільки по московски та не цікавили ся нашим народним житєм а тільки сучасними європейскими струями і змаганнями суспільними і культурними.

Коли отже мої товариші вели розмови з жєнщинами про найновіші твори європейского письменства, про театр, медицину, еманципацию жєнщин ітп., нараджувавсь я з Кониським над тим, як би „Мету“ двигнути і піддержати.

Кониський задумав тоді видати збірник своїх поетичних творів, розкинутих у фєйлетонах „Слова“, збірнику „Галичанинъ“ видаванім Дідицким і Головацким і просив мене, щоб я всі ті твори зібрав і приладив до печати. Я се вчинив і передав єму доволі спору збірку, однак не дійшло до напечатаня і доси нема збірника єго поетичних творів, а також розпочате в Одесі повне виданє єго повістий перервало ся на 4-ох томах, а шкода, щоб они оставали розкинені по всяких видавництвах, неприступних ширшому загалови.

Кониський почав тоді писати до „Мети“: Огляд драматичного письменства українсько-руского, під прибраним іменем К. Маруся, а коли не повело ся таки здержати упадку „Мети“, почав В. Шашкевич на єї місцє видавати з новим роком 1866. літератур-

ну часопись „Русалка“, в котрій Кониський даліше печатав розпочатий в „Меті“ О г л я д українського драматичного письменства, а крім того і деякі інші твори поетичні і прозові.

Однак „Русалка“ довго не вдержала ся, бо вже в марці перестала виходити. Кониський виїхав відтак у Дрезно, але не перервались з ним взаємини нашої Громади.

В марці 1867. р. появилася у Львові під редакцією Федора Заревича двічі в тиждень видавана часопись „Русь“, котрої видавцем був К. Горбаль. До редакції входили ще В. Шашкевич і Остап Левицький. Поява сеї часописи була зовсім случайна. Якийсь грошовитий Москаль, котрого імени вже не тямлю, бажав скріпити москвофільську пропаганду, що знов оживилася від проголошення Наумовичом по нещаснім бою під Кеніггрецом об'єднательного поклику (1866. р.), що ми не „Русь“, а „Руськіє“, і прислав в тій цілі на москвофільське видівництво гроші, але був так наївний, що їх звернув на адресу „генерал-губернатора“ гр. Голуховського. Гр. Голуховський намагався спинювати москвофільський рух (усунув тоді Я. Головацького з професури на

університеті за єго москвофільські змаганя*) котрих наглядною виявою була поїздка на етнографічну виставу в Москві). Присланих на єго руки гроший ужив гр. Голуховский на заснованє часописи, щоби поборювала москвофільський рух і протиділаза „Слову“, котре з уступленєм Климковича з редакції, а із впровадженєм там Лісикевича почало щораз яснійше виявляти обєдинительні змаганя.

Тимто й звернув ся до давних вечерничників, котрі прийняли ся видавати „Русь“ однак на 75. числі закінчила она своє єство-ванє.

Наша „Громада“ не згоджувала ся з усім з напрядом „Руси“ і тому упросили ми Данила Танячкевича написати брошури, що вийшла у Відні 1867. р. п. з. „Письмо народовцѣв руских до редактора політичної часописи „Русь“ яко протестъ і меморіяль, списавъ Федоръ Черногора“.

Обєдинительні змаганя почали тоді справді з великою силою проявляти ся не тільки на політичнім але й на літературнім полі. Ре-

*) Фреквентацию за проф. Я. Головацко-го у зимовім півроці 1866/7 підписував декан філь. виділу др. Ціркель.

дактор Страхопуда Ливчак переманив до Відня Кс. Климковича, котрий тоді з нестачі прожитку пробував на селі і з ним почав видавати „Славянская Заря“, „журналъ посвященный общеславянскимъ интересамъ“, щоби тим способом з підмогою найздібнішого журналіста розповсюджувати сю ідею в Австрії. Журнал сей виходив чистою московщиною та містив статі про „объединеніе Славянъ“, про „Русскій языкъ какъ средство объединенія Славянскихъ національностей“, а все те змагало очевидно до вмотаня в сітку Росії Славян а передовсім Русинів і їх змосковщеня. Але небагом вернув Климкович з Відня, бо „Славянская Заря“, що почала виходити випусками двічі в місяць з 1-им ст. ст. липця 1867, закінчила на 11-ім випуску своє істнуванє.

Але й Дідицький, котрий з Головацким¹⁾ з початком 60-их років минулого столітя пособляв розбудженю народної укр.-руск. ідеї

¹⁾ Я. Головацкий з нагоди відкриття „Рускої Бесіди“ д. 21. січня 1862. р. з одушевленєм писав лист до Куліша (печатаний в 2-ім річнику Петерб. „Основи“ з віршом Вол. Шашкевича п. з. „Нинішня Пісня“, і висловлював радість з розбудженого народного життя і народолюбовної молодіжи. (гл. Руска письменність VII, стор. 452. виданє „Просьвіти“ Львів 1911).

спроваджуванем і розповсюджуванем українських книжок з Києва, почав від 1866. р. щораз виразнійше проповідувати об'єдинительну ідею московську. Для пособлювання в московщенню рускої мови видав Д і д и ц к и й брошуру „Въ одинъ часъ научить ся Малорусину по великорусски“ (додаток до „Слова“ 1866 р.). Редакція „Слова“ була агенцією для приєднування переселенців до Росії (учителів і сьвящеників) для московщення і опрацювання Холмщини. Він умів значними грошевими підмогами приманити в москвофільський табір вельми талановитого молодого письменника, слухача філософ. виділу, В о л о д и м и р а С т е б е л ь с ь к о г о (котрий опісля став польським журналістом спершу у Львові а відтак у Варшаві, де й помер в молодім віці). Стебельський почав з цвітнем 1867 р. видавати у Львові белетристично-науковий тижневик „Боянъ“, щоби тим положити, як висловив ся у відозві від редакції, основи „до будущего храма одной святой Руси“.

В тім часі почалась була нагінка російських урядових кругів на П. Куліша, котрий листував ся з рускою молодіжю і посилав свої твори до галицьких видань. Сі урядовці російські вязали мабуть Куліша з видаваною у Львові часописю „Русь“, щоби тим способом причепити Кулішеви після своєї методи „польську інтригу“. Куліш, дізнавшись

імовірно з листу Я. Головацького, що у Львові має виходити якась часопись, видавана нібито Поляками, і печатати ся „кулішівкою“, написав Головацькому лист не призначений до печати, що бажає до „Слова“ вислати оклик з осторогою молодежи від омани, а коли Поляки будуть уживати до того єго правописи, то він свої українські писання буде печатати етимольогічною, старосьвітською правописю. Головацький подав виривки з того листу в „Слові“, а „Боян“ на тій підставі написав, що Куліш вирікає ся свої правописи і солідарности з українщиною. На се написав Куліш листовне запереченє на адресу Ом. Партицького (гл. Правда 1867. ч. 9), а відтак єго шурин Василь Білозерський, що жив тоді у Варшаві, прислав московскою мовою написану оборону П. Куліша, котра появилася окремою брошурою п. з. Отвѣтъ Бояну-Стебельскому на письмо до Кулиша“ (письмо до редактора „Правди“ яко додаток до ч. 14. під прибраним іменем Ру с и в).

15. Засновини наук. і літературної часописи „Правда“. Житє академ. молодєжи.

Русофільські змагання привели до такої нашої „Громади“ подумати про видаванє поки що літературно-наукової часописи. „Громада“ упросила на редактора Л љ о н г и н а Л у к а ш е в и ч а, а до помочи єму крім мене станули Евгеній Ж е л е х і в с к і й, Володимир Н а в р о ц к и й, Олександр О г о н о в с к и й, а із старших запрошено В. Ш а ш к е в и ч а, Евг. З г а р с к о г о, Ом. П а р т и ц к о г о, В. І л ь н и ц к о г о і ин.

Комнату на редакцію, а в части і видатки на печатню оплачували ми з вкладок місячних складаних для „Громади“ (по 2 р. місячно), о скілько передплата не покривала накладу. Лукашевич трудив ся зовсім безкористно та ще заправляв нас до коректи і літературної роботи. Навроцкий почав писати земле- і народописні картини, Желехівський описи подорожи і т. п., а я забрав ся до спорудження першої історичної розвідки про Г у н ю й О с т р я н и ц ю, що появилась у „Пра-

вді" (1867). Само про себе розуміє ся, що ми не тільки вкладали свою роботу безкористно, але ще й з лекцій зароблений гріш складали на піддержку „Правди“. Лукашевич дістав за свій щирий безкористний труд від нас на памятку в день імянин срібний годинник та, урадований нашою прихильністю і вдякою для него, угостив всю Громаду“ перекускою спровадженою з реставрації Матульової, котра була на долині в камениці, де містилась редакция „Правди“ в ринку на III. поверсі ч. 19, коло камениці М. Димета, та може й більше видав на се, як стояв наш подарок.

Наші громадяни жили взагалі вельми ошадно і не заповняли каварень та гостинниць, як се на жаль в новійших часах буває, а хиба деколи в неділі і сьвята позваляли собі зайти по полудні до каварні, або до ліпшої реставрації. Тодішня молодіж академічна харчувалась звичайно по т. зв. приватних (домашніх) реставраціях, або у славно звісного тоді Томаша, що мав т. зв. приватну реставрацію в ул. Баторія, напроти карного суду і за 27 кр. давав поливку, кусень мяса і мучну страву. Деякі діставали харч від своїх товаришів-богословів, котрі ділили ся з ними своїм семінарицьким, доволі лихим і нездоровим харчем (ходили на т. зв. „емпірію“). Пільзнерів, окоцімів або Münchner-Spatenbräu і т. п. ми не знали, а так само вина і горі-

вок, хіба в яке рокове свята дехто випив склянчину львівського пива або чарку вина. Пан Томах при тім строго держав ся постів і до того примінювались єго столівники. Так н. пр. в лат. святий вечер (wilia) не давав обіду і ми всі ждали до 4-ої год. по полудні, а тоді виходив пан Томах в патріархальнім настрою з оплатком, переломлював ся з усіма, при обопільних бажаннях і тоді давав свята-чну вечеру з кількох страв (між тими і риба) та числив сю вечеру по звичайній ціні. Тим-то всі поважали пана Томаша і називали єго „ojciec Tomasz“. Але бували між нами такі нуждарі, як правник (Тернопілець) Іван Песцьоровський, котрого поживою на цілий день був оден „мелянж“ ! Не мав він з дому ніякої помочи, та удержував ся з лекцій не конче добре платних. Тим то „Громада“, бачивши єго убожество, ухвалила в єго непри-яві, звільнити єго від громадских місячних вкладок. Колиж се єму опісля подано до ві-дома, він обидив ся тим і сказав: „Щож ви собі думаєте ? ! Я хочу сповнити свій гро-мадський обовязок, як і кождий з вас !“ І дальше платив вкладки, голодуючи, але опі-сля з вичерпаня фізичних сил в кілька літ опісля помер. Щира се була душа ! За те, хоч руских академиків світських було може в трох або й четверо менше на університеті, як тепер і многі зарабляли на прожиток по

адвокатских канцеляриях, можна було бачити їх повно в читальні Ossolineum або в читальні універс. бібліотеки, коли тепер хиба являють ся там рідкі одиниці. Коли в 1866/7. прибув до Львова старший мій брат О с и п (пів року був на екстерні, в другім піврочу прийнято єго до духовної семінарії), а в 1867/8 молодший брат Володимир яко слухач прав тоді постановили ми замість вечері ходити лише на каву до каварні Ю за*) на Галицкій площі, (перед тим ми нічого не підвечіркували), а за ощаджені гроші передплачували ми нове тоді повне виданє творів Шіллера і Гетого, котре й до нині находить ся у мене в родинній нашій бібліотеці.

*) Памятна із згадки в сатиричнім творі О с т а п а Л е в и ц к о г о „Uciekiniery“ (виданім 1863. у Львові під прибраним іменем Ostap Kowbasiuk.)

16. Взаємини з Сербами, з Україною і Буковиною.

„Правда“ обмінювалась з усякими літературними часописами а між іншими з сербскою літерат. наук. часописию „Вила“ (т. є Русалка) видаваною тоді професором висшої школи в Білгороді, С т о я н о м Н о в а к о в и ч о м *), автором численних наукових трудів, між іншими також Сербскої бібліографії. З того часу я і брат мій Осип почали вчити ся сербскої мови, а я став переписуватись

*) Новакович був опісля міністром просвіти, міністром-предсідником, а також послом Сербії в Царгороді, в Парижі, Петербурзі і т. д. і тепер є послом в сербській скупщині. При нагоді перенесеня мощий словінського фільольога К о п і т а р а (до Любляни) і В у к а С т е ф а н о в и ч а К а р а д ж и ч а (до Білгороду) в Відня, (оба були там поховані), на сїм торжестві, де заступав я Наук. Товариство ім Шевченка, бачив я Ст. Новаковича, котрий мав на кладовищі промову по сербски. Після торжества був я у него, щоби лично познакомитись, однак не застав єго, бо він зараз виїхав.

з Новаковичом, післав єму Шевченкового Кобзаря (вид. Кожанчикова), Оповідання Марка Вовчка, Стороженка і інші українські твори. (Листи Новаковича до мене писані подаю в додатку). Брат Осип подавав з того часу під прибраним іменем М. Нетяга, або І. Григорович, переклади з сербського в „Правді“ (народ. думи, оповідання, наук. розвідки), а Новакович печатав у „Вілі“ перекладом оповідання М. Вовчка, Стороженка, а навіть переложив прозою Шевченкові Неофіти (відтак інший поет сербський перекладав Шевченкові твори віршом). Новакович не міг налюбувати ся народними оповіданнями українськими і найшов у них повну схожість народних звичаїв і світогляду з сербськими звичаями і поглядами.

Лукашевич захопив нас також до громадженя з Основи, Оповідань Вовчка і інших материялів до укр. руско-німецького словаря, а тим способом в редакції Правди зібрали ми доволі материялу, котрий опісля Е. Желехівський забрав і обробив яко Руско-нім. Словар. Як небудь Словар сей має деякі недостачі, як кожде людске діло, то був він вельми добрим підручним ділом і давно вже вичерпаний, а ніхто доси не забрав ся хоч би до доповненого виданя.

Під кінець 1867 р. почав проф. О. м.

П а р т и ц к и й, що був при гімназії в Тернополі, переписку з П. К у л і ш е м, тоді директором духовних справ у Варшаві. Задля переписки з галицькими народовцями почалась нагінка російського правительства на К у л і ш а на доноси „Бояна“ і т. п. (гл. висше). Сї напасти на Куліша і єго уступленє з посади викликали ще живіші симпатії народовців до єго особи.

Війшовши в близші зносини з Кулішем і обезпечивши собі літературну єго поміч, обняв Партицкий видавництво „Правди“, прибрав собі до літературної помочи Евг. З г а р с к о г о, що був також професором терноп. гімназії і адвоката тамошнього д-ра В о л о д и м и р а Л у ч а к і в с к о г о, а крім того упросив д-ра Корнила С у ш к е в и ч а і Михайла К о с с а к а, що разом з тернопільською трійцею підписували „Правду“ як би редакційний комітет. Одвічальним редактором був старший уже правник І в а н М и к и т а (небавом опісля умер в судовій службі в Перемишлі), але в дійсности я провадив редакцію, а в тім помагали менї Евг. Ж е л е х і в с к и й, Венедикт Б о р к о в с к и й (брат висл. гімназ. директора Олександра, опісля пішов на учит. службу на Кавказ і там помер), братя мої О с и п і В о л о д и м и р. До редакції (тоді в краківській улиці ч. 17, на П. пов.) заходив також О с т а п Л е в и ц к и й,

а коли раз якось зайшов, склалась комічна, а для прожитку тодішньої акад. молодези характеристична подія. В ранці був я усе вже в редакції. Бував звичайно також Желехівський, котрий мав там зложену в торбі чвертку гречаних круп, які привіз собі від вітчима з Кудобинець і з них варив собі смоляками в череплянім горнятку кашу в комнатній печі, а зївши з т. зв. корнбротом за 2 кр. ішов на виклади на університет. Остап Левицкий помітив сей щоденний звичай Соколика (як ми звали Желехівського) і зайшов уже перед 8-ою годиною, мабуть голодний і безгрішний в редакцію. Коли Желехівський вийшов на долину купити в склепику, що й до нині там є, корнброт і там чогось довше забавив ся, виняв Левицкий з печі горнятко з кашою, може ще й недовареною, посолив, змішав і без омасти зїв, поки ще Желехівський вернув ся. Очевидно Ж-ий був приневолений уже вдоволити ся сухим корнбротом, бо треба було спішити на виклади.

17. Знакомство з Воробкевичами.

Весною 1868 р. настановлено приходником православної церкви у Львові (у Францішканській улиці) Григорія Воробкевича, молодшого брата поета Ізидора (Данила Млаки). Я вже від 1867 р. переписував ся з Данилом Млакою, *) а скоро о. Григорій прибув до Львова, заходив я до него мало не що дня і при одній нагоді застав там єго брата Ізидора, познакомив ся з ним лично та з того часу вельми щиро з ним здружив ся. Данило Млака був чоловік щирої і сердечної поетичної вдачі, справдешній народовець, але вельми трусливий, бо дійсно волоска консистория переслідувала всякий народний руский рух на Буковині і тих сьвящеників, котрі брали в нїм яку небудь участь. Тимто Данило Млака був вель-

*) Сю переписку мою і моїх братів з Воробкевичами видав проф. Ос. Маковей в „Руславі“ 1907—1909 року п. з. „Материяли до історії зносин Галичам з Буковинцями.

ми обережний і бояв ся, щоби єго духовна власть не дізнала ся про єго літературні змагання та про єго знакомства з Галичанами-унїятами. При всїм тїм однак не вагав ся він зо мною піти на богослуженє до сьв. Юра і до Успенської церкви особливо, щоби послухати сви́ву яко музик і композитор. Єго брат Григорій був ще обережнїйший і боязливий і не хотїв з нами разом іти до унїятских церков та був бїльше замкнений в собі, суворий, поважний і сумовитий, на що чимало впливали єго родинні відносини. Він був вдовець, при тїм недужий на жиляки в нозї, що грозило єму ганґреною, на що опісля в кілька лїт пізнїйше помер. Одиною відрадою єго був син-одинак Янко, шестилїтний хлопець, котрий перегодою мабуть став судовиком на Буковинї.

Обидва Воробкевичі винесли тїлько з рідної хати деяку сьвідомість руского роду і мови, але нїмецькі і волоскі шкільні воливи опісля вельми приглушили і сю сьвідомість і знанє рідної мови. А ще опісля крім нїмецьких та волоских книжок попадали їм у руки видані змосковщеною старословеньщиною, отже й під таким впливом почали писати они листи й перші рускі твори, а їх переписка зо мною і моїми братами оповіщена в „Русланї“ проф. Маковеем, дає найкрасний образ, як поступенно у них виробляла ся літературна мова. Обидвом достарчав я українських ви-

дань Шевченка, Вовчка, Куліша, народних дум і пісень і ин., а крім того історичних творів Костомарова, до чого обидва мали незвичайне замилованє.

Григорій Воробкевич писав спершу гарні вірші німецькою мовою, а дізнавшись про се, наклонив я єго, що почав писати нашою мовою і позволив напечатати в П р а в д і. Єго поважна, красива стать, високого росту, з гарною чорною, як галка бородою, робила на мене таке вражіє, що я не инакше уявляв собі полковника Шрама в Ч о р н і й Р а д і, як у виді Григорія Воробкевича. А що він ви-значав ся яко вельми умний чоловік, отже й прибрав я єму імя Н а у м Ш р а м. З виїздом моїм із Львова з кінцем липця 1868. р. після укінчення університетских наук перестали ми лично видітись, небавом Григорій переніс ся на посаду професора реальної школи в Чернівцях, однак дружба наша не перервалась з обома Воробкевичами аж до смерті.

Я відвідав їх в 1875. р. в Чернівцях при нагоді відкриття черновецького університету, відтак на літературнім ювілею Данила Млаки в Чернівцях а коли я в 1888. р. переселив ся до Львова, був у мене гостем Ізидор.

Але опісля я задля численних занять, а Воробкевичі часто недугуючи, почали рідше листуватись.

18. Університетські науки.

Львівський університет мав за моїх часів ще зовсім німецький характер. На філософічнім виділі тільки виклади рускої мови і письменства відбували ся по руски, а польської мови і письменства по польски. На філософічнім виділі обов'язувало тоді трилітє (нині чотиролітє), однак були слухачі, особливо клясичної філософії, котрі ходили на виклади по 6 і 7 літ задля великих вимог, які ставили тодішні професори сих предметів.

Вступивши на університет, вибрав я собі історію і руску та польску мову й літературу яко головні предмети науки і пристосовлював ся до навчання їх в середних школах. Для загального образования бажав я також добути собі знанє філософії і педагогіки, а для історичних дослідів бажав я ще поглибити відомости з клясичної філософії, яких я небагато виніс з гімназії задля частих змін професорів і то переважно незадоволених філософів. Однак що до філософії а особливо педагогіки зазнав я певного розчаровання. Педагогіку ви-

кладав а властиво читав о. др. Франц Костек, професор богословія, з перестарілого учебника Мільдого так, що я заперестав ходити на єго години, вважаючи се марнованєм часу. Але й професор філософії др. Миколай Ліпінський був уже старий чоловік і читав лекції з давних ще в пятьдесятих роках написаних скриптів (він був ще професором старших моїх братів оо. Іполіта й Івана) і з єго лекцій не було для нас великого хісна. Тимто на єго лекції мало хто вчашав, а особливо коли в літнім піврочю мав лекцію від 7 до 8-ої в ранці, тоді звичайно приходив я і якийсь Яворський, а тоді професор, придержуючись засади *tres faciunt collegium*, відчитував лекцію, колиж часом Яворський не прийшов, тоді Ліпінський вертав домів і я супроводив єго до хати в ул. Цловій, де мав свою реальність. Навіть на викладах моральної філософії, обовязкової також для правників, мало бувало слухачів. Однак від часу до часу заповідав проф. Ліпінський наперед, що на слідуючій лекції (а виклад сеї філософії був щоденно) буде читати катальог. Тоді сходили ся майже всі слухачі (а бувало їх около 200 записаних) і битком заповняли велику III. салю на I. поверсі. Тоді справді треба було милосердитись над бідолашним професором, бо в салі панував такий гамір, що слова не можна було почути з лекції професора,

а до того в останніх лавках вносили ся хмари диму з папіросів, які позакурювали собі деякі бутні слухачі.

Аудитория представляла справдешній образ студентської кнайпи. Проф. Ліпінський кінчив уже свою службу і пильнував лише, щоби зібрати Collegiengeld, котре особливо з моральної філософії давало єму добрий дохід. Крім того сам допитував ся, чи котрий із слухачів не схотів би купити єго літографовані скрипта, що стояли 60 зр. ав., а се вже запевнювало ригорозум з філософії.

Ще більшого заводу дізнав я на викладах о. проф. Якова Головацкого, котрого я слухав лише одно півріччє, бо в слідуєм уже не викладав з наведеної в горі причини. Проф. Головацкий читав про староруске письменство також з давніх скриптів, уложених на основі історії московского письменства Шевирєва так монотонно і тихо, що ледви хто міг єго зрозуміти, а до того виклад був написаний не такою мовою, як єго „три вступительні преподаваня“, але змосковщеною церковщиною, якою він писав в „Науковім Сборнику“ і ин. подібних виданях. Питомці духовної семінарії були обов'язані ходити на виклади Я. Головацкого, однак звичайно ледво кількох бувало на лекціях, тимто професор зовсім не намагав ся, бо єго гадки очевидно були заняті іншими справами.

Отже й не було жалю, коли єго усунено з катедри. Він сподівався, що єго в Росії посадять на якусь університетську катедру і вніс в тій ціли подане до академічного сенату в Одесі, однак сенат звернув єму се подане, найшовши в нїм чимало похибок що до висловів, форм і складні московської мови. Тоді дали єму посаду в археографічній комісії у Вильні, де оставав до смерти (1888. р.)

Добрими силами науковими були обидва професори класичної філології (др. Кергель для грецької мови, а др. Лінкер для латинської) і з того часу вийшли з їх школи добрі учителі класичної філології з основним знанєм, бож і вимагання обидвох професорів супроти кандидатів учительських були високі.

До властивої моєї групи іспитової (історії і географії) був на львівському університеті тільки професор історії Др. Генрих Цайсберг, котрий в дуже молодім віці дістав ся на тутешню катедру і викладав всесвітню і австрійську історію. До географії не було тоді професора а кандидати були приневолені власною пильністю добувати собі вимагане іспитовими приписами знанє. Проф. Цайсберг викладав дуже гарно і займаво. Виклади єго були вельми старанно оброблені, а хоч мав він скрипти перед собою, однак стоячи весь час на кафедрі, не читав а говорив з пам'яті

і тим способом його виклад набирав ще більше життя. Був се незвичайно пильний, сумлінний і предметовий дослідник, провадив дуже розумно і уміло справи в історичнім семінарі і заправляв дуже добре кандидатів до історичних праць наукових і історичної критики. Хоч корінний Німець, навчив ся тут також по польски, щоб користуватись польськими історичними жерелами і науковими виданнями і написав кілька вельми цінних розвідок з польської історії. В обході із слухачами був незвичайно ввічливий і приятний, неначеб старший товариш і тому ми його вельми шанували і любили. Зі Львова переніс ся проф. Цайсберг в сімдесятих роках після спольщення університету до Інсбрука (ого місце заняв опісля проф. Ліске) а відтак на віденський університет, був там директором надворної цісарської бібліотеки і головним редактором памятникового видання „Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“. Коли мене в 1891 р. запрошено до участі у видавню тому „Galizien“ (що вийшов в 1898 р.) і поручено мені написанє розвідки „Das Volksleben der Ruthenen“¹⁾, зійшов ся я знов з моїм давнім професором (тоді вже радником Двора) і часто бував у него, обговорюючи по-

¹⁾ Про се подам дещо більше в дальших споминах.

ручену мені задачу. Небавом після того умер проф. Цайсберг у Відні, хоч не був ще в під-
хожім віці.

Побіч історії займав ся я головню сла-
вянською фільольогією і письменством і
дбав про вивченє московскої¹⁾, чешкої і серб-
ської мови, щоби читати твори в тих мовах
списані, а все те осягнув я власною пильно-
стю і працею. За теж до польської мови і
літератури був знаменитий професор Др. Ан-
тін Малецький.

Проф. Малецький, чоловік глибокої науки
і широкого сьвітогляду культурного, родом
з Познаньщини, підняв своїми викладами
вельми високо рівень свого предмету і зєднав
собі ними велику славу і признанє не тільки
поміж академічною молодезю, але й в ши-
роких кругах польської і рускої суспільности.
Окрім того предметовостию в оцінюваню по-
дій і личностей, незвичайною ввічливістю і
приятностію здобув собі любов і високе по-
важанє серед акад. молодежи. Їго виклади не
були цвітисті і високопарні, як н. пр. гр.
Станіслава Тарновського, презеса краківської
Академії Наук, але як раз незвичайною про-
стотою і живим, природним зображенєм зай-
мали і поривали слухачів.

¹⁾ У 70-их роках був я судовим пере-
кладчиком москов. мови в Тернополі.

Проф. Малецький був однак не тільки знаменитим істориком польської літератури, але й визначним фільольогом і у Львові перший поміж польськими фільольогами опер науку польського язика на порівнюючій основі. Побіч історії польської літератури, пояснень поетичних творів, особливож Словацкого, та письменних вправ стилістичних, викладав Малецький також старословенську граматику на основі Мікльошича і провадив вправи в читанню, перекладі і пояснюваню старословенських памятників на основі Хрестоматії Мікльошича.

Виклади проф. Малецького громадили не тільки незвичайне число академ. молодежи але й з кругів старшої інтелігенції, навіть з поміж монахів багато вчащало на єго виклади так, що простора IV. саля на I. поверсі показала ся зовсім неможливою для поміщення слухачів, хоч була битком заповнена і треба було відчиняти двері на коридор, на котрім ще кількадесять слухачів, стоячи цілу годину, прислухувало ся викладови знаменитого професора. Проф. Малецький робив задля того заходи, щоби в місті наняти яку велику салю на свої виклади, однак Львів не мав тоді ні одної такої салі, котра моглаб помістити кількасот єго слухачів.

Мимо сеї тісноти в битком наповненій салі багато з нас списувало собі пильно ви-

клади проф. Малецького, а я і до нині маю записки его лекцій. Велика часть слухачів брала живу участь в семінарійних роботах і складала колькоквія, а не забуду ніколи тої заяви довіря, яким обдарив мене проф. Малецький, коли я по скінченім 3-ім році філософії (тоді було тільки триліте) зголосив ся у него до останнього колькоквіюм. В означеній годині явив ся у него дома (він питає колькоквія все дома) і після короткої приятної розмови виняв уже готове сьвідощтво з зазначенем знаменитого успіху і вручив мені з приміткою, що на основі всіх дотеперішних колькоквій моїх впевнив ся, що я й до сего приготовлений основно і тому звільняє мене від іспиту. Окрім того, коли я відтак перед виїздом із Львова був у краєвого інспектора Е в з е б і я Черкавського і просив его о наданє мені суплентури в гімназії, заявив він мені, що професор Малецький був лично у него і поручив мене як найгорячіше его опіці. Ся прихильність професора Малецького для мене (а так само відносив ся він до всіх пильних слухачів) остала мені на все у вдячній памяті.

Однак се одушевленє викладами професора Малецького в кілька літ опісля значно охолонуло, число слухачів змаліло, ревність до праці ослабла, а коли я вже з учительської посади в бережанській гімназії загостив до

Львова і єго відвідав, жалував ся він, що „niema już takich pilnych i gorliwych słuchaczów, jak za pańskich czasów“ і се спонукало єго перейти у відставку. Тоді заняв проф. Малецкий становище віцекуратора Оссолінеум, де присьвятив ся виключно літературно-науковим і історичним досліддам, котрих не покидає до нині мимо вельми підхожого віку, бо в червні 1911 р. скінчив 90 лїт життя.

19. Робота по бібліотеках. Наші змагання до розповсюдження Шевченкових творів.

Наук університетських не обмежав я і мої товариші самими викладами професорів, а користувався пильно бібліотекою університетською і Оссолинських, щоби не тільки здобути заводове знанє вибраних собі предметів, але також поширити і поглибити відомости рідної мови й письменства та нашої бувальщини, до чого однак в обидвох бібліотеках на жаль тоді ще так мало було засобів. Тимто з деякими товаришами заходив я також до бібліотеки гр. Володимира Дідущицького (Biblioteka poturzycka), котра містилася в його палаті в Курковій улиці ч. 15. і там находив я деякі книжки особливо до нашої народописи н. пр. Nowosielski, Lud ukraiński і т. п.

Дещо можна було найти і в нашій громадській бібліотеці, котра остала після першої Громади, однак значно була zdekompletowana так, що в обновленій громаді треба було наново її творити.

Найважнішим жерелом для українознавства була тоді неперечно петербурска „Основа“, але її не було анї в бібліотеці університету анї в Оссоїнеум, а хоч стара Громада, як нас запевняли, мала обидва річники, однак для обновленої Громади остало ледви три чи чотири випуски. Тимто велику прислугу зробив нам пок. М и т р о О л е л ь к о в и ч, котрий переїздом з України на ліченє задержав ся оден день у Львові ранною весною 1868 р. і привіз в дарі нашій Громаді обидва річники „О с н о в и“. При сій нагоді я з ним познакомив ся, однак вдруге вже єго опісля не бачив. Він вельми цїкавив ся нашим життям і роботою і оповідав також про відносини на Україні, котрі тоді під впливом К а т к о в а („Московскія Вѣдомости“) і Г а в о р с к о г о та Г а г о ц к о г о („Кієвлянинъ“) значно були погіршили ся наслідком переслідованя т. зв. українського „сепаратизму“.

Наша львівска „Громада“ не обмежала ся однак лише до самоосвітї, але дбала про се, щоби українсько-руська народна ідея охопила як найширші круги нашої суспільности. Сему змаганю мала служити основана нашою „Громадою“ і від 1867 р. видавана „Правда“.

Крім того були ми переконані, що найбільше до розповсюдження нашої народної ідеї причинять ся Шевченкові твори тоді ще так мало відомі широким верствам нашої суспіль-

ности і тому в „Громаді“ зродилась гадка, видати всі Шевченкові твори, на скільки они були нам відомі.

Друге виданє Шевченкового „Кобзаря“, яке появило ся коштом Симиренка в Петербурзі 1860 р., мало що не перед самою єго смертю (з портретом Шевченка) було незвичайною бібліографічною рідкістю в Галичині (я згадував уже, що бачив єго у нашого учителя о. Каратницького в Тернополі, але не міг єго дістати до прочитаня або переписаня). Навіть у Львові, коли я сюди прибув на університетські студії в осени 1865 р., не можна було у нікого роздобути „Кобзаря“ з 1860 р. Варто би розслідити, в якім числі примірників було печатане се виданє Симиренкове, але мабуть наклад був невеликий, бо і пізнійші видання, коли слава українського генія залунала широко, печатано звичайно в 10.000 примірниках. Колиж Шевченко помер 9. н. ст. марця 1861, а ся сумна подія зелектризувала усіх сьвідомих Українців, а також почитателів Тараса в московській і польській суспільности, то нема сумніву, що „Кобзар“ з 1860 р. розійшов ся скоро і весь єго наклад був так вичерпаний, що до Галичини попало небогато примірників. Тимто в 60 тих роках наша суспільність могла познакомити ся з Тарасовими творами або з „Вечерниць“ і „Мети“, котрі подавали деякі твори нашого поета, або з

петербурскої „Основи“, о скільки она була розповсюджена в Галичині (ледво кілька примірників) а головню з переписуваного о. Миколою М и х а л е в и ч о м „Кобзаря“, з котрого опісля тодішна молодіж робила собі дальші відписи. Тим способом наша суспільність, а головню руска молодіж могла читати і виучувати Шевченкові твори переважно з рукописних „Кобзарів“, бо третє видавє „Кобзаря“ коштом Кожанчикова появило ся в Петербурзі аж 1867 р. Оно замітне тим, що в нїм був усюди означений наголос, який у нас зовсім хибно кладуть, читаючи Шевченкові твори н. пр. звичайно у нас хибно наголошують У к р а ї н а замість правильного, у Шевченка повсюду наголошування У к р а ї н а, у к р а ї н ь с к и й а не у к р а ї н ь с к и й. (Був і у мене сей „К о б з а р“ Кожанчикова в моїй книговні, та позички зіли!).

Отже поки ще появилось Кожанчикове виданє „Кобзарь“, задумав я з декількома товаришами з духовної семінарії а іменно з Г н а т о м Р о ж а н ь с к и м (опісля сьвящеником в Калущині, давно вже покійним), Г а в р и л о м Б о д н а р о м (тепер приходником в Свистільниках, в Рогатинщині) і иншими видати збірник творів Шевченкових у Львові.

Збірник сей мав обняти всі Тарасові твори печатані у „Вечерницях“, „Меті“ і в

петербургській „Основі“, а також весь рукописний „Кобзар“, відомий з переписи о. М. Михалевича. Автографів Шевченкових у нас для перевірення текстів не було, а через переписуване єго творів усякими людьми вкрадали ся в текст всякі похибки і перекручування або пропуски. До тогож ми ще й не знали, як то забирати ся до критичного видання, розходило ся нам поки що о те, щоби ширшим верствам рускої суспільности дати в руки Шенченкові твори. Ся думка зродила ся у нас під весну 1866. року. Але з тих материялів, які ми мали до розпорядимости, можна було зложити сьак-так систематично упорядковане виданє, а упорядкованє материялу вимагало всеж таки певного часу. Поки можна було упорядкувати материял до печатаня, виїхав я на великодні фєрії зі Львова домів.

Тимчасом палкий товариш Рожанський не міг втерпіти такої проволоки із систематичним порядкованєм материялу, пішов до печатні закладу Оссолинських, що тоді була під управою Фогля, і за час великодних фєрий напечатав *П о с л а н и є і К а в к а з*. Печатня не мала тоді навіть гражданських черенок руских, а що Рожанський квапив ся з виданєм, отже поки сироваджено гражданку, сей перший аркуш напечатав *к и р и л и ц е ю*, яку печатня мала для видаия *л і т о п и с и*

Нестора в „Monumenta Poloniae historica“ А. Бєльовського.

Колиж я вернув із съвят до Львова, надійшла до печатні гражданка і тоді перепечатано нею сей перший аркуш, але тоді вже ціле виданє не йшло належним систематичним ладом, а більше прихватком, в міру того, як нам у руки попадали Шевченкові твори з ріжних видань і з рукописних переписів.

Таким способом появили ся першим найповнійшим тоді збірником Шевченкові твори у Львові п. з. „Поезії Тараса Шевченка Том I. Накладом К. Сушкевича. З друкарні Закладу ім. Оссолинських 1867. 8^о сторін 271+6.

Імя К. Сушкевича було означене на виданю тільки задля печатних вимог, бо він зовсім не видавав сего збірника своїм накладом, а ми самі складали датки на се виданє, і також опісля стягали з розпродажи.

Другий том вийшов у 1867. на 1868. рік, коли я вже кінчив університетські студії і виїздив із Львова а єго виданєм займали ся головно док. Рожанський, а відтак дальше Г. Боднар. Сей том мав сторін 344+4, а на останку появил ся ще яко доповненє II, тому, випуск IV-ий в 1869 р. Як небудь се виданє має певні недостачі а іменно

що до упорядкування, провірення текстів і коректи, всеж таки на ті часи давало оно в руки ширших кругів рускої суспільности в Австрії найповніший збірник Шевченкових творів (бо видане Кожанчикова з 1867. року було також великою рідкістю в Галичині і на Буковині), поки появилось ся видане 2-томове „Кобзаря“ у Празі, а пізнійше 4-томове видане Наукового Товариства ім. Шевченка під редакцією д-ра Ом. Огоновського.

Ми дали суспільности те, на що спромогли ся тоді наші слабі сили.

20. „Правда“ головним осередком змагань народ- довців.

Головним осередком літературного і взагалі умового руху і всіх змагань народовців для розвитку і поглиблення українсько-руської народної ідеї була в тих часах „Правда“, а головним її керманичем в 1868. р. (в другім році її існування) був Омелян П а р т и ц к и й, тоді заступник учителя в тернопільській гімназії. Він поручив мені у Львові головну редакцію „Правди“ і я оставав з ним в безнастанних зносинах, а до того часу відносить ся переважно також його переписка зо мною, котру я напечатав в „Руслані“ в році 1908. Партицкий оставав в тім часі в прямих взаєминах і переписці з Кулішем і читав мені не раз, коли ми зустрінули ся, обемисті листи Куліша, писані ін. 4-о (часто на двох-трех аркушах оден лист), в котрих обговорював усякі літературні і національно-культурні справи і заходи около розвитку укр. рускої народної ідеї. Від Партицкого діставав я матеріяли для „Правди“ виготовлювані в Тернополі і надсилені з України.

Великий жаль і велика втрата, що Партицкий опісля знищив писані до него листи Куліша, роздратований єго докорами, з якими Куліш в декотрих листах виступав і тут виявляв свою вдачу унаслідовану по своїм батькови, котрого Кулішів житєписець (в „Правді“ 1868. р.) назвав „Горячий Куліш“. Партицкий був також палкий і упертий і так дійшло до суперечки і перерви взаємин між ними. Отсе послужило приводом д-рови І. Франкови у відчиті, виголошенім в Перемишлі, а відтак напечатанім в „Літер. Наук. Вістнику“ за 1901. р. в т. XV-ім, кинути підзор у згадці про листи і про делегатів (з України), „від яких бідні Галичани не могли відпекатись і запутувались у грошових обрахунках, задля чого нагромаджував ся запас недовіря так, що одна група за друдою розпльовувалась (!) і розходилась ворогами: насамперед Куліш з Вахнянином і Партицьким, потім Куліш із Подолинським, вкінці Куліш із Барвіньським (себто пок. Володомиром*)).

*) Що до брата мого Володимира і мнімого „розпльованя“ Куліша з ним, пояснив я сю справу в розвідці моїй „З останних десятиліть ХІХ. віку“ Львів 1906. стор. 10 і слід., а з переписки моєї з Кулішем (і з листу Куліша до пок. Володимира), яку печатаю яко додаток до споминів, покаже ся се ще нагляд-

(Знаменно, що др. Франко аж по смерті всіх тут названих виступив з таким важким підзором).

Я знав дуже добре пок. Партицького і жив з ним у близьких взаєминах (від 1888. р. служив я з ним в львів. учит. семінарії). Жив він вельми ощадно і числив ся з кожним грошем та був незвичайно точний в грошевих справах. А хто знає, як він ощадности із своєї платні (був безженним) і всю спадщину по вітци своїм 4.000 зр. обертав в цілости на літературні видання „Газету Шкільну“, „Зорю“ з додатками, як він матеріяльно помагав молодим письменникам, між тим і д-рови Франкови, той навіть і не зможе подумати, щоби він у „грошевих обрахунках“ з Кулішем міг допустити ся якої неправильности.

нійше, що підзор др. Франком кинений, зовсім безосновний. Та мимо мого пояснення в названій розвідці др. Франко не вважав своїм обовязком у виданю „Писання Івана Франка IV. „Молода Україна“ Ч. I. Льв. 1910. спростувати свої виводи відповідно до пороблених мною заміток. Се дуже характеристичне для наукової методи! Але й що до пок. Вахнянина подам окремо єго лист писаний до Куліша а в звязи з тим і лист М. Подолинського і Ів. Микити (все те передав мені свого часу Куліш і я зберіг в нашім архіві) а се також пояснить безсовісність киданого на них підзору.

Партицький утворив в Тернополі справдешній літературний кружок, до которого належали о. В. Ільницький, др. Володимир Лучаківський, Е. Згарський і своїми творами запомагали „Правду“. У Львові в роботі (редакційній) помагав мені кружок громадян-товаришів, а найбільш Евг. Желехівський, Венедикт Борковський (брат директора Олександра), Волод. Навроцький і мої брати Оси́п і Володи́мир. (Редакция містила ся тоді в Краківській ул. ч. 17., в подвірю на II. пов.). „Правда“ стала тоді огнищем укр. руск. письменства всеї України-Руси, бо тут печатали свої твори не тільки члени тернопільського кружка і інші галицкі письменники, а з буковинських Федькович і Данило Млака (повело ся мені тоді також приєднати нового поета Григорія Воробкевича, молодшого брата Данила Млаки, що писав під прибраним іменем Наум Шрам). Достарчували своїх творів також Куліш, В. Білозерський, Старицький (Гетьманець) а виступив вперше новий письменник з України, которого імя стало опісля так голосним у нас, Іван Левицький (Нечуй).

І ми, молоді громадяни, слухачі університету, ставили в „Правді“ перші кроки на письменській ниві. Вже в першім річнику „Правди“ 1867 попробував я зложити малу

історичну розвідку, заохочений тодішнім редактором Л. Лукашевичом, п. з. „Гуня і Остриця“ в ч. 18—22, під котрою не підписав свого імені, а в другім річнику 1868. в виді дописи з над „Дністра“, „Ще дещо про „Рускую Читанку А. Тороньського) з підписом: Олександръ Гр—чъ Б—нський в ч. 21—25, подав я оцінку сеї читанки призначеної для VIII кл. гімназійної.

Ся моя оцінка була викликана замітками Олександра Борковського про Читанку А. Тороньського, поміщеними в „Правді“ (1868, чч. 14—16), з котрими в многих точках я не згоджувався і тому написав окрему. На мою оцінку звернув бачність тодішній краєвий інспектор др. Евзевій Черкавський, чоловік незвичайних спосібностей і глибокого наукового знання і тому тут про него годить ся дещо сказати.

Др. Черкавський був спершу доцентом філософії на львівськім університеті, коли мої старші брати Іполіт і Іван ходили на філософію (в 50-их рр.), відтак став гімназ. інспектором в часах Бахівської реакції. Відповідно своїм великим здібностям і глибокому науковому знанню вимагав він також вельми много від професорів і учеників і задля своєї строгости був справдешним пострахом по гімназіях. З переказу знаю, що коли в 50-их

рр. XIX ст. заведено іспит зрілості в гімназіях, а інспектор Черкавський приїхав до Тернополя, приступило до устного іспиту лише двох учеників, а всі інші відступили. З тих оден здав іспит, а другий перепав.

Перенятий на скрізь централістичним духом Черкавський виступав строго проти всяких патріотичних маніфестацій шкільної молодіж. В р. 1863 по упадку січневого повстання почали ся в цілім краю патріотичні богослуження „za poległych“. Таку маніфестацію намірену молодіжю гімназії в Кракові заборонив Черкавський, а за те підчас єго побуту в Кракові напали єго на улиці польські ученики і чинно зневажили. Наслідком того міністерство перенесло єго на інспектора середніх шкіл до Градця. Однак коли гр. Голуховський став вдруге намісником Галичини, спровадив Черкавского знов до Львова на інспектора. (Голуховський сам був також рішучим противником революційних змагань Польків, видалював з Галичини польських емігрантів і тим то в революційних кругах польських був вельми зненавиджений, хоч для польского народа зробив в Галичині більше, як сотні тротрадратів і ворохобників. В тих кругах неприхильно повитали здвигнене пам'ятника гр. Голуховському у Львові в єзуїтськім городі долота знаменитого різьбара Гудебского і треба було довший час стави-

ти там сторожу, поки й загорільці з ним о-
своїли ся).

Коли наслідком розповсюдження Погоди-
динської обєдинительної пропаганди почали
за приводом Дениса Зубрицкого, Я. Голо-
вацкого, Б. А. Дідичкого і ин. в ру-
скім письменстві вводити т. зв. „общерусскій
литературний языкъ“, а се через деяких ка-
техитів (в екзортах і науці релігії) і учителів
рускої мови, впискало ся також до школи,
звернув ся намісник гр. Голуховский
проти тих змагань. хоч спершу піддержував
Русинів.

Коли з подувом леготу конституційної
весни в 1848 р. галицкі Русини зібрали ся з
окликом Маркіянової ідеї до народної роботи,
гр. Голуховский, покликаний опісля вперший
раз на намісника Галичини, пособляв сим
народним змаганям Галицких Русинів, сам
вписав ся яко член-основник до Галицко-
рускої Матиці а також заходи Русинів
около здвигнення „Народного Дому“ ма-
ли в нїм прихильника. Колиж в 50-их роках
Погодинська обєдинительна ідея запаморочи-
ла руских провідників і почало ся московще-
нє мови, навіть у виданнях Гал. Рускої Матиці,
гр. Голуховский з державного австрійского
становища виступив рішучо проти того і то-
ді вже носив ся з гадкою утвореня Руско-
го Наукового Товариства, котре би

мало бути неначе ареопагом в справах рускої мови, правописи і письменства. Але способні до того люди, як Головацкий, Зубрицкий, Дідицкий стали москвофілами, а між молодим поколінням не було ще відповідних до того сил. Наколи отже відріжнимо тут змагання гр. Голуховського до поборювання москвофільства від його урядових заходів около безпеки Русинів перед московцями, тоді його постать стане в иншій трохи світлі, як звичайно його доси представлявано, головні скрізь москвофільську призму. Богато причинився до прояснення його змагань довголітній президіяліст намісництва Броніслав Лозинський в I. томі монографії про гр. Голуховського на основі документів і шкода, що недуга і смерть не дала йому сеї праці докінчити.

Не найшовши підпори в рускій суспільності в борбі проти москвофільства і московщення рускої мови, вступив гр. Голуховський на дорогу вказану урядником міністерства просвіти Іречком, котрий предложив для безпеки проти московщення рускої мови впровадити чеську правопись. Вислідом сего було введення в урядованю латинського алфавіта, бо тоді ще в Галичині мало що відомо було, що найліпшим захистом проти московщення і розмеження нашої мови від московської, була би введена на Україні з кінцем 50-их років Кулішева правопись т. зв. „кулішівка“. Отже

й Черкавський не був з тим ознакочмлений і помагав гр. Голуховському до введеня лат. а-бецадла, проти чого виступили рішучо всі Русини (справа основно обговорена в „Die Ruthenische Sprach- und Schriftfrage“ in Galizien 1861).

Гроза москвофілства виступила відтак наново після маніфесту Наумовича в „Слові“ 1866 р., а борба азбучна і правописна розгорілась на ново, але тоді вже рускі народовці введенєм кулішівки у своїх виданях розмежили нашу мову від московської і домагалися також її введеня в школах. Я вже згадав, що ми в гімназії вже в 1865 році писали задачі кулішівкою, хоч обов'язувала ще етимольогічна правопись. „Правда“ вела дальше роботу почату Вечерницями, Меткою, Нивою і Русалкою і промостила ширший шлях до розвитку нашого письменства на народних основах, та підготовила, що на згадане домаганє народовців введено т. зв. фонетичну правопись в школах і в урядах, о чім дальше оповім основно.

Др. Черкавський, зацікавившись моєю оцінкою Рускої Читанки А. Тороцького, виданої етимольогічною правописю і заповненою ще у великій часті книжними творами в роді Б. А. Дідицького і т. п., явив ся в редакції „Правди“ і зложив передплату, та допитувався, коли „Правда“ виходить, щоби міг собі її відбирати. Але що

„Правда“ не виходила точно в означеній годині з різних від редакції незалежних причин, отже я заявив, що все по виданю принесу єму до бюро дотичне число. При сій нагоді др. Черкавський вдавав ся звичайно в довшу розмову зо мною і розпитував ся про літературні змагання у нас і на Україні до втворення самостійного українсько-руського письменства, мало єму відомі, і вельми цікавив ся літературним рухом на Україні, котрий тоді найшов пристановище в Галичині, а іменно в „Правді“.

Раз якось зійшла розмова на Кулішів переклад съв. Письма (тоді печатав ся окремим додатком до „Правди“ переклад Мойсеєвого Пятикнижя). Я висловив при сій нагоді погляд, що сим перекладом значно збагатить ся українсько-руська словня. На се однак замітив інспектор др. Черкавський, що в Пятикнижю єсть всего около 500 висловів; всеж однак зазначив він, що літературна мова в печатаних в „Правді“ творах значно виробила ся в порівнянню з виданнями руских народовців навіть від часу Вечерниць. Він знав добре галицкі твори літературні і глядів на все критичним оком. Так н. пр. про переклад пароха Скла, Йосифа Левицького, Шіллерового „Дзвона“ висловив ся двостихом:

„Батько Шіллер зажурив ся,
Що єго „Дзвін“ в Склі розбив ся“.

З кінцем липця приніс я інспекторови Черкавському перед виїздом зі Львова по скінченню філософічних наук останнє число, яке я ще видав (опісля даліше провадив видавництво Венед. Борковский при помочи богословів *), а при сій нагоді заявив він мені, що був у него проф. А. Малецкий і поручив єму мене яко одного з найпильніших своїх слухачів. Я справді вніс зараз подане о суплентуру в котрій небудь східно-галицькій гімназії, а Рада шкільна краєва на засіданю 30. серпня 1868 р. заіменувала мене заступником учителя в бережанській гімназії. Вість про се іменованє урадувала мене незвичайно раз тому, бо я з того часу міг уже заняти самотійне становище і дати пільгу стареньким родичам у їх видатках, а в друге задля того, що Бережани о 7 миль тільки віддалені від Тернополя давали мені спромогу на Різдво, в т. зв. малі вакації і великдень навідуватись до рідного дому, за котрим усе мені було банно.

*) Я і мої братя також багато помагали з села.

21. Освічена верства рускої суспільности в 60-их роках XIX. ст. — духовенство. Житє руского духовенства і єго відносини до українсько-руської народної ідеї. Як ми несли народний прапор у сім уги суспільности? Тарасові поминки у львівській „Громаді“.

Освічену верству рускої суспільности в 60-их роках XIX. ст. творило майже виключно духовенство. Руских урядників, професорів було вельми обмаль, адвокатів, лікарів майже зовсім не було, не згадуючи вже про інші стани. Але й серед сеї освіченої рускої верстви народна свідомість була вельми слаба. В святичених родинах переважно ще говорено по польски, а між тими, що жили руским житєм, не було ясного розуміння про нашу мову, літературу і народність, бо се проявляло ся виразнійше майже тільки поміж молодим поколінням під впливом „Вечерниць“, „Мети“ ітп. Однак і поміж старшим поколінням були свідомі „народовці“, як згадані вже попередно оо. Стефан Качала з Шельпак, Михайло Глинський з Но-

вого Села, єго брат Теофіль Глинський з Городниці (коло Городенки), Йосиф Заячківський з Лопянки, директор Василь Ільницький, з сьвітських др. Іван Борискевич, власник Увисьли, о. Іван Гушалеви́ч і Микола Устиянович, Лев Трещаківський та кілька інших.

Се були переважно учасники зїзду „руських учених“ і всіх змагань до відродин Русинів з 1848. р., що остали ще під прапором Маркіяна Шашкевича. Денис Зубрицький, Я. Головацький, Б. Дідицький і А. Петрушевич звернули вже з Маркіянового шляху на Погодинські об'єднательні манівці, котрими почало йти „Слово“, а Наумович намагався після своїх об'єднательних заяв в 1866. р. внести сю Погодинську пошесть в широкі верстви народні з підмогою славословій в „Науці“ виписуваних Росії і російським державникам та славянофілам.

Тодішня руска суспільність розділювала ся на два табори: Молоде покоління звало ся „народовцями“, бо підвалиною своїх змагань оно положило укр. руску народну ідею, проголошену в Галичині спершу М. Шашкевичом і „Головною Рускою Радою“ в 1848. р. а відтак шестидесятниками на Україні. До молодих народовців пристали згадані в горі народолюбці з 1848. року.

Другий табір творили т. зв. „старі“, що опісля зєдинили ся в „Русской Радѣ“ яко т. зв. староруске сторонництво. Перших називали старі глумливо „вечерничниками“, „метниками“, „українофілами“, а молоде покоління називало знов старих „Словістами“, „москвофілами“, а крім того під впливом словні, занесеної з України називано також одних — хахлами, других — кацапами. А що спори між одними і другими спершу обертали ся в обсягу мови і правописи а народовці змагали до плекання живої народної мови, а старі до твердого змосковщеного языка церковного, отже війшли також в уживанє назви „м'яких“ і „твердих“.

Здавало ся спершу, що спір сей іде лише о „букви і правопись“, однак перегадом виявило ся, що причини єго були далеко глибші, а ціли єго далекосяглі. Проявляв ся сей спір передовсім у тодішніх часописах, відтак в „Рускій Бесіді“, що управляла „Руским Народним Театром“, а заостренє дійшло там до такого ступня, що „старі“ викинули „Руску Бесіду“ з „Народного Дому“. Колиж тепер виділ „Рускої Бесіди“ готуєть ся до сьвяткованя 50-літя сего товариства, то годилоб ся на основі протоколів і инших документів подати й про сю забуту справу історичну споминку.

Обєдинительні змаганя зазначили ся зо-

всім виразно в „Галицко-руській Матиці“ оснований для народної просвіти народолюбцями в 1848. році, однак Я. Головацький, що мав її першу в своїх руках, намагався із своїми однодумцями зробити з неї огнище „общерусского языка и литературы“. Проти цих змагань проявився посеред самих членів товариства рішучий опір. Скликано в 1864. а відтак в 1865. р. загальні збори „Матиці“, як вже давно не відбувалися і на тих зборах молодий автор „Рускої Граматики“ проф. Михайло Осадця, Ст. Качала, Волод. Шашкевич, Климкович і ин. рішучо обстоювали за народною мовою і правопису ухваленою „зїздом руских учених“. Однак прихильники Головацького мали більшість за собою, котра ухвалила все поручити виділові, а виділ „Матиці“ очевидно даліше печатав „Науковий Сборникъ“ змосковщеною мовою, подібно, як се було вже введено в кількох випусках т. зв. „Исторического Сборника“, заповненого головню розвідками о. А. Петрушевича.

Переголосовані на матичних зборах народовці не складали однак оружія, а о. Ст. Качала вивів широко сей спір на стовпцях „Мети“. Сим питанням про мову і правопис живо зацікавилися ми ще в тернопільській „Громаді“, де мали нагоду лично стрічати ся з о. Качалою. Сї справи обговорюва-

но також часто опісля за наших академічних часів у львівській „Громаді“, а для скріплення українсько-рускої народної ідеї, котра тоді проявляла ся у виді сего язиково-правописного спору, постановили ми розповсюджувати наші погляди поміж тодішньою освіченою верствою суспільности.

Для мене і моїх братів розкривало ся поле для розповсюдження нашої народної ідеї на північнім Поділю. Тут мало що непереривним пасмом розкинені були численні парафії в Тернопільщині, майже прямо сумежні з собою, а в часті також в Збаражчині і Золочівщині, на котрих сиділи наші вуйки з родини Б і л и н ь с ь к и х або й дальші свояки.

Житє тодішне сьвящеників визначало ся патріархальною щирорускою гостинністю. Чи то з нагоди празників, весіль, чи іменин і т. п. родинних случаїв зїзджала ся численна семья неначе на яке віче, а така гостина тривала нераз два і три дні, на котрій збирало ся часто 50—60 осіб свояків, а також поблизких і дальших сусідів. Заїздили також з Тернополя і з поблизких міст професори і урядники, часто також якийсь приватний офіціалїст, польський сьвященик, і тим способом громадились численні збори. При таких зїздах за обідами і після того обговорювано родинні радощі, журби і потреби, а відтак

звичайно переходила розмова на прилюдні справи, порушувані в руских а також деколи й в польських часописах і перемінювала ся нераз в широкі розправи. В тих часах не було ще таких осередків народного життя, як нині, н. пр. „Рускі Бесіди“ і інші товариства, в котрих при нагоді чи то загальних зборів, чи якогось народного сьвяткування, концерту, вечерниць ітп. збирає ся руска осьвічена верства а відтак і на зборах і на комерсах розправляє про народні справи. Народне життя в 60 их роках ХІХ. ст., о скільки оно проявляло ся, було скуплене по руских сьвященничих семьях, майже одиноких огнищах тодішньої рускої осьвіченої верстви суспільности. Як нині, де тільки зійде ся двох-трех Русинів починає ся зараз розмову про політику, хоч з часта они не мають до того потрібного підготовлення, так тоді звичайною темою празникових чи весільних розмов і розправ була або так звана „обрядовщина“, обговорювана на широкі розміри в „Слові“ або польско-руський спір і полеміки з Яном Добжаньским і его „Gazeto-ю Narodow-ою“, а побіч того також язикове і правописне питанє.

Вірні і живі картини тодішніх відносин і поглядів по сьвященничих семьях зобразив мій брат Володимир у „Скошенім Цьвіті“, котрий є одиноким в галицькім письменстві нашим твором, що живописує сю верству ру-

скої суспільности, а відносини серед нашого духовенства і єго життя там зображене так багато має схожости з відносинами і життям духовенства на правобережній Україні в XIX. ст., що таким мистецьким пером зобразив Нечуй-Левицький в „Причепі“ або в „Старосьвітських Батюшках і Матушках“.

В 1867/8 році впроваджено в середніх школах в Галичині польську викладну мову а що брат мій Володимир був тоді в 8-ій класі і до іспиту зрілости був би приневолений з усіх предметів приготувляти ся на ново в польській мові (а іменно що до наукової словні), отже тому переніс ся він з Тернополя до П. (німецької) гімназії у Львові і ми протягом сего року жили тут разом. Не тільки на вакації, але й на Різдво і Великдень виїздив я підчас університетських наук усе до Шляхтинець, до родичів, бо університетські фєрії тривали звичайно́ около 6 тижнів. Одне́че в 1867/8 була строга зима і родичі відрадили нам пускати ся в таку далеку дорогу зимою (бо тоді ще не було залізниці зі Львова до Тернополя). Прикро нам було тут у Львові на самоті проводити велике рокове сьвято і ми покористувались запросинами шваґра, о. Єронима Левицького із Стриганець, щоби приїхати до него на Різдво. З великою радістю ми вибрали ся в незнані доси для нас сторони і мали тут нагоду пізнати не тільки

околицю, але й декого з тамошних руских сьвящеників. Наш шваґер любив гості і сам любив бувати в гостях, отже у него мали ми нагоду пізнати зараз сусіда з Рошнева о. Ф л ь о р и я н ь с ь к о г о, а на другий день Різдва санками по грубо замерзлім Дністрі помчали ми до сусідного Задарова, де був приходником о. Йосиф К е р н я к е в и ч. Пп. Кернякевичі були заможні, бездітні і вельми гостинні люди і тут пізнали ми їх вихованицю, що віддала ся за укінченого богослова Порфірія Павлусевича, котрий виїхав відтак на студії до Відня і там проживав 4 роки.

Павлусевич писав до „Мети“ (1865. р.) вельми займаві язикові замітки „Слїди кулішівки в XVII ст.“ на основі літописи Самовидця, про „учебники для народних шкіл“, вказуючи тут на язикову мішанину незрозумілу для руских дітей, „Уваги при читаню нововиданої граматики Г р и г о р і я Ш а ш к е в и ч а“*), (був-

*) Граматику Гр. Шашкевича, котру автор відтак зовсім стягнув з книгарської продажу, повелось мені дістати і я позичив свій примірник Кс. Климковичови, котрий тоді забирав ся писати руску граматику, проживаючи на селі. Крім того достарчив я єму й інших помічних діл, котрими міг був користуватись у своїй роботі, однак я більше не дістав уже в свої руки сих книжок, а також Граматики Гр. Шашкевича. Переписку з Климковичом в тій справі напечатав я у „Правді“ 1891 р.

шого радника в міністерстві просвіти, що займав ся побіч Василя Ковальського також головню спорудженєм руских учебників для народних шкіл), „З житя віденьских Русинів і т. п., означених початковими буквами П. П.

Однак сей довший побут Павлусевича у Відні вплинув вельми некорисно на здоровле єго подруги, що проживала самотою у своїх опікунів у Задарові. Панї Павлусевичева була ще молоденька, вельми ніжна і чутлива та симпатична женьщина, а на єї гарнім личку малювала ся журба і сумота, що довела її до мелянхолії і розпуки. Єї нещасна доля дала мому братови Володимирови тему до повісти „Скошений цвіт“, в котрій панї Павлусевичева (Мелянїя) є якраз головною личностк, тим нещасним „скошеним цвітом“. Опісля о. Кернякевич переселив ся з Задарова до Чернієва і там склала ся страшна подія. В часї коли обое опікуни були в неділю на богослуженю в церкві, нещасна молода женьщина положила в приступі розпуки бритвою кінець своєму безталанному житю.

Коли я з братом Володимиром і швагром Левицким прибули на другий день Різдва, себ то на імянини о. Кернякевича до Задарова, зібралось там при сій нагоді доволі гостей. Між иншими був там також о. Бучацький (не тямлю вже з якої місцевости), котрого син виступав в рускім театрі яко ар-

тист-любитель. О. Кернякевич а ще більше о. Бучацкий належали до „твердих“, особливож сей останній визначав ся в тім напрямі великим завзятем.

Розпочались розмови спершу на тему обряду з величанєм єго великоліпности і церковно-славянської мови, котра, як они говорили, творить для нашого народа поміст до „общерусского литературного языка“, а з того перейшла розправа вельми горяча і палка на наші правописні, язикові, літературні і народні питання. Станули тут проти себе два супротивні табори, я з моїм братом, тоді ще гімназистом, а з другого боку сьвященники що тоді признавали ся до „твердих“ і одушевлялись „великою славянською державою“ і богатою, готовою літературою. Тоді вже Б. А. Дідицкий і Я. Головацкий почали „приноровлювати“ нашу мову до „общерусского литературного языка“, пропускаючи в т. зв. етимольогічній правописи, прийнятій у нас за приводом Михайла Максимовича, т. зв. дашки над **о** і **е**, бо, як звичайно говорили, буква не змокне, ані не змерзне, а крім того „ублагороднювати“ нашу словню висловами, зачерпненими із російського словаря Шмідта, на основі котрого Дідицкий видав навіть такий підручний словарець.

Особливо о. Бучацкий заявив ся горячим прихильником московщини, „чистого во-

сточного обряду“ і поклонником білокаменної Матушки. Одначе єго і єго союзників виводи ставали певним доказом, що боронив того, чого дійсно не знав, що не виходило з внутрішнього переконання і не було здобуте дослідями і наукою, а тільки вмовлене тодішнім уже москвофільським напрямом „Слова“ і т. п. видань. Тимчасом ми оба, хоч були вельми молоді, мали для піддержки наших поглядів живі докази, добуті з історичного і письменського розвитку нашого народу, які перейшли у нас у внутрішнє наше переконанє і тому боронили ми нашої ідеї з великим одушевленєм, так що й „тверді“ наші противники м'якли і запевняли, що они не є противниками самостійного розвитку нашого народу, вважаючи „возсєдиненіє“ єго із стоміліоновим народом московським побідою славянства.

Шваґер наш о. Є. Левицкий, яко співак і великий любитель музики, стояв менше більше по середині між обидвома супротивними таборами, хоч знакомства з давним товаришом з богословських часів о. Іваном Гушалеви́ч о м (тоді вже також прихильником обєдинительної ідеї), з Б. А. Дідицьким і Николаєм Лісикевичом, помічником Дідицького, втягали єго в круг думок, поглядів і бажань тодішніх „Словістів“. Очевидно з почину Дідицького, котрого я знав лично, бо від него діставав до читаня твори Гоголя, Пуш-

кина і т. п., предкладав мені шваґер, щоби я переніс ся на одеский університет, і обіцявав мені значну російську стипендію а відтак добру посаду учительську в Росії. Однак я не дав ся заманити сими обіцянками і не хотів піти дорогою тих професорів-Русинів, що перед трема роками тоді при посередництві Дідицького і Лебединцева переселили ся до Росії і помагали там вводити обрусительну систему. Я волів вдоволити ся поки що посадою заступника учителя, щоби тут трудитись для свого народу.

З Задарова вернули ми до Львова з тим вдоволенем, що не посоромились перед старшими людьми виступити сьміло в обороні нашої народної ідеї, а подібно поступали також наші товариші-громадяни в різних сторонах краю при таких нагодах і тим способом ідея руских народовців здобувала собі помалу прихильників також в кругах старшої інтеліґенції.

Львівська Громада вже по двох роках свого єствования зуміла зєдинити в своїм огнищі не тільки всю народолюбну молодіж академічну і навязати взаємини з позальвівськими Громадами, але також приєднати старших народовців і згуртувати около осередка, яким була тоді „Правда“. Одначе палка і жива молодіж не хотіла вдовольати ся лише такою роботою „потаї миру“, але рвала

ся до прилюдної вияви своєї діяльності. Розходило ся о се, щоби не тільки дбати о розбудженє і осьвідомленє рускої осьвіченої верстви, до чого причиняла ся чимало „Правда“, але й о розбудженє та осьвідомленє ширших верств народних. „Галицко-руська Матиця“, покликана до того рускими народолюбцями 48-их років, зійшла на об'єднательні манівці і обумерла для руского народу. Треба було подумати про засновини окремого товариства для такої роботи.

Спершу виринула була в нашій „Громаді“ думка заснувати „Академічну Читальню“, котра моглаб хоч вчасти прийняти на себе згадану в горі задачу, бо тоді ще не було закону про товариства. Отже вже протягом 1866 і 1867 рр. на громадських сходах обговорювано потребу такої Читальні, укладано начерк статута, ведено над ним широкі розправи і тим способом положено почини до засновин товариства „Просвіта“, введеного в житє 8. грудня 1868 року.

Але поки дійшло до сего, бажала наша Громада, почувуючи вже в собі доволі сили, виявити себе перед сьвітом якимсь прилюдним народним обходом. Такою нагодою вважали ми роковини Тарасової смерті і постановили се народне сьвято обійти першими, коли не помиляюсь, в Галичині деклямаційно-музикальними вечерницями.

Але якжеж слабо бив ще тоді живчик нашого народного життя, як мало було ще сил до прилюдної вияви свого єствовання, як трудно було ще устроїти у Львові деклямаційно-музикальні вечерниці! Старшої інтелігенції, перенятої українсько-народною ідеєю, було вельми мало, а також сьвітської академ. молодежи було тоді ще дуже не багато. Одиноким товариством руским прилюдним, коло котрого скупляло ся народне життя, була „Руска Бесіда“, 1861 р. заснована для плекання товариського життя і опіки над „Руск. народним театром“, уміщена в трьох невеличких комнатах на першій поверсі „Народного Дому“, лівобіч великої салі, поки її звідтам не викинув „Совѣтъ Народного Дома“ і не помістив там „Русского Касина“. Се годилоб ся також з нагоди 50-літнього її ювілею оговістити на основі протоколів і інших документів „Рускої Бесіди“, поміщеної тепер в домі „Просьвіти“.

Не було отже ще ні „Просьвіти“, ні „Товариства ім. Шевченка“, ані якого небудь музичного чи співацького товариства. Тай наша музична творчість була тоді ще у сповиточку. Поза дрібними творами сьвящеників Петра Любовича, Вербицького, Лаврівського не було нічого иншого. Однак при всіх тих недостахах рішила ся наша Громада в 1868 році, спробувати своїх сил прилюдним сьвяткованєм Тарасових роковин.

Середню комнату „Рускої Бесіди“ (найбільшу), що могла помістити яких 50 людей, прибрали ми, як могли, бесідників достарчила сама Громада (вступне слово виголосив Л. Лукашевич, прощальну промову Володимир Ганкевич), декляматорів доставила також Громада, особливоз знаменито деклямував з великим зрозумінєм Шевченкову Наймичку Євген Курилович (опісля нотар), з усіх сторін краю наспіли привітні письма і телеграми, алеж найтруднішою була справа з музикальною частию. Для фортепяну роздобули ми Безуглова „Марш на смерть Т. Шевченка“, котрий відограла панна Сосновска (коли добре тямлю), але розходило ся ще о вокальні твори, відповідні до сьвята.

Під ту пору проживав у Липску на музичних студиях нинішній наш мистець Микола Лисенко, з котрим я був познакомив ся, коли він в 1867 р. переїздив з Києва через Львів за границю. Ось до него звернув ся я з просьбою, щоби для нас скомпонував Шевченків „Заповіт“. Оден з громадян, знакомий з о. Михайлом Вербицьким, котрий тоді чимало трудив ся на полі музики, особливо для „Руско-народного театру“, звернув ся з такою самою просьбою до него і тим способом на Шевченкові роковини дістали ми на одну тему дві композиції, а приготуєнєм до виконання сих творів заняв ся цілою душею

Володимир Ясеницький (нині вислужений радник висш. кр. суду і адвокат в Чернівцях). Як небудь у нас в Галичині більше спопуляризована композиция М. Вербицкого, в котрій перші куплети, поетичні бажання поета, повірив композитор баритонові, за яким відтак виступає хор, однак твір М. Лисенка, в котрім він сольову партію повірив тенорові, виявила вже тоді незвичайний і великий талант нашого митця і дала неперечно почин до того, що він Тарасовій пісні додав ще орлиних крил своїми композициями, та тим способом причинив ся до того одушевлення щиро народною поезиєю і музикою, яке захопило вельми широкі верстви нашого народу. В Лисенковім творі співає тенор не тільки вступну партію „як умру, то поховайте“, але як пише тодішній рецензент пок. Теодор Леонтов „Правді“ (1868, стор. 96), „останних чотири верші співає у Лисенка знов тенор, віддаючий вірно мировий і гаснучий голос розстаючого ся півця“.

„Утвір Лисенка, пише Т. Леонтович, відличає ся ще тим, що єго спів то правдива питома українська мелодия, уносяча нас в ті далекі, а серцю так близькі сторони, де она зродила ся; відличає ся она тим, що віддаючи фарби, які словесні звуки півця в єго серце вклали, в музичній формі, лишає за собою старі стереотипні, а творить нові музичні фор-

ми, передуючи в новій фазі, в яку тепер музика вступає“.

Наша просьба, звернена отже до М. Лисенка о композицію на тему Тарасового „Заповіту“, була неперечно понукою, що наш мистець у своїй творчості надав Шевченковому „Кобзареві“ музичну форму, та причинив ся тим до ще більшого розповсюдження Тарасових творів в сій новій формі, яка захоплює не тільки серце, але також ухо величними звуками української мелодії.

Хто був свідом і учасником Тарасових роковин перед 43 ма роками в „Рускій Бесіді“ у Львові і затамив се одушевленє, з яким ми розходили ся з того народного свята, а глянув на свято пятидесятилітя смерти нашого Генія, уявить собі наш національно-культурний розріст, розвиток і поступ на кождім полі нашого народного життя, який стає при всіх невзгодинах наглядним доказом не-вмиручої сили українсько-руского народу.

21. Моя перша учительська посада в Бережанах.

Дня 14. липця 1868. р. дістав я абсолюторію з укінченого філософічного виділу на львівськiм університетi, підписану ректором о. д-ром Йосифом Д е л ь к е в и ч о м і деканом д-ром Г. Ц а й с б е р г о м, а щоби розпочати самому про себе дбати і дати пільгу моїм родичам, вніс я до Ради шк. кр. поданє о посаду заступника учителя при якійсь гімназії в східній Галичині. Але коли я вернув на вакації до Шляхтинець, почала мене мама намовляти, щоби я завернув ще до духовної семінарії і став сьвящеником. „Ти ще молодий“ (я тоді скінчив 21-ий рік віку), говорила мені мати, „отже можеш ще скінчити семінарію і стати сьвящеником, будеш мати все готове без великої журби!“

Погляд матери був для мене зовсім зрозумілий, бож се була промощена дорога, якою йшли звичайно сьвященичі сини, якою пішли мої брати Іполіт і Іван, а опісля також Осип.

Та й уся близша наша родина була ви-

ключно сьвященича, а я оден мав виломити ся зпід того правила.

А хоч мій отець і мої братя, особливо найстарший та мої шваґри не зазнавали ґа-раздів по своїх приходах, то всеж таки духо-вний стан вважали тоді вельми поважним і добрим становищем.

Учительський завід, в котрім тоді ще бу-ло небогато Русинів, не здобув собі у нас то-го високого поважання, з яким до него відно-сить ся вся суспільність н. пр. в Німеччині, як се я мав нагоду о тім пересьвідчитись підчас мого побуту в різних краях сеї дер-жави. Коли в Німеччині перед „професором“ з великою пошаною клонять голови навіть високопоставлені люди, у нас, а особливо в рускій суспільности вважали сей стан чимсь меншевартним, і як Римляни висловлювали ся: *quem dii odere, paedagogum fecere*, так і у нас на основі подібних поглядів витворила ся народна пословиця: „Бодайсь чужі діти учив!“

І нічого дивного, бо у нас називали се-ляни професорами також народних учителів, а образованє народних учителів давної дати в препарандах в Бучачу і у Львові було вельми недостаточне, так що не могли они здо-бути собі високого поважання посеред селян. Бувало звичайно так, що як син слабо вчив ся в гімназії, тоді батько казав: „Не хочеш,

сину, вчити ся, то йди на професора!“ і посилавав сина до препаранди. Наслідком того виробило ся серед сільського населення певного рода маловаженє учительського заводу. Про такий погляд міг я пересвідчитись в найблизшій моїй окруженю, серед населення в Шляхтинцях.

„Що то такого, говорили собі селяни, що всі сини нашого єгомосця пішли на ксьондзів, а тільки молодший має бути професором, певно зле вчив ся!“

Тимчасом на сей шлях я вступив за внутрішньою понукою, маючи перед очима взірці ліпших своїх учителів, у тім переконаню, що на сім полю зможу віддати добрі прислуги своєму народови, трудити ся на педагогічно-науковім полі а при тім виховати в народнім напрямі молоде покоління. Тимто велика була моя радість, коли 22. вересня 1868. р. прислано мені декрет, котрим Рада шк. кр. на засіданю з 30. серпня іменувала мене заступником учителя в гімназії в Бережанах з місячною винагородою 36 зр. 75 кр. а. в. з візванєм зголосити ся зараз до служби. Я забрав свою маленьку ще тоді наукову бібліотечку та найпотребнійшу виправу за 20 зр, присланих мені на оплату подорожи і виїхав 24. вересня кіньми родичів до Бережан.

Бережанська гімназія находила ся тоді в радниці, серед ринку, де й нині, а тимчасо-

вим управителем її був Німець Шехтель, отець бувшого недавно у Львові директора поліції. За єго управи була тамошня гімназія занепала і тому мав він піти на посаду професора до німецької гімназії у Львові, а дирекцію мав обняти новий директор. Я зголосив ся в ранці 25. вересня в управителя Шехтеля і зложив перед ним службову присягу ще в німецькій мові та дістав відпустку на сей день, щоби уладити ся з приміщенєм. Заступник учителя др. Клим Ганкевич найшов мені хату з харчем у вдови по учителю народнім, п-ні Хшонщевскої на Адамівці, де я заняв одну комнату в маленькій каменичці на 1-ім поверсі, а другу поруч мене в місяць опісля заняв мій товариш з університету Кость Лучаківський, іменований також заступником учителя.

Як небудь Бережани були відомі тоді яко вельми дешеве місто (т. н. пр. $\frac{1}{2}$ кільки воловини стояло 7 кр., баранини, якої там задля відпустів у оо. Бернардинів було подостатком, стояло 3 кр., а стіс грабового дерева з лісів гр. Йосифа Потоцкого 5 р.), то я за хату з харчем платив місячно 22 зр. так, що на всі інші видатки оставало мені 14 р. 75 кр. Тимто я був приневолений глядіти ще побічного зарібку і учив географії і німецької мови в женьскім конвікті пані Пшестшельскої за 7 зр. місячно.

В гімназії дістав я 19 годин тижнево (руської мови в V. і VII. кл., польської мови в II. і V., історії і географії в II. і III. і німецької в III. кл.). Прийшовши в ранці до школи просив я управителя Шехтля, щоби впровадив мене до класи і представив ученикам, однак він сказав на се: „Gehen Sie selbst in die Klasse!“ і я не тільки яко 21-літний заступник учителя не дістав ніякої поуки, як маю забирати ся до свого нового заводу, але до того ще сам був приневолений промощувати собі дорогу. З університету крім наукового знання своїх предметів не виніс я методичного і дидактичного підготовлення, треба було отже самому потрафляти після взірців своїх ліпших професорів.

Через два тижні приїхав з Ряшева новоіменований директор Антін Солтикевич (проживав давно вже яко вислужений кр. інспектор у Львові), але й він не дав мені інших вказівок педагогічно-дидактичних, а велів лише прочитати собі Organisationsentwurf für die österreichischen Gymnasien und Realschulen. Задачею нового директора було двигнути з занепаду гімназію, котра стала прибіжищем лихих учеників з різних сторін краю, що тут, яко перелетні птиці, гляділи щастя. Директор Солтикевич визначав ся великою точністю і обовязковістю і до того заправляв і збір учительський і шкільну моло-

дїж, а я був вельми вдоволений, що розпочав службу під управою директора, котрий умів оцінити сумлінну і пильну працю.

В учительськїм зборї бережанської гімназії, серед котрого я був віком наймолодшим членом, були сенїорами два визначні старші професори Йосиф Чачковський (математик) і Антін Чарковський (історик), опісля проф. женьської семінарії у Львові, а відтак кр. інспектор, (давно вже покійник). Окрім проф. Чачковского і катехита Соневицького (шамбеляна, також уже покійного) були тут з Русинів лише молодші заступники учителїв о. Николай Лепкий (нині вислужений катехит в Коломиї), покійний уже Іван Вербицький (історик, син композитора о. Михайла), др. Клим Ганкевич (нині приватний учитель) і Кость Лучаківський (управитель приватн. реал. гімн. в Буску). Давнім останком німецьких часів був тут проф. Стернад (філїольог), знімчений Чех, котрому з введенєм польської викладної мови в 1867. р. повірено науку німецької мови у висших клясах. Опісля перенїс ся він до німец. гімназії в Бродах і там помер. До старших професорів належав Северин Плахетко, котрий дуже добре вчив природних наук. В учительськїм зборї були доволї щирі взаємини, які умів удержати директор Солтикевич і всі жили приязно з собою, лише проф. Чарковський

держав ся більше з боку. Особливо з дром Ганкевичом і Лучаківським удержував я тіснійші взаємини (ми всі три учили рускої мови і тимто часто ми у собою сходили ся, порозумівали і обучували ся взаїмно), а крім того з прибувшими з західної Галичини Вінкентієм Б о б ж и н ь с к и м, Андреем Міцком (оба вже давно покійні) і Климентієм Шніцльом (нині вислужений професор в Тарнові). З місцевими двома молодими товаришами Гедзінським (давно помершим) і Жигмонтом Урановичом (нині вислуж. проф. в Золочеві) жили ми також, хоч не було такої між нами сердешности, як з товаришами Поляками з західної Галичини. Взагалі жите тодішне зосередило ся було в родинях, бо ніяких народних, просьвітних і взагалі культурних огнищ тоді в Бережанах не було.

Гімназия не була тоді так переповнена молодежию, як се буває в нинішних часах. В низших клясах бувало по 40 або сорок і кілька учеників, у висших по трийцятькілька, лише пята кляса мала в першім році мого побуту 54 учеників наслідком напливу з Бучача, Коломиї і ин. міст так, що більша частина учеників були т. зв. перелетні птички, не найліпших прикмет. Число рускої молодежи було доволі значне, а взаємини з польскою молодежию приятні. В семій клясї, де я учив рус-

кої мови, застав я між иншими братів Рудницьких, Льва (опісля професора гімназії, вітця нинішнього доцента д-ра Стефана) і Івана (нині декана в Станисл. епархії), Северина Князьолуцького (висл. секц. шефа в міністерстві скарбу), Еміля Михаловського (директора учит. семінарії в Тернополі), в п'ятій Кирила Кахникевича (цїсар. радника), Евгена Гузара (сов. і катехита), Корнелія Кузика (сов. консист. в Радимні), Дуніковського (проф. унів.), в четвертій клясї братів Дольницьких (старший, висл. директор гімн.), братів Петра й Ілїрія Огоновських, в третій нинішнього радника намісництва Шидловського, в низших Володимира Лукича Левицького, Івана Рудницького (пок. нотаря), Теодора Біленького (проф. в Самборі), Теліховського (пок. радника намісництва), Лукасевича (нині проф. медицини) і ин.

Міг би я ще багато вичислити з давних учеників, що заняли визначні опісля становища, між иншими н. пр. о. мітрата Гордієвського в Станїславові, котрі можуть стати живими сьвідками моїх засад і моєї праці. Многі з тих давних моїх учеників на жаль в повній ще силі віку перенесли ся на вічний упокій.

В перших роках мого учительства, поки я ще сам міг собі здобути педагогічно-дидактичне знанє і досьвід та виробити собі від-

повідну методу, був для мене неначеб провідною звіздою, взірцем пок. Й. Ч а ч к о в - с к и й, що був моїм учителем в Тернополі в VII. і VIII. кл., а тепер став старшим товаришем в заводі. Від него переняв я спосіб навчання, дбаючи про приступний, ясний виклад, яким намагався я довести ученика до належного розуміння предмету і до замиловання в нїм, а крім того вимагаючи строго точного знання і сповнювання обов'язків, добирав я за прикладом мого учителя всяких можливих педагогічних способів, щоби наклонити учеників до досягнення відповідного поступу. Тимто хоч мене вважали строгим і вимагаючим учителем, мав я се вдоволене, що тільки у виїмкових случаях був приневолений давати т. зв. двійки, вважаючи головною задачею учителя, що має він не тільки класифікувати, але навчати і виховувати.

Однак виїмково треба було поступити мені і двом моїм товаришам Ганкевичови і Лучаківському в V-ій класі, котра, як вже зазначено, була переважно збіговищем перелетних птахів з Бучача, Коломиї і т. п., що тут гляділи щастя пересовгнути ся легко-мудро невеликим коштом. Тимто постановили ми в першій півроці перевести в сій класі строгую класифікацію, щоби легкодухів і недбальців сеї класи довести до отямлення. Ся

строга клясифікація, котра відбула ся під оком директора і учит. збору, викликала доноси на нас до Ради шк. кр. і в маю 1869. року приїхав на візитацію інспектор др. Черкавський. Візитація була вельми основна. Він мав такий звичай, що як ввійшов до кляси о год. 8-ій, то не виходив з неї аж о год. 1-ій і по черзі мав нагоду пізнати всіх учителів, котрі в тім часі мали там години, і їх науку, а також знанє учеників, котрих за той час усіх знав уже по імені. За весь час прияви підчас науки нічого собі не записував, від часу до часу сам вдавав ся в питанє і поучуванє, а опісля на візитацийній конференції, на котрій дав вельми поучний виклад про науку латинської і німецької мови у висшій гімназії, висловлював свої поміченя про візитацію в поодиноких клясах, неначеб читав з записника. Память у др-а Черкавського була справді незвичайна, а знанє глибоке, основне і всесторонне. Колиж кінчив конференцію, звернув ся до збору з завіткою: „Panowie nie postępujmy z młodzieżą po drakońsku“. Сі слова колишнього, страшного інспектора з 50-их років зачудували нас чимало і ми по відході его спитали директора Солтикевича про їх значінє. „Pan inspektor życzył sobie, aby łagodnie klasyfikowano“, була відповідь, а ми се зрозуміли, бо наша строга клясифікація по введеню польської викладної мови, була немилим аргументом.

Вислід візитації інспектора д-ра Черкавського був для мене зовсім користний, а хоч я тільки розпочав учительський завід і не мав ще потрібного педагогічно-дидактичного підготовлення і досьвіду, то не стрітив мене ніякий закид непоправности в научуваню повірених мені предметів з боку інспектора. Се ще скріпило у директора Солтикевича довіре, з яким він до мене відносив ся з самого почину служби. Так н. пр. за весь час трилітної служби в бережанській гімназії повірював мені директор в V-ій клясї науку польської мови, котра відбувала ся на основі давних *Wypisów* для висшої гімназії ч. I., де були поміщені крім старопольских памятників також виїмки з Короледворської Рукописи і Слова о Полку Ігоревім. Я учив в сій клясї також рускої мови після давного пляну на основі Хрестоматії Я. Головацкого (опісля також старинної історії), а знанє обох язиків добуте на основі викладів і фільольогічного семінара проф. А. Малецького стало мені в добрій пригоді. На науку рускої мови, тоді вже предмету зглядно обовязкового, вчащали також деякі Поляки і з успіхом учили ся навіть старословенської мови і граматики і тим способом поглиблювали знанє і розумінє старопольщини.

Чималі трудности мав я з наукою рускої мови в VII-ій клясї, котру я обняв по

Івані Вербицкім. Він розпочав був науку в сій клясї з почином шкільного року на основі Хрестоматії Головацького, читав з учениками старорускі билини, поміщені в додатку сеї книжки і піддавав уже ученикам на основі лектури погляди про „общерусскій литературный языкъ“, як се я міг впевнити ся з поправлених ним задач, по нїм обнятих. Я відразу зірвав з сею дорогою і перейшов до нової, народної доби українсько-руського письменства від Котляревського і всі ученики, окрім одного Білинського, котрий очевидно перенятий був поглядами Вербицького, почали писати задачі кулішівкою. Одначе ся наука не була легка, бо не було ані шкільного підручника відповідного (Читанка Ал. Тороньського не була одобрена Радою шк. кр.), ані словаря, ані хоч би коротенького огляду розвитку нашого письменства. Отже треба було самому промощувати тут собі дорогу, починати орати сей занедбаний переліг, підготовляти собі лектуру пригідну для учеників і потрібні до сего пояснення історично-літературні і критичні. А подібні труднощі, хоч не в такій уже мірі, зустрічав мій товариш заводовий і мій сусід К. Лучаківський, котрий учив рускої мови в VI. кл. і в низшій гімназії на основі уживаної ще тоді, а вже зовсім застарілої Читанки В. Ковальського, на взірцях написаних переважно мовною мішаниною.

Отсі труднощі і недостачі були предметом частих нарад поміж нами і се іменно зродило в нас обох гадку, забрати ся до спорудження відповідних підручників шкільних. Ще з кінцем 1868 р. дістав я від члена Ради шк. кр. о. В. Ільницького візванє, щоби я взяв ся до спорудження читанок для висшої гімназії на основі коротенького ним предложеного начерку. К. Лучаківський забрав ся тоді до руских читанок для низших клас, а я розпочав роботу над Читанками для висшої гімназії, в котрих мали бути подані взірці з устної словесности народної і твори українсько-руских письменників XIX. столітя,

Задача, якої я підняв ся, була на ті часи незвичайно трудна. Передовсім не було ще у мене потрібного досьвіду, бож я тільки що почав учительську службу, а до того крім петербурскої Основи, Вечерниць, Мети, Правди і деяких видань творів інших письменників не було ніякогісенького підготовлення і оброблення. Творів деяких українських письменників не можна було тут дістати. Одначе сі труднощі мене не спинили і я забрав ся живо до роботи, до вибору виїмок з різних письменників. В сій роботі були мені вельми помічними деякі з моїх учеників, як покійний давно Рушицький, брати Огновські, Кахникевич і деякі інші, котрі з великим пожертвованєм часу і труду

переписували мені визначені мною виїмки з устної словесности і з письменників.

Але до історично-літературних і біографічних відомостей не було майже ніяких підготовлених робіт, котрими можна би було покористуватись при укладі такої читанки; треба було самому вести переписку з деякими письменниками, розвідуватись, збирати і укладати. З галицкими і буковинськими письменниками можна було собі ще сяк-так порадити, алеж як добути потрібних відомостей про українських письменників? В сій потребі нагадав я собі Миколу Лисенка, що студював тоді музику в Липску. З ним я познакомився був підчас єго переїзду через Львів у 1867 році і з того часу з ним переписувався. До него звернувся я отже з просьбою о поміч в сій важній для науки рускої мови справі. Молодий тоді наш музик-композитор само про себе не міг сам мені допомогти в такій справі, бо се не входило в обсяг єго заводу. Однакдав мені дуже щиру і добру раду, звернути ся до П. Куліша, що жив тоді в Празі, котрому він вручив мій лист. На сей лист я вже від Куліша дістав письмо з 9. (21.) цвітня 1869 року. З того часу почала ся між мною а Кулішем переписка, котра тривала аж до липця 1890 р. і містить у собі багато вельми важних і цікавих поглядів, кидає сьвітло не на одну справу, а може також причинити ся до

доповнення оцінки знаменитого українського письменника і діяча.

Робота йшла з підмогою моїх помічників так живо, що я до почину переписки з Кулішем мав уже виготовлені майже всі виїмки з письменників народної доби, а тепер ще тільки треба було приладити вибір з усної словесности і біографії письменників, котрих твори мали вийти до Читанки.

Літом 1869 року вертав Куліш з побиту свого у Празі і Відні на свій український хутір і по дорозі 27. липця досвіта приїхав до Шляхтинця, де я перебував у родичів з братами Осипом і Володимиром. Тут ми вперше лично познайомилися з тодішнім провідником українсько-руського руху, але про се оповідаю в другій частині споменів, а поки що в додатку до першої частини подаю переписку з Ст. Іоваковичом, М. Лисенком і Кулішем. Куліш провів у Шляхтинцях півтора доби, а протягом сего часу обговорили ми всякі наші справи.

Сею нагодою покористував ся я і предложив Кулішеви готову вже майже рукопись Рускої Читанки для висшої гімназії. Переглянувши рукопись, поробив він мені ще деякі замітки і я з кінцем вакацій міг уже вислати рукопись до Ради шк. кр. В Раді шк. кр. була тоді окрема комісія для руских книжок, в котрій проводив о. Ільницький, а в склад її входили проф. М. Полянський, др. Ом. Огоно-

вский, др. І. Шараневич, Романчук, Партицкий, А. Вахнянин і ин. Ся комісія впровадила деякі доповнення (в II. і III. части) і додатки (вставлено н. пр. Дідицького твори) та зміни, а вже в 1870 р. вийшла перша часть моєї Рускої Читанки: Устна Словесність (стор. 54) з Поглядом на Устну Словесність, на основі присланого мені Кулішем Накидку, а в 1871 р. появилася II. часть, котра містить Писану Словесність (виїмки з письменників з біографіями) закінчені Шевченком, а також III. часть, в котрій подані виїмки з творів письменників після Шевченка. У виїмках галицьких письменників, і в біографіях задержано ще правопис після граматики М. Осадці, а у виїмках з устної словесности і вчасти з буковинських та українських письменників введено вже кулішівку і тим положено почин до зміни правопису в школах.

Руску Читанку уложену мною в 3-х частях для висших гімназій зачислила Рада шк. кр. ухвалою з 10. лютого 1871 р. до шкільного ужитку, а сим зроблено важний перелом в дотеперішній науці нашої мови і літератури в середних школах. Староруске письменство обмежено на V. і перше півроче VI. кляси, устну словесність призначено на друге півроче VI-ої кляси, а в VII. і VIII. клясі мали ученики ознакомити ся з твора-

ми укр.-руських письменників ХІХ століття (сей плян змінено в 20 літ опісля введенєм Взірців поезиї і прози в V. кл. д-ра Лучаківського так, що старо-руське письменство пересунено на VI. кл. а устну словесність і літературу ХІХ. ст. на VII. і VIII. кл.).

Після появи сих Читанок і протягом уживання їх в школі я сам добачав їх недостачі, які має звичайно кожде людске діло і тому в дальших виданнях п. з. Виїмки з українсько-руського письменства я впровадив вельми значні зміни і поправки, о чім ще згадаю я в иншій місці споминів.

Але ся іменно обставина, що з введенєм моїх Читанок вийшли до школи також твори українських письменників (як згідно висловлювали ся наші москвичі — „україньщина“), а з ними також „кулішівка“, котра промостила дорогу до загальної зміни правописи т. зв. етимольогічної, сего містка до московщення нашої мови, на т. зв. фонетичну (кулішівку змінену в дечім проф. Стоцким і Евг. Желехівским, автором Руск. нїм. Словаря), викликала велике завзяте в таборі москвофілів. Почали ся напасти в „Словѣ“ в ХІ. річнику в ч. 35 і 36-ім, відтак в ХІІ. в ч. 124, а в VIII. р. в ч. 107 в „кореспонденції зъ Жолквы (языкъ русскій въ школахъ)“ виступив дописець сей з домаганєм: „чтобы послы

наши, которыхъ дастъ Богъ, будетъ больше, якъ доселѣ, въ Вѣнѣ вихлопотали у н и ч т о ж е н і е н е н р а в с т в е н н ы х ъ (?) ч и т а н о к ъ Б а р в и н ь с к о г о, н е с х о д н ы х ъ с ѣ з а к о н о м ѣ д е р ж а в н ы м ѣ (!), который выразно о языкахъ краевыхъ вспоминаетъ, не меньше сѣ требова- н і я м и, что вторая точка осуществится токмо єдинымъ малымъ послѣдствіемъ иныхъ об- ш и р н ѣ й ш и х ъ п р а в ѣ, п р и в е р н е н н ы х ѣ н а ш е м у я з ы к у н а о с н о в а н і и §. 19 lit. i) з а к о н о в ѣ о с н о в н ы х ѣ д е р ж а в ы, о ч т о н а ш и п о с л ы у п о м н у т и с ь н е з а б у д у т ь.“

Сї напасти москвофілів на мої Ч и т а н к и і на мене повторились опісля в 90-их ро- ках і в часописях і в пропамятнім письмі на основі тих нападистий уложенім а внесенім до міністерства просвьіти послом В о л я н о м, о чім також в дальших споминах буду мав нагоду дещо більше сказати.

Мимо сих нападистий мав я однак почутє сповненого н а р о д н о г о о б о в я з к у і се вдоволенє, що вже в перших починах учи- тельства мав я нагоду виповнити сю велику прогалину в шкільній літературі і дав нашій молодежи в руки книжки, з котрих она мог- ла пізнати нову добу нашого письменства і живу народну мову найвизначнійших укр.-ру- ских письменників.

Виданє сего учебника не тільки скріпило моє становище в учительськїм заводї, але й зєднало менї прихильність нашої молодєжи, котра з довірєм горнула ся до мене нераз о пораду і поуку. Я не знав вправдї про се, але відчував се, як руска гімназійна молодїж у своїм тїснїм кружку одушевляла ся високими ідеями Тарасовими, сьвяткувала єго роковини і власною працею доповнювала се знанє рідної мови, письменства і бувальщини, яке виносила в части з прилюдної школи. Сї висшї ідеали, якими тодї переймала ся бережанська молодїж, кріпили єї народолюбивого духа, спонукували до благородних змагань і причинили ся неперечно до того, що зпосеред бережанської молодєжи вийшло чимало людей, які в рускій суспільности заняли поважні і визначні становища.

Попри шкільну працю і заходи до виготовлення потрібних підручників шкільних дбав я однак передовсїм о дальше заводове образованє, а в тїй ціли також о осягненє учительської квалїфікації. При значнїм числї годин (я мав найменше 19 годин тижнево в школі, крім того 8 годин в приватнїм конвікті, щоби обезпечити собі скромний прожиток) і безлічи задач, котрі треба було поправляти, не легко йшло підготовленє до учительського іспиту з історії і географії, особливож в Бережанах, де не було відповідної

бібліотеки наукової, а зі Львова також трудно було що небудь роздобути. Зменшення годин годі було дістати задля недостачи учительських сил, а відпусток заступникам учителів тоді не уділювано для підготовлення до іспиту. Не було отже иншого виходу, як старати ся о перенесенє до Львова і я вносив о се подання до Ради шк. кр., але директор Солтикевич кожного разу заявляв мені зовсім щиро: „Я ваше поданє предложу, однак зазначу, що без вас не можу обійти ся“. Я подякував за се признанє і довіре директоро-ви, але з свого боку заявив, що годі мені тут довше оставати, бо в таких обставинах не легко буде здобути собі кваліфікацію.

Тоді то міністер просьвіти Штре-ма й р перевів закон про засновини учительських семінарий, а також в Галичині введено 6 мужеских а 3 женьські семінарії. Я внїс поданє до Ради шк. кр. о посаду в учительській семінарії в Тернополі і на засіданю 29. серпня 1871. р. іменувала мене Рада шк. краєва тимчасовим старшим учителем в тій семінарії. Вість сю привіз мені директор Солтикевич зі Львова ще перед дорученєм декрету і заявив мені при сій нагоді: „Се іменованє маєте завдячити своєму тактови!“

Конець першої части.

Стоян Новакович (з. р. 1869)

ДОДАТОК.

Переписка із Стояном Новаковичом з Білгорода.

В 15-ім розділі І. часті „Споминів“ згадав я про знаомство із д. С т о я н о м Н о в а к о в и ч о м. Коли він був професором Висшої Школи в Білгороді*) і видавцем літературної часописи „Вила“ (значить Р у с а л к а), розпочав я з ним переписку, настановлений Ом. Партицким за головного спорудника „Правди“. В 3. „Правди“ з 1868. р. подав я перекладом перший лист Ст. Новаковича (первопись полишена в редакції дець затратила ся) і тому наводжу тут з перекладу:

„Чесний Соплеменниче і Пане!

„Ми Серби, мов би по природі єсьмо приятелями Русинів. Коли читаємо і перекла-

*) Опісля був міністром просьвіти, міністром-предсідником, а відтак послом в Парижі, Петербурзі і Царгороді, Тепер є послом сербської скупщини.

даємо оповідання з українського життя, здається нам, що се оповідання з рідного нашого сільського і народного життя; бо в кожній подробиці Вашого народного і сільського життя бачимо подібнісеньку подрібність питомого нашого побиту і ми раді відтак познакомитись з усім тим, що зветь ся українським. Нехай Вам тому не буде дивно, що із сеї сторони теплого славянського світа чуєть моє сердешне помагайбі і що дружно озиваюся до Вас, чесний роде, і до Вашої борби за чистоту і красу Вашої мови, за основу справдешньої народної просвіти, а відтак за основу справдешньої народної просвіти, а відтак за основу справдешнього народного гаразду. Ми самі у своїй хаті мали подібну борбу за свою родину і народність і тому зможемо полюбити тих одноплемінних братів-борців, що за те саме борються на своїх полях.

„Посилаю Вам з тим письмом „Історию Сербської Словесности“ і надіюся, що прочитавши її, скажете дещо про сей предмет своїй суспільности“.

Ваш *Ст. Новакович*”.

Обставини кинули мене відтак до Бережан і Тернополя, але в десять літ опісля відкликнув ся я знов до сербського ученого і на се відозвав ся він письмом з 29. січня 1879. р., котре тут наводжу в первописи, заступаючи лише три букви, до яких печатня не має

черенок, зложеним **ТЬЧЬ** і **ДЬЖЬ**, а також **НЬ** замість злученого в сербскім в одноцілу букву. Для лекшого зрозуміння подаю пояснення деяких висловів.

Лист Стояна Новаковича

писаний до мене з Білгорода 29. січня 1879.
29. Януара 1879,
Београд.

Поштовани Господине !

Не само да ме није зачудило, не то ме је обрадовало последње писмо Ваше, јер писам заборавно на свезе¹⁾, које смо некада имали, и оне су се прекинуле потоме, што је нестало прилике да комуницирамо, а што сам ја адресу Вашу заізбио био²⁾. Исто тако врло³⁾ бих се радо одазвао позиву Вашем и редакције П р а в д е, кад бих само у станју био. Но моје је време тако заузето другим пословима⁴⁾, да ја на тако што писам у станју ни минута потрошити⁵⁾. Али не могућьчи сам учинити, рад сам помотьчьчи колико могу. Тако Вам данас шальем⁶⁾ у Kreuzband у И. И. Сре-

1) Що пишу забувши про звязь. 2) Затратив був. 3) Вельми. 4) Заняте иншими роботами. 5) Не можу пожертвувати. 6) Шлю.

зневскога Свѣдѣнія о современной Сербіи, која би се могла за потребу превести. А ако набавите Милитьчевитьчеву Кнежевину Србију (књига од око 1200 стр. штампаних) мотъчи тъче у нѣој патъчи пуно грађжѣ⁷⁾ за Ваше послове⁸⁾ и листове⁹⁾. Далѣ шалѣм Вам свој спис „Д а - п и ч и т ѣ ч ѣ или ф и л о л о г и ј а и к н и ж е в н и ј е з и к с р п с к и 1847 и 1877, у ком је управо скица историје книжевног језика српског — штоби за Вашу литературу и публику могло бити од поуке, ако би се у преводу или изводу у „Правди“ соопштило.

На послетку шалѣм Вам 1 екземпляр моја издања „С р п с к и х н а р о д н и х з а г о н е т а к а ¹⁰⁾).

Уредництво Ваше „П р а в д е“ слало ми је лане¹¹⁾ свој политички део¹²⁾, а свеске¹³⁾, није. Прошлых година¹⁴⁾ примио сам лист уредно¹⁵⁾. За политички део ја немам толико интереса. Ове године сам примио прву свеску и битъчу захвалан¹⁶⁾, ако ми се и далѣ узашилѣ. А. Н. Пининови чланци¹⁷⁾ „Панславизмъ вѣ прошломъ и настоящемъ“ изатъчи тъче и на српском језику у особи-тој књизи у преводу г. М. Ракитъча.

7) Материялу. 8) Роботи. 9) Письма. 10) Загадки. 11) Вторік. 12) Часопись. 13) Випуски. 14) Років. 15) Правильно. 16) Буду вдячний. 17) Статї.

Я сам сад професор истори-
је Југословенске књижевности
у Великој Школи овде у Београду. По-
носим се, што је моја отаджина¹⁾ толико
демократска, да у нѐј і активни и бивши
министри имаји у титули само госпо-
дин као и сви други граджани, те и Вас мо-
лим, да те том граджанском титулом титули-
рате без страха, да тьчєте ме што увредили.

С одличним поштованьем и поздравом и
готов на услуге.

Ваш давнашньи

Ст Новакович.

Листи Миколи Лисенка до мене²⁾.

I.

21/9. Травня 1860 року
з Липського.

Поважний Добродію, ласкавий Земляче!

Не здивуйте, ласкаві, на мій промовк. Я
Вам поради жадної не міг дати, бо хоча й

¹⁾ Вітчизна.

²⁾ Діставши з Ради шк. кр. порученє уло-
жити Читанку для вис. гімназії, я звернув ся
о поміч до д. М. Лисенка і на се дістав отсей
лист.

Микола Лисенко (з р. 1869)

маю де котрі утвори з наських писателів, але біограхвій не маю, и матеріалів Вам потрібних теж не маю. Але лист Ваш саме надійшов тоді, як я вибіравсь до Дрезна, щоб побачитись с п. Кулішем. Ми листуємось из ним, и як він у Празі проживав, то й згодились ми з'їхатись у Дрезні, яко середущим пункті між Прагою та Липським. Тим я й не одрікав вам, бо узявши листа вашого, повіз його у Дрезно, де й віддав самому Кулішеві, він обіцяв усе те зробити, об чому ви прохали й заслати усе те просто до вас. Як де чого він у себе не знайде, то дістане з України, а більшу частину він и сам виготує. Цілого листа я і омупередав, щоб він и адрес ваш утратив. Коли ж часом вам знадобитця яка поміч латературна, то про цей случай я звіщаю вам його адрес. Пишіть у Прагу, Gasthaus zum goldnen Engel, так як він певно ще місяців 2 житиме у Празі. Така річ більш певніша до його вдатись, як до мене, бо я, яко музика, усіх тих критичніх та бібліограхвичних матеріалів не маю, а він приміє усе вистачити коли не з голови, то иншим робом. Не піклуйтесь ж тепер, певно, що поміч вам дастця, а я часто пишу до його, то й нагадувати му у листах про вас и вашу нужду. Спасенна це річ, що читанку вам дадено укласти й спорудити, бо з праведним поглядом на діло та чесною й доброю працею ви примієте довести ваше ді-

ло до ладу. Щасти ж вам Боже у вашім доброму наміренню. Ви не знаєте хто то Яковенко? Це дуже працююча й розумна людина, мій добрий товариш, Рудченко (Ив. Яковлевич; тим и Яковенко); тільки вважайте, коли він пише під таким псевдонімом, то певно не хоче, щоб його призвісько було відоме, до того ще він чоловік бідний, служить у казенній службі, то щоб не повадило йому отвертість. Перш краще запитати, як він розрішить своє власне назвісько найменувати, то так тоді тому й бути, а ні, — то його власна воля, бо своїх людей треба крити й вбороняти від ворожих нападів, а в нас на Україні доволі одного погуку, щоб чоловіка з місця скасувати и пустити без шматка хліба. Вважайте ж на це.

Як скінчите свою читанку, то зашлете, ласкаві, и міні один примірник; що там коштуватиме, звістите — я гроші зашлю.

Зоставайте ся щасні и Богові милі, а я до вас з щирим та вірним серцем, —

М. Лисенко.

II.

24. Жовтня 1869 р. 6.

Липський.

Високоповажаний Добродію,
пане Барвінський!

Люде наші кажуть: „є каяттє, та воріт-

тя немає"; — отже у ціому випадкові щастить, бо хоч пізно спокутую свою провину, але усеж такі сподіюся на вашу ласкавість, шановний Земляченьку. Вибачте міні таку незвичайність, що на Вашого листа з поліччям я й досі не одкликнувся. Далебі, через увесь сцей останній час я й з родом своїм навіть ледве не посваривсь з-за такого безучасся. Останні місяці, бачте, хапавсь довести діло до кінця тим и од людей одцурався, — а отсе вже збіраємось у далеку дорогу до дому, так и одписуюсь усім.— З Правди вичитав, що Вивже скінчили свою працю достотно. Я хоч и не читав її, та вже домисляюсь, яким вона щирим духом та ревним серцем писана; — значить діло робилося не по самому заказу, от як у нас часом усе робитьця з під наказу Начальства або уряду, а тут добра воля та почування народнєї користи. Навряд, щоб Ваш лист застав нас тут, бо з тижня маємо виїхати у середу, як Бог допоможе. А коли будете ласкаві писати, то Вам моя адреса:

Полтавской губерніи, Кременчугскаго уѣзда въ г. Градижскѣ, въ д. Николаевку. Николаю Витальевичу Лисенку.

Я тіі думки, що нам своїм кривим людям, одній матері дітім, не варт, не личить розїднатись, але скуплятися, як найміцніше. Велика необашність, що аж до сіього часу таки малезні стосунки Галичини з Україною.

Ніякої свідомости немає. Воно й правда що з за московського аргуса треба тайтись, але усеж би треба щось тривалого уставити межі Києвом та Житоміром принаймні. — А то далєбі, не знаєм, що й думати. — Людім шлють свої праці, а вони по року держать не друкуючи, хоч би й переклади Сербські Гетьманця. Добра річ з усіх боків; — хочаб на сміх редакція видруковала хоч ідну поему. Книжок, що запрошував він не одібрав. Це хоч кого приміє образити и одібе охоту засилати. Ледве пишу вам з завірченою головою, бо вже другий день стріля ув ухо та висок. Певно застудив десь. Засилаю Вам и своє поліччя, яке є, не дуже давне. Пан Куліш и досі нічого не писав до мене. Треба й його буде звістити, щоб десь зустрітись. Коли то друкуватимуть Псалтиря. Обіцювали вже давно, тай досі не починали. Жінка моя та й я — обое так привикли до тутешніого життя, що й не хочетця додому вертати. Будьтеж здорові й щасливі. Не забувайте любим словом Вам прихільного дуже

Миколу Лисенка ¹⁾.

¹⁾ Листи з пізнійших років відкладаю до слушного часу. *Ол. Б.*

Листи П. Куліша.

I.

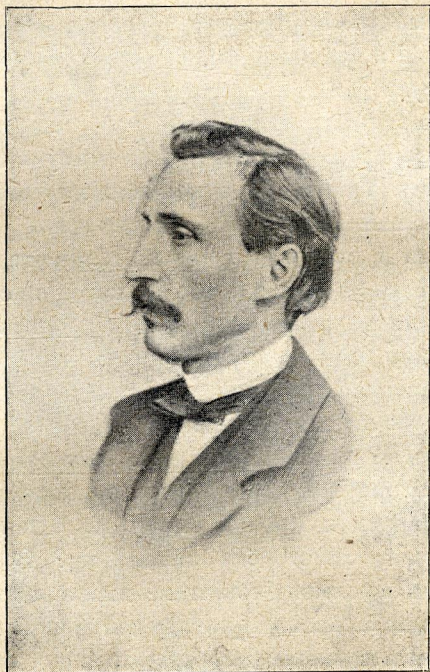
Прага 9. 21. цвітня 1869.

Шановний Добродію!

Земляк мій Лисенко передав міні Ваш лист до ёго писаний 30. р. цвітня (мабуть травня?).

На читанку я дивлюсь так, що з неї учні зачерпати муть хорошого смаку и добро-го розуму. Тим треба в неї вбрати тільки най-краще з найкращого. Колиж печатати в чи-танці, що й слабувате, то хіба на те, щоб показати смак епохи, або такого писателя, що хоч писав и не смакувало по нашому, та був первий, один собі до якогось часу, як от Котляревський. На щож би здалась дітворі по школах к о т л я р е в щ и н а, взята не з ёго самого? Вона вже не така натурувита, як у первобворі. Так само — що за користь чи-тати переймання мови й смаку в Шевченка, коли можна самого ёго розгорнути? З малих писателів мусимо тільки таке дітям виявляти, чого немає в проводирів літературних.

Сим покажемо, як розумове око, набрав-шись сили в потужного таланта постерегало в житті людському, щось таке, до чого не додививсь и сам геній. Так воно дієцця и в літературі чисто науковій: тільки на те звер-тають увагу в послідовників Нибура, чи там

П. Куліш (з р, 1869)

якого Ньютона, що вони самостійно вислідили в історії, чи в природі. Одеж, щоб робити нам діло так, як у людей воно робиця, годилось би — здаєця міні-зробити вибірки тільки ось из яких писателів українських (до Галицьких я не касаюсь: се Ваше діло): Котляревського, Артемовського Гулака, Квітки, Шевченка, Гребінки, коли хоче, з мене, Марка Вовчка, Стороженка, з Н а т а л і Макаровського (а не з другої поеми), з останньої повісти Ганни Барвінок (у 1-му — 4-му ч. Правди), з Номисового Д і д а М и н и, стихок Щоголева: „Ой у мене був коняка“, оповідання Нечуя, а більш ніщо не варте читанки. Писав колись Костомаров під псевдонімом: Ієремія Галка, та якоуж мовою! Писав и Бодянський (Ісько Материнка), та коуж його мова навчить смаку? Ні поезії, ні стилю нема в стихах і прозі у їх обох, бо один змалку був Москалчам и навчивсь нашої мови par complaisance, уже вирішивши, до поезіїж не здатний и в Московщині, а другий не мав таланту ні до чого. Щож казати про Метлинського, Тополю, Кониського, Боровиковського e tutti quanti? Се були копійки без своєї іскри, навіть без ерудиції словесної. *) Хто переймав голос Шевченків, хто

*) Ся ерудиція словесна найбільш сяє в Нечуї. Оцей иде добрим шляхом! Сей знає всі думи, всі пісні, всі народні твори на па-

Квітчин, та тількиж то голос, бо души и розуму не можна перейняти. Ви колись підняли Коніського аж до Шевченка: щож після сього Шевченко? Коніський сам за себе сказав правду, тільки не словом, а ділом.

Поки був убогим судовим паничем у Полтаві, то мусили ёго за руки держати, щоб с патриотизму не зашкóдив собі, — и зашкóдив таки. Як же оженив ся та загарбав тисяч из шість десятків рублів, так не дав на галицьку літературу и десятка рублів, а збудував салотопенний завод и вбача вть ёму більш поезії, ніж у Шевченкові, що було перемалёвує водяними хварбами. И притих, и не чутно ёго и уші затулив від гомону про галицьку нужду и про заемогу. А Шевченко колиб мав 60.000 рублів, то не салотопню спорудив би, а хйба академию; бо поезія була в ёго в душі, а не в одних словах.

Забіла — слабенький поет, хоч уродивсь поетом, а не салотопом. Ёго придавило наше дурне панство и знівечило ёму розум и серце. Вибрати з ёго нічого такого, як у Щоголева, що вславивсь двома віршами, дорогими кожному, хто знає рідний край и коха ёго щиро.

мь; а то були такі, що прочитали Шевченка або Квітку, тай давай їх робом писати. Тим то нема в їх нічого свого, ні в слові, ні в розумі писання.

Боровиковський не поет, а до того має такі вірші, що очам не ймеш віри, як таки таке написати та ще й напечатати! Дітвóрі виставляти їх треба, яко узурпацію письменства. Тополя закандзюбивсь на драматурга, та ба! Був собі хлопець непорядний, піднявсь був трохи дибки тай сів на віки на долівці. Якась бідацька доля доконала ёго. А був би з ёго чоловік, колиб у нас ш а н о в а н о талант, ище тоді, як він у колодочкі не вб'єцця; та бачте, до сёго треба великого розуму и честивости, а наше товариство довго ще буде татарствувати, дарма, що серед ёго побудовано университети.

Шерепері і Кореницького у нас ніхто не знає. Коли їх бгати в читанку, то ще мусите взяти від нас цілу низку таких авторів. Нехай їх перелічує библиограхвия охоча, а дітвóрі нащо знати їх нікчемні писання?

Максимович у своїх віршах не має ні єдиного: проза, порубана шматочками и позакінчувана рвёмами. Се в нас тупиця, що тільки вміє дещо перепечатати, постулювавши с книжок, а в мові ёго, надтож у в українських віршах, „миш у голову зайде, поки крихту найде“.

Оттак думають на Вкраїні. Так история літератури української пишецца и буде писатись за нашого часу. Навряд, чи потомство

шанувати ме більш, ніж ми шануємо, те псування папіру. Коли Вам треба, щоб книжка була велика, то виберіть більш из немногих писателів, а соломою без зерна не годиться годувати. Через ледачі читанки наробитця з неї тільки таких писак, що богацько казатимуть та нічого буде слухати.

Оце ж про одного Щоголева. За його єдиний стишок, мушу написати споминку. Був сей Щоголев незнаним у світі судовим паничем у Харкові и писав вірші, нікого з людей вищих не дивуючи ними. Потім не бачивши в сему добра, покинув писати. Як дійшов до рук редактора Х а т и його стишок між купою всяких інших, нікчемних, що багачко їх писано по Україні, — кинулись тоді шукати Щоголева, яко поета, а його й слід зникнув. Мабуть умер десь у глухому місці, не знавши й сам, що родивсь поетом.“ — Більш про Щоголева ніхто не знає. Я робив пильні вислідки и писаним и печатним словом.

Вибачте, коли не вгодив Вам сією відповіддю на лист до Лисенка, та бувайте певні в моїй охоті служити кожному розумному ділові

Прихильний до Вас

П. Куліш.

Адресувати, коли буде Ваша ласка до мене озватись, прошу на моє имя у чеську

Prag. Gasthaus zum Goldenen Engel, beim Portier. Я загаюсь у Празї довго, а хоч куди й виїду, то лист Ваш усюди мене знайде.

II.

Прага 9/21 мая 1869.

Шановний Добродію!

Пославши Вам одповідь проти Вашого листу до мого земляка Лисенка, одержав я Ваш лист, писаний 5 р. мая. Обидва листи Ваші виявили міні, що Ви, Добродію, не даремне почитували українські твори: набрались гарної мови, й пишете понашому геть красно. Оце ж міні й любо до Вас писати, хоч и мало в мене часу на се за моїми звичайними працями. Вибачте ж, коли писати му коротко.

Не мавши при собі ні библиотеки, ні папірів моїх, спроможусь хіба тільки дещо на Ваші питання прописати.

Артемовський Гулак уродивсь у Канівщині (Київської губ.), був професором у Харківському університеті, покинув писати по нашому замолоду, щоб не поспувати свої кар'єри; як же після Квітківських часів ще раз піднялась у гору українська словесність, він зажадав підновити занедбану славу и прислав до мене багацько віршів, та Муза поезії покарала свого ренегата: нічогосінько не знай-

шов я в ёго нових писаннях годящого до напечатання. Покійник дуже на мене за се гнівав ся. Був він кругом чиновник, лестивсь до старших, гордував малими, з Українщини кепкував, а генеральство так любив, що й на халаті и на пальті носив свою звізду.

Гребінка вродивсь під Пирятином (Полт. губ.), служив учителем у кадецькому корпусі в Петербурсі; учні ёго любили за ласкаву і жартувливу розмову. До українщини брався він прихватком и великої ваги їй не давав. Знавсь тільки с такими земляками, що реготались, або були багаті й значні. Столиця цувала добру ёго натуру, вимагаючи багацько гроший на прожиток; ото ж и ліз він туди, де пахло грішми, бо, на біду собі, оженивсь с такою панночкою, українською Німкенею, що бажала в великому сьвіті хоч у порога постояти. Умеріще в молодих літах, доскочивши якоїсь бѳлесті столишнѳї.

Стороженко вродивсь у Херсонщині, служив спершу військовим офіцером, потім чиновником при міністрі вн. діл. Не має жадної науки, опріч тої, яку панські діти від гувернерів переймають. За чиновництвом нічого не читав, навіть из того що писав Костомаров. Через се у всіх ёго оповіданнях, де є споминка про старовину, чоловік тямущий постерігає хлопъячі помилки. Природнѳго дару дуже багацько. та обернув він ёго на речі

марні, а не на спасенну працю. Тим критика раз пораз постерега в ёго диссонанси, або золото перемішане з сміттям. Ні єдина штучка ёго не видержує знавецького розбору. Скільки він ні домагавсь, щоб я що напечатав про ёго твори — ніколи, я не озвався ні словом; бо мусив би гірку правду сказати, а тим и останню охоту в ёго до українщини відбити. Жорстока (а се все одно, що й правдива) критика спасенна річ тільки про тих, котрі мають ще снагу йти вгору. Стороженко вже сивий дід, старий гриб. Нехай забавляєця між иншим и українщиною; бо в ёго справдошній роботи нема в літературі, він того й не розуміє, що до таланту треба великої штудирівини. Останнім разом прийшов до мене у звізді, и скільки я ёму ні натякав про галицьку нужду — не догадався и рубляку подарувати, а багатир з діда й прадіда, тай служивши знав, де зімуть раки. Душа ледача!

Чужбинський — псевдонім Афанасьєва. Мизерненький стихотворець, півлиза чиновництва, науки в ёго книжках жадної; прочитайте мою рецензію в Основі на ёго книжку: Поѣздка въ южную Россію. Ледащо, котре б хотіло и Богові служити и чорта не гнівити.

Максимовича я добре знаю, та ёго не можна и між такими поетами поставити, як Коніський, Боровиковський, Забіла і инша

дрібнота. Він бравсь за все и має прізвіще: „издатель первых томів і випусків“, бо віразу за всю жизнь не напечатав нічого с такими словами: „Том другий“, або „випуск другий“, а всегда тільки: „том 1, випуск 1.“ Се такий чоловік, що вештавсь попід віконню в знаменитостей и сам про себе всюди розмазував; пишучи листи печатні то до Костомарова, то до Погодина, то до знаного на Вкраїні (багача и скупердяки) Галагана; професором був нікчемним, бо не вміє читати ж а д н о ю мовою опріч російської; а шей хвилологом себе виставив насмикавши з усяких книжок — російських, бо чужоземніх не втне. Як був професором то було одному студенту дасть одно перевести, другому друге, та с того й ліпить свої „учені“ праці. Він має одну заслугу: що розібрав деякі папери в сусідних монастирах то-що, да с того понаписував маленькі монографії про деякі села, врочища и таке инше. Тільки се не йде до Вашого діла: писане все по російські, та ще й с підхвалюванням де чого дуже поганого.

Н. Маркевич не писав понашому, а ёго история нікчемність, годна сміху. Историк-брехун: от ёго характеристика.

Кухаренко — генерал чорноморського війська. Г а р н і ёго малесенькі оповідання про Чорноморщину, а комедія — річ плоха. Я не дуже її хвалив, да й то перехвалив. Чоловік

був сердешний, та генеральство ёго заіло: ніяк ми не нахилили ёго, щоб знявсь у хвотograфа без звізди, простим чоловіком, або козаком.

Ніким було ёму там у Чорноморщині держатись то й талант ёго не виріс, а характер не набравсь величчя; а серця й під старість був чулого. Умер у черкеській неволі мучеником.

Глібов варт читанки. Я про ёго й забув. Він син багатого пана; виховано ёго в роскоші, та прогайновано достаток; от він и мусив учительствувать по гимназіях. Чоловік тихий, дуже приязний и зовсім поет своєю чистою душею и високою думкою. За чернігівський Листок, маленьку газеточку, втеряв учительське місце, довго жив у тестя в Ніжені, а тепер служить у Черніговського губернатора, та вже нічого не пише и, здаєця, на ладан дише*).

Кузьменко не варт читанки. Стихи ёго поперероблював я, а прозу Глібов; а він се таїв од нас обох, и так обох обманював. Глібов хвалив ёго за стихи, а я за прозу; як же побачились, та розпитались, то й зрозуміли, що се такий пройдоха проміж нами, як Максимовіч проміж російськими писателями. Чо-

*) Опісля богато ще печатав у „Дзвінку“, а твори ёго вийшли окремим виданєм. — О. Б.

ловік ледачих звичаїв, и вчитись не хоче, як я намовляв ёго и гроші ёму посилав, а тільки пьє та скаче в гречку.

Деякі Гребінчині басні кращі од Глібівських, тж. в Глібова більш свого, українського, а Гребінка виховався більш на російських писателях.

Марко Вовчок тим дивний, що почав писати дуже гарно, а що дальш, то писав усе слабше, потім и годі писати повкраїнські, тай по російські також. Секрет у сёму той, що перві твори ёго, до напечатання, проходили через мої руки і читались нераз серед зібраної купки знающих людей.

Усе мляве викидалось, усяке словце обсуджувалось; де котрих річей зовсім رایно автору не печатати. Перве оповідання, прислане в О с н о в у, зза границі: Т р і Д о л і, уже слабше було від усього попереднёго и не видержувало того мірила або критериума: щоб нічого не хотілось додати и нічого викинути. Додати требаб дечого багачко в сій повісті, а викинути ще більш. Що писалось далі, то все більш, та більш грішилось проти сёго правила. Автор (чи авторка) почав жити розкиданою жизнью, України вже не штудировав, науки порядної в Європі не набіравсь; через те вичерпав себе до самої гущи, до баговиння, и тепер мусить заробляти хліб, перекладами в російських журналах з иноземних мов,

а свого нічого не втне: Музи не люблять марного життя. Се в Пушкіна гарно сказано:

Служенье музъ не терпитъ суеты,
Прекрасное должно быть величаво.
Но юность намъ совѣтуєть лукаво,
И буйныя насъ радуютъ мечты.

Оце ж и пані Марковичка (що я переложив на Маркововчок, добуялась до того, що сталась притчею во языцѣхъ и покиванням глави в людех. Я їй се пророкував, я всяк остерегав її — чого я не робив! Та „мир нависній“ (а з ним разом и той, хто сі два слові сказав, звели її з ума хваленням без критики, розбалували в столиці провінціялку і тим зробили з неї європейську потаскуху (sic!).

Шевченків Назар Стодоля такий, що колиб не його автограф, то не можна б и подумати, що се Шевченківщина. До драми не мав Шевченко таланту зовсім, а Козащину знав не з історії, а з переказу й пісень, чув її серцем, а розумом не бачив. Драматикові ж треба стояти на науковій високості Шиллера і Гёте. Не видержує ся драма жадної критики. У Шевченка мало такого, що к р у г о м гарне, бо він тільки й брав натхненням. Історія ж літературного генія нам показує, що тільки ті поети ніколи не рождали недоброду, котрі натхнення и розум злили в собі в нерозрізнене творивство. Ще

критика не приторкнулась до Шевченка і приложила до його свого мірила. Нам треба було тільки хвалити Шевченка, щоб ширилась його книга по світу. Ніхто так не хвалив, як я; та ніхто й не бачить стільки недоброду в його, як я. Свого часу покажу медаль на обидва боки.

Кулик більший поет од Коніського, да такий же обскурант, як и він; тим не викохав свого таланту и що співав, то все с чужого голосу, як и Коніський. Умер молодим. Сей попросту перелицьовував Шевченка, а в того чути иноді щось и народнє. Отже не ра-
 яв би я бгати його в читанку. Лучче більш из Шевченка вибрати, а до того ввести народні думи и найкращі пісні, яко взір нашої словесности, яко зерно с котрого постав и сам Шевченко.

Стецько и Грицько Карпенки такі ж нікчемні, як инша невчена дрібнота. Се ярмаркові літераторі, т. є такі, що хапали за полу панів и продавали ім свої книжки. Вони й проживали и співали с циганами по ярмарках.

Падура — антиукраїнський автор, хоч и хвалить козаків. Цураєдця його стиха українське ухо, мов передразнювання рідної мови.

З мого писання виймайте до читанки, що хочете, тільки останніх псевдонімів не розкривайте благаю Вас. Навіть не споминайте, що се псевдоніми; бо й політика так на-

казує, и сам я вже трохи неподавньому взявсь до словесности; то й не треба мішати в кулішівщину того, що пише якийсь „нікому незнаний“ Павло Ратай. Для читанки краще двох авторів з одного зробити, а міні булоб дуже гірко, колиб хто напечатав, що се Куліш Ратаєм, чи як инше тепер звецця. Побачите свого часу, що так треба було чинити.

Огляд літератури древнєї напечатано в „П р а в д і“. До сєго притулити можна з Основи, що писав я про Котляревського, Артемовського etc. Самомуж міні тепер нема часу писати. Колись я напишу порядно, а Ви пишїть тепер хоч кóротно. Що до оцїнки творів, то шкода читанку нею заповнювати. Оцїнити не можна девятьма стрічками. Се діло історії словесности. Там покажущця всякі обставини, без котрих не можна часом и зрозуміти автора, а не тільки єго оцїнити. Кожний нехимерний твір, твір души живої и розуму яснóго, сам по собі єсть частина історії того чи иншого часу, а частина тоді тільки нам розумна як подивимось на неї в цілому.

Тим оцїнка кожного твору рідко здаєцця міні часом такою чудною, як оті лікарські рекомендації на косметичних обгорточках. Нехай хлопчята читають, без посередника виборку с писателів, а тоді вже можна ім о-

цінювати, як они попрочитують доволі та й пам'ятатимуть те, що прочитали. Без сього ж Ваша оцінка не матиме в їх уголові сїдала. В читанці приходиця тільки хвалити: нехай же Ваша оглядлива вибірка буде німою хвалою.

Визначити градацію високости твору не можна сим робом; той задля сього шкода печатати оцінку. Або не дохвалите, або перехвалите; а учень носитиме в голові Ваше слово і дивитимецця кріз ёго на печатну страницу як кріз хварбоване скло. Не становітесь між ёго чутивом и літературнім твором: се річ шкодлива, хоч би коротенький вирок писателіві дав найвишчий ареопаг. Буде Вам час и місце судити те, що дитина прочитає; спершу дайте прочитати.

От же з моїм листом сталось так, як у тому прислів'ї з бабою, що „з нехочу ззіла баба дві мїски борщу“.

Бувайте ж здорові и Господеві милі, а до мене ласкаві.

Прихильний до Вас
П. Куліш.

III.

Прага 18/30. мая 1869.

Шановний Земляче!

Те, що я писав до Вас про читанку, прошу прийняти, яко мій погляд на сю річ, та

й годі. Чи так, чи інак. Ви своє діло зробі-
те, — критика буде Вашим суддею. А крити-
ка — така господиня, що кожен з нас му-
сить під неї підхилитись. (Тільки, бачте, не
всяке перо зуміє подати світові закони її.)
Вже й те вважатиму за користь, коли Ви
хоч дё в ч о м у однаково зо мною думати
мете. Перечитавши інструкцію шкільну, я от-
же бачу, що в кінці § 3 го поставлено й там
річ по моїй мислі: щоб тільки тих авторів
твори заводити в читанку, którzy brali żywy
udział w rozwoju nowoczesnej ruskiej literatu-
ry. — Тут Вам, Добродію, приходящця спита-
ти в мене, яко в експерта, хто розвивав, а
хто не розвивав українське слово. Свого ча-
су широкою критикою покажемо, скільки хто
в сёму ділі прислужив ся. Тепер мушу тільки
самі імення вилічити. Оце ж переберу Вам
леєстрик по одійню. Гоголь Василь не додав
нічогоісінько українському слову. Про ёго пробу
кумедії годищця хиба в історії словесности
спомъянути, а в читанці їй нема місця. Ма-
ксимович „казав казане“. Не така се натура,
щоб появили хоч найменше джерелцё творив-
ства, та ще в такому великому ділі, як сло-
во. Його переклад Слова о Полку Игореві на-
звав я в Основі печатно п е р е д р а з н ю -
в а н н я м: так він не вмів зрозуміти току
поёзії в древньому тексті. Переложив він ёго
на рубану прозу. Висока річ сама по собі зі-

сталась, а павука, що до неї причепивсь, втворено не для високости. Й слово ёго до Шевченка — слово мертве: твоя от твоїх тебѣ приносяще!

Костомаровъ має велику заслугу в історії, а в розвою слова — ніякісінької. Всі його вірші — без поезії і без смаку мови. — Перекладувати Кремуція Корда — зовсім не до — ладу. Метлинський — у всьому нікчемність, навіть у виданню збірника пісень. Вірши ёго — горох у шкуратяному рѣшеті.

Петренко — приший кобилі хвіст; вате й мій глек на сиріватку, щоб и моя була м'ясиця; знайте мене перепечайку, що на воротах тісто. Метлинський — великий поет перед ним.

Кониській ні єдиної хворми не ввів у нашу мову, а котору брав готову, то так, як та жінка, що казала чоловікові: „Не журись, чоловіче, що люде пізнають крадене борошно пшенишне: я так спечу, що воно здавати мецця гірш житнього“.

Кузьменко писав чужими руками, як уже я вмовив у першому листі.

Кулик у своєму болоті може й голосний мав писк, а в громаді того писку не було чути.

Навроцький — без таланту чоловік, хоч и добрий. Цись — погань.

Гетьманець — псевдоним. Слово його пе-

ре́ймане. Про біографіі в інструкції нема нічого. Та й як писати біографіі людей, що трохи не всі ще живі? Та й на що се знати хлопц́ятам? (*) Мала біографхвія нічого не скаже, а широку хто напише? Устно Вам щó ніказано, про те можна й відказати.

Не лічбю переважують Українці Галичан, а самими творами; бо инший один у нас написав стількі скількі Галичани гуртом по нашом у.

Я не гнівавсь за Коніського, а реготав за всю Україну. В Російській словесности багато було таких писателів, що бгано у всяку читанку, и критика ім низько вклонялась, а потім їх відкинуто, и критика не соромицця признатись, що не зразу зрозуміла прислів'я: „не все те вовк, щó сіре“. Оттак же й Вам, Добродію, треба сміятись из свого давнєго погляду, та й годі. Пушкин (дуже розумний чоловік, опріч того що й великий поет) мовляв бувало: один тільки дурень не змінє ніколи свого погляду. А Ви, слава Богу, ростетє и рости мете в гору.

С Котляревського можна брати тільки те, що в трєх первих піснях Енеїди; бо

(*) Доволі сказати: вмер такого то року, щоб видно було, хто ще живий; а живі и біографіи и твори свої ще покажуть може инше.

останні звелись на московщину, писану, ніби українщиною, и все в них мляве. — З Наталки нічого не треба брати, бо вона держиця на кону піснями та розмовами, а вартости драмóвої немає.

С Квітки — Перекотиполе не дає типу українського: се річ припадкова. Душогубство в нас инше — не за гроші. Візьміть из Мертвецького Великодня, с Козирь Дівки. Не треба чіпати От тобі й Скарб! бо зін зйхав на дурницю, а в літерат. творах велика річ: *finis coronat opus*. Одна Маруся дає багацько з себе до читанки. З Салдацького Патрета добреб узяти про кабакї та про москалів на ярмарку: се — народній погляд, а комизмом відміниця від Марусі.

З Гребінки — приказкї та передмова — до Ластівки альмаха 1841 року про московських купців (коли добре виберепця — не пам'ятаю всього). Се типовá штука. А може би лця etc. мусить бути переклад.

С Шевченка Причинна — слабенька річ, Невольник, Чернець, Москалева криниця, Назар Стодоля — се все стоїть низько проти ёго самого. Візьміть багацько с Катерини: початок до стиха: „Та синові за гірко́го медяник купила“. Потім кінець: „Ишов кобзарь до Киі-

ва". Пишна в ёго річ передмова до Г а й д а м а к, далеко краща самої поеми. Перебендя, Тополя, до Основъяненка (Квітки) — дуже гарні. К о т л я р е в с ь к о м у — не пам'ятаю. Г а м а л і ю печатайте не всього: рядом з потужним є там слабовите. *) Початок Н а й м и ч к и слабий. Дрібних річей у ёго багацько гарних, повибірайте. Мого Г о г о л я и В о р о н и не печатайте: без коментария — не буде розумно нікому. Чи є в Вас: до К о б з и? Я пришлю незабаром: воно в Ч е р н і г і в с ь к о м у Л и с т у напечатане. С Ч о р н о ї Р а д и візьміть ось про що: як зібралась Рада, як підманював Бруховецький, як вибірали гетьмана, и як той же Бруховецький чи ёо козаки насміялись над дурною черню, б'ючи їх при жакуванні здобичи. Тут же и стояння Кирила Тура коло стовпа. Коли д о в г о, то й покоротіть дещо.**) Листи з Хутора можна назвати моїми; не можна тільки того, що печатано в „П р а в д і". Про злодія у селі Гаківниці (лист с Хутора) годилось би напечатати.

*) Починавця гарне від стиха: Так у Скутарі козаки співали, а далі знов не скрізь.

**) Початок книги до приїзда у хутір до Гвинтовки — дуже слабий. Ніколиб я не хотів що бачити с того перепечатане.

Се краще од Орісі. Початок Дівочого Серця (вийшло окреме ві Львові) гонивсь би.

З Марка Вовчка візьміть Сестру, Козачку, а Двох Синів не беріть: дуже слабе. Одарка ще гарна. В Інститутці (що була давно готова в рукописі) є доволі гарного, аби вибрали.

Номисів Дід Мина — гарний: я ёго дуже скоротив у Хаті, а без того не хотів печатати. Се писатель поважний и тямущий, тільки дуже ростягує. Тітки Насті не беріть. Він мало писав, то й того довслі. З Нечуй Вітера не беріть нічого, хоч се одно щой Ганна Барвінок; а візьміть В осей літо, и Домонтаръ (як печатати мете, то я Вам пришлю поправленого и трохи скороченого і тоді до мене напишете.)

З Мордоцева Козаків и Моря не беріть (не знав він їх добре), а візьміть Дзвонаръ и Салдатка. Се також писатель поважний и тямущий. Живе в Саратові, з молоду там живе, а знає нашу мову, бо там є наші колонії українські. Од України сягають вони через Вороніжчину аж за Волгу. Аби охота! Є нашого цвіту по всьому світу.

З Стороженка не беріть оповідання 100-літнього Запорожця, бо тут він бреше, як у всьому історичному. Не розуміє и не пова-

жає історії. Г а р к у ш а — нікчемність! (и брехня). Візьміть: „Се така баба, що чорт на вилах чоботи подає“, та початок З а к о́ х а н о г о ч о р т а, викинувши охвицерщину, що дуже тут псує. Можна дуже скоротити В у́ с и бо розтягнув вельми.

З Н е ч у я візьміть весілля в О. Хведора. Причепи, як мати плаче, як змовляюця про гостей, як наїхали гості тай годі. У надвірню хату не ведіть їх. Закінчити треба тим, як піп и попадає признались про вино та про б́у́звинка одно другому. З Гориславської ночі дещо повикидайте. Жидова хоч и гарно намалёвана, та не на місці, не вяжедця с повістю про рибалку. А як рибалка при місяці плаває се дуже гарно!

П е т р е н к о — нікчемність, а про Макаровського прочитайте в критиці на С о р о ч и н с ь к у Я р м а р к у Гоголя. С Писаревського нічого не варто читанки.

Не маю часу и снагі писати нічого про Українську Словесність. Нехай напише Танячкєвич взором того, як я де що писав. Коли хочете пришліть до мене (не казавши ёму наперед), то я поправлю; а заходитись изгори — не маю снагі, бо втомлююсь своїми щоденними працями. У мене ж така вдача, що за що взявсь, так веду вже до кінця, або навіки кидаю. Материяли до Славъянської філософії знайдуця в О с н о в і. С Косто-

марових и моїх рѳзглядів треба повичеркувати та й де чого иншого. Український люд виробив с в і й погляд — не такий як у ко-го иншого. Прислів'я, Нечуїв С в і т ѳ г л я д, etc.

„Яка повинна бути драма“ (Нечуя) не годиця в читанку: він не має кебети до наукової прози. И в Світогляді багацько недоладнѳго в мові.

Ратая м у с и т е *) вважати яко окре-мнѳго писателя. В читанку треба взяти з Библиї и з Иова, а також Псалми де котрі. (По-силаю.) Псалтир уже печатаєцця. Се на й-ва г о в н і щ а річ у нашій словесности для читанки.

Ще мусите де котрі народні думи и пі-сні туди помістити, яко творі по е т і в без-іменних. Коли хочете, я виберу. Се такі тво-ри, що Шевченко читав їх стѳячи навколїш-ках, и не булоб Шевченкового стиха в нас, колиб сѳго не було. Ляхи и Москалі нічогі-сінько такого не мають. Се наші народні гор-доці. Се наша древня, передшевченківська словесність; тїлькі невідѳмі автори. — Се — Гомер!

*) Псевдониму не об'явлено и не об'я-вицця. Библию вважайте за працю м н о-г и х.

IV.

8/20 червця 1869. Відень.

Шановний Добродію!

Спасибі Вам за мої листи, що прислали міні копію з них. Не буду вже так широко до Вас писати, щоб не накидати Вам лишньої праці.

У Лукашевичовому збірнику великої ваги річ — дума про Кішку Самійла (стр. 15), та колиж вона велика, а в Вас и так місця мало. Ще гарна дума на стор. 64: „Невільницький плач“.

Окрім того, що напечатано у 1 му и 2-му ч Правди про укр. словесність, я написаного ще не маю. А те печатане доведене до Шевченка. От же могли б Ви його скоротити и напечатати після народніх творів, так щоб мій „накидок“ був первим переднім словом, а „нарис исторії словесности Русько-Української“ другим переднім словом, чи вводидами у печатні твори української словесности. Пороблено в друкарні помилки, то посилаю Вам с поправками. Псалтир не буде так хутко напечатаний, бо транзакції з Лондонським Библийним Товариством зупинили наш захід коло сього діла. Напечатайте ті псалми, що були в Правді 1868—1869 року, коли рукописних не можна помістити в читанку.

Що пришлете до поправки, то поправлю, тільки пишіть такі речі *fracta pagina*.

Вибіркам с пролога до Гайдамак дайте таку назву: „До“ (я забув, як того пана звати, кому Шевченко присвятив Гайдамак). А що Ви виберете, то все буде гаразд. Шевченка я під рукою не маю. Коли можна щó викинути с похвали тому панові, то викиньте, бо се була людина ледача, и сам Шевченко жалкував опісля, що такий несвідомий був тоді в людях.

Про всю Галицьку словесність я скажу, що вона ще не вбилась у колодочки, вилупившись під крилом словесности української; тим про неї нам треба мовчати. Колись у Меті дав був я раду, написавши про Саломона Щасного, як їй знятись на ноги, та не бачу, щоб у Вас у Галичині добре штудировано пісні, думи, перéкази etc. Хведькович де що с початку пописав гарвенько, поки державсь народвєї музи, а Шевченкова муза, так як чужа жінка, збила його с панталику. Довбуш — не знать що: ні Богу свічка, ні чорту кочерга. Прозові його оповідання є гарні. Нехай би він узяв собі за взір Ауербаха та малював те, що бачив, простою мовою. Колиж біда, що він не має науки такої, як Ауербах!

Коли Ви корреспондуєте з Данилом Млакою, то спитайте, чи одержав він мій лист, а коли одержав, то чом не відписує на моє питання?

Треба міні знати, по яких городах є порядні печатні (з верховими значками над голосніми літерами), яка де ціна за аркуш друку с папіром середнього сорту за 1000 примірників, и які по тих городах є люде, щоб коректували *con amore, gratis*, и залюбки взялись усю справу міні певнити. Є в мене думка разом де-що печатати у двох, чи в трьох місцях. Напечатавши, мусять такі прихильники до рідного слова книжкі в себе держати, куди треба розсилати и всі рахунки в книгу порядно записувати, а міні певного речінця справоздання давати. Між иншим ділом, перепечатали б ми дешевенько українських писателів, повикидавши з них солому а zostавивши саме зерно. Се було б великою допомогою Галицькій Русі до вправи в літературню мову Українську.

Бувайте здорові и Господеві милі, а до мене прихильні.

П. Куліш.

Між коломийками є дуже гарні пісеньки. Посилаю про случай, де-котрі виписані.

(Тут додав Куліш 4 коломийки із збірника Щасного Соломона).

1. Ой дівчино, дівчинонько ! такась ми миленька.
2. Ой гадав я, милий брате, що то скрипка
[грає.

3. А вже ж я ся не дивую, чому мила
[красна.

4. Лети, лети, сивий коню, бо вже вечоріє

Чом Ваші Галицькі поети не мають такого чистого смаку в слові и в почутті речі? Думаю тому, що мало хто з них добре знає таких поетів, як Шиллер, Гёте, Мицкевич Пушкин, Байрон, Данте, а всі зависли на Шевченкові, та и шевченкового ґрунту — народній Українській словесности і укр. літератури — добре не штудирують. Пригадайте собі, як Дант споминає про Віргілієву мову, як він зустрів ся є великими писателями Грецькими на тім світі, як Байрон говорить про Гомера и про інших високих геніїв, як Пушкин шанує в своїх, е д и н и х у Росії віршах кожного високого таланта, якої великої свідомости в чужих словесностях були Шиллер и Гёте! Доки Ваши писателі вертітимуща в узенькому о́черті, доти не захоплять своїми крильми свіжого вітру понад землею. Науки, науки треба Галичанам, а перш усього — рідної етнографії и історії. Тим то я налягаю на те, щоб у Вашій читанці як найменше було половини, и як найбільш живого и животворного слова. О с н о в а наша грішила проти сього принципу а тепер її редактор Білозерський пересвідчив ся, що треба було мене слухати.

Ось которі з моїх стихів, здається, кращі. Вибірайте. 1) Заспів; 2) Народня слава;

3) Что есть мнѣ и тебѣ, жено? 4) Сам собі;
 5) Старець; 6) Давнє горе; 7) Люлі-люлі; 8)
 Химері; 9) Чумацькі діти.

З Н а с т у с і, здаєцця б можна вибрати:
 (Заспів до поеми; потім, на стр. 113 від сло-
 ва „Од Припеті до слова на 114 стор.) „Жа-
 дана доля“. Потім на стр. 117, од слова: „Ко-
 заченьки“ до слова „готуємо“. Далі на стор.
 118 од слова „Козаченьки“ до слова (стр. 119):
 „Чиста, славна наша слава!“

Из Чорної Ради — або од початку глави
 10, або од початку глави 11, або од початку
 глави 12 та аж до страниці 380. Там скінчи-
 ти 6 ою ст. ічкою, словами: „одпочину трохи“.
 Що розумно було б у цілій повісті, а тут не-
 розумно и лишнє, то треба повикидати.

V.

Відень, 13 іюня 1869.

Шановний Добродію!

Коли згоджуєтесь зо мною, то не печатайте и початку Г а р к у ш и, бо се найнікчемніше зо всего Стороженкового, а коли Вам треба драму, то візьміть кусень из Щ и р о і л ю б о в и Квітки. Він вище инших. У нас ище не роспочавсь, можна сказати, театр, бо не такі наші обставини. Про се можна й приписочку зробити. Гоголів П р о с т а к нічого значнєго сам у собі не має, и автор єго нічого не репрезентує. Лучче зоставте місце на

те, в чому ми дужчі. Ви ж кажете, що місця мало!

С і р а к о б и л а добре написана, та шкода, що малює Українця дурнем, а вже з його доволі кепковано. Автора ніхто не знає. На моє переднє слово не вважайте: там є дещо таке, що треба вияснити, на́ що так написано.

Посилаю Вам на́кидок того, що Ви можете написати ширшенько або вужшенько перед думами и піснями. Думи печатайте осьякі и ось як одну після одної:

1) Про Коновченка (українськія народныя думы и пѣсни. Издаыя М. Максимовичемъ. Москва 1834. Стр. 51.). Коли книжки сієї нема в Вас, то я думу перепису і пришлю.

Ся мусить бути перва, бо гарно починаєцця і кінчаєцця.

2) Про Марусю Богуславку. (Записки о Южной Руси, т. I. стр. 210).

3) Про трѣх братів. (Записки о Южн. Р. I. 32).

або:

4) Про Бурю на Чорному морі (Максимович, стр. 14).

Потім пісні:

1) Ой поважай стару матір (Макс. 143).

2) Сидить козак на могилі (Макс. 148).

3) Відкіль ідеш? (Макс. 149).

4) Ой кінь біжить... (Макс. 152).

5) Чорна ріля заорана (*) (Макс. 154). Из цієї пісні повикидати повторення и г е й г е й.

Я не маю збірників: Лукашевича, Метлинського и останнього Максимовичового. Звідтіля ще можна вибрати; тай сих здається буде доволі. Коли ж ні, то ще в мене є Балиної збірник (Харків, 1863). Звідтіля можна вибрати.

Се правда, що с Костомарова задля того треба вибрати щонебудь по Українські, щоб знали його, яко писателя українського, а не московського тільки.

Пролог до Гайдамак скоротити, уникаючи слова г а й д а м а к и и споминки про Ляхів, та й не казати, що се з поеми Г а й д а м а к и. Там дуже гарно Шевченко боронить свою мову проти Московщини. Кожному треба знати на память. Д в і м о с к о в к и — гарні в Нечуя, тільки треба скоротити, Кінець дуже гарний, де житá и Київ.

Проза:

1) Про Золоті Ворота. Зап. о Ю. Р. I, 3.).

Проза: 2) Зап. о. Ю. Р. I, 289. О ч а к і в с ь к а б і д а. Притулити приписочку: „Український народ має ту окремню вдачу, що любить сам з себе сміятись, виставляючи себе ніби дур-

*) Се Галицька.

нем, а тим часом не себе він осміює, а свою долю щербату. У сьому стенографованому оповіданні виразно виставлено, як дякував Москаль козаків за його вірні послуги, и який він був варвар, стóючи поруч из задавленим уже його силою козаком Українським“.

3) Померші душі, *ibid.* стор. 303.

4) Ще коли хочете: Запорозьке випитування розуму. (Зап. о. Ю. Р. I, 286.) або ще й се: Запорозці на своїх риболовлях, *ibid.* 111.

Ще гарна штука на стор. 77; „про запорозьких химеродників та каверзників“ (тільки треба повикидати про Царицю, про карабинера, скруглити, щоб тільки видно було запорозця). Скінчити на стор. 80 словом: „проложено“.

Порядок самі уложіть.

До переказу про риболовство притулити 4 кусень из ст. 151, сюда ж из стр. 139 про наряди. Всі кусні про загорозьців можна злити в один и закінчити, як сиділи вони в кайданах за свої степи.

Галицьких збірників міні не треба, а коли маєте Максимовичів 1851 р. (Київ) то пришіть. Звідтіля можна вибрати гарні речі.

Коли в читанці народню прозу перше поміщати мете, то: „Померші Душі“. Тільки стих у всіх словесностях давніший од прози. Народня пам'ять його переховує. Давні речі бу-

ли віршовані. Про се можна спом'янути в приписоцці. Тоді починайте про Коновченка, и зробіть приписочку, що сю думу зложено про козацький поход під турецькі городи на Дністрі року 1613. (У Максимовича 1684 рік — брехня: він не тямив). Коли хочете, зачитуйте *Sprawy Ukrainne, przez Przyłęckiego*. Там є про сей поход.

З Б и б л и і, I. книга Мусієва, г. XXXVII., стих 2., скорочуючи и що до повісті не йде викидаючи до приходу Іосипового батька в Египет. Скінчити стихом 30-м голови XLVI.

З И о в а: стр. 57: „Божу ся тим...” а скінчити на стр. 60 останнім словом, або вести далі и скінчити стихом: „Моя сурма по мертвому голосить” на стр. 65.

С Псальм, виберіть самі, як напечатаюцця, або с тих, що маєте де які, або я пришлю с пару кращих.

Вибачайте, що так пишу непорядно и без прикладу: и нездужаю и щоденної праці багатько,

Адресувати на моє ім'я: *Wien, Vorstadt Wieden, Untere Allee - Gasse, Nr. 9, Tür 5.*

П. Куліш.

VI.

14 Червця (6 Липця) 1869 Відень.

Вибачайте, шановний Пане, що пишу до Вас тільки два слові, бо ніколи...

За Ваше любе обличчя велика моя Вам дяка.

Артемовський Гулак родивсь, коли не помиляюсь, 1802, а Максимович знаю певно, що 1804 року.

Филозофією Москалі багацько попсували папіру, та оригінального дуже, дуже мало! Ось у Правду піславъ одинъ Украївець скорочення праці одного безстороннього Москаля, що завдав ім великої брехні у тому, що вони собі поприсвоювали величаючись ніби своїм ёпосом (Вѣстникъ Европы 1868 года, Рускія былины, Стасова).

Дуже мене запоможете ширóкого спóвісткою про Галичину.

П. Куліш.

VII.

18/30 червця 1869. Відень.

Шановний Пане!

Не зразу я постеріг, чого Вам треба, а чого не треба, в нарисі словесности, та й почав був черкати його по Вашим значкам, коли дивлюсь, аж воно не до ладу! Вертаю Вам покалічений примірник. Так буде гаразд, як Ви його позначили.

Діялось воно давно, то я й не пам'ятаю, до чого я довів оповідання про нашу словесність. Міні й самому треба б кинути оком

на те, що писалось крадькома по той бік границі. Оце я напишу до редакції П р а в д и, щоб прислала міні, що в неї знайдеця.

Співістки Ваші про гимназіяльну педагогію и про инші такі речі дуже міні потрібні. Я тепер тільки штудірую Галичину, яка вона є, зі всіх боків, а більш ма́ло що роблю. Міні треба добре взнати край и людей, щоб не помилятись у своїй роботі. Яка ж моя буде робота, я ще й сам гаразд не знаю, бо шкода загадувати собі що небудь статешне, поки Галичина буде міні *terra incognita*. Оце ж я й підходжу до неї то звідсіля, то звідтіля, довідуючись правди, хоч би й найгіршої. Свого часу поїду сам по деяких місцях. Тепер ще не пора. Тепер у мене щодня в рукахъ Библия, та екзегетика, та єврейска мова.

Годилось, би Вам, Добродію, порозумітись з иншими гимназіями, щоб й вони такий ступінь зробили до виходу з давнєзної схоластики, як Ви в Бережанах.

Правду про Галицку словесність не пора ще казати. Нехай спершу в нас будуть готові наукові книжки про весь гимназіяльний курс, та нехай напечатаєця вся Библия. Тоді я буду вільніщий, и сам візьмусь до видавання якого небудь періодичнєго письма. От у тому ж то письмі зачнеця критика перш української, а потім галицької словесности. Великої ваги буде тоді правило, що й за наймен-

шу помішничу працю Галичан редакція платитиме готовим грошém. Тепер пишуть gratis, то й не можна вимагати, щоб писали доброю мовою жорстока ж критика одбила би останню охоту. А що Правда платила декому, то се була дурниця, марна втрата. Хто цінував? Де взори писання? Саме періодишнє Письмо мусить бути взором помішникáм. Тоді радіус його осягне цілу школу літературню. До сього треба и більш досвіду, и більш регулярности, ніж вони мали и мають. Нехай буде та слава, що ось Русини видають Правду! а добра з неї стількі, як з козла молока.

Генеральний агент Лондонського Біблійного товариства прибуде до Львова на початку латинського липця. Тоді зачнуцця з ним транзакції. То мусить багацько вплисти часу, поки експерти Товариства роздивляцця в перекладі. А де вони? хто вони? якою мірою мірати муть? Коли се діло на лад не пійде, то зачнемо самі печатати далі и далі, до кінця.

С Перемишлем, через Гладиловича, почали вже ми переговорюватись про печатню. Там шрифт кращий ніж у ві Львові, а може й дешевший. Оце ж там и зачнемо печатати де що, проби ради.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

VIII.

27 червця (9 липця) 1869. Відень.

Шановний Добродію!

Балиної я не читав и не одмічував. Доволі буде тих пісень и дум, про які я споминав листовно.

Добре й зробив Григ. Воробкевич, що зупинивсь перекладати Хмельницького: готуєця перероблене видання сієї книжки.

Що є найкращого у Вашій Галицькій поезії, то се Морозенкове та Шрамове. Дуже Ви мене потіпили сповісткою про сього автора, що Він у Вас такий очитаний! Без науки нічого доброго в літературі не з'явилося би до віку.

Перепечатка наша буде вельми широка. Не турбуйтеся из друкарнями. Діло йде налад из Перемишлем. Там зачнемо печатати, та ще не все готове в печатника.

Нехай сам Подол. напише про посилку бо він посилав.

Вибачайте, що дуже ніколи писати ширшенько.

Прихильний до Вас

П. Куліш.

IX.

10. липця 1869. Краков.

Шановний Добродію!

Випадало міні їхати з Варшави до дому

півношніми залізницями, а тепер випало прямувати Галичиною на Броди. При сій нагоді перекинувся із Вами ще одним листом. Напишіть — коли Ваша ласка — до мене у Перемишль. Я там загаююсь днів із чотирі, або й сп'ять. Адресуйте на ім'я Івана Микити, *poste restante*, не приписуючи про передачу, щоб не знали Ляхи, що я гостюю в Галичині, а то занудить ім коло серця. Перебуду сі п'ять днів *incognito*.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

P. S. Колиб Вам можна було приїхати в Злочов, то скажіть, де там є порядна оселя, а я Вам визначу день мого туди приїзду зі Львова. У Злочеві, здаіцця, не треба називати себе чужим ім'ям? Там самі жида. У ві Львові тільки переночую.

X.

Приїхав я сам до Вас, шановний Земляче, та вбравсь у таку корчму, що з роду ще такої поганої й не бачив. От же перш усього визвольте мене з неї, а тоді вже з Вами поговоримо*).

П. Александрович.

*) Сю карточку написав П. Куліш до мене, приїхавши д. 27. липця 1869. в ранці до Шляхтенець і заїхавши до тамошньої корчми, близько приходства. — *Ол. Б.*

Шановному Добродієві
Александрови Барвинському
до рук подати

Перешліть се до Бережанського п. Александра.

20. цвітня
1. серпня 1869. Житомир.

Бажали Ви, шановний пане Александре, знати, чи здужати му я в дорозі. Хвалити Бога, заїхав до Житомира здоровий*). Продовжую письмом розмову нашу в Вашій припадній оселі.

Молитовники, печатані нерозумною народові мовою, приводять прости́х, неписьме́нних людей до богозневаги. Подано міні списані з народних уст молитви, без найменшої переміни. Годилось би їх напечатати в вашій газеті, яко наслідок недбалої про народній розум консервації.

Ось вони, сі молитви :

„Оче-на́ш оже єсь та вже ввесь. Око на́ небі, о́ко на́ землі. Хліб наш на сішках дай

*) Куліш, приїхавши до Шляхтинець, був занедужав, але Мама наша зварила єму румянку і єму полекшало. Відпроваджуючи єго з Володимиром Осипом до Тернополя, звідки поїхав до Підволочиск, просили ми єго подати звістку про здоров'є. — Ол. Б.

нам на вилках. Пом'яни Господи тиї книги, що в церквах лежать: хурхулú мерилуху, савгирю, ище й тую, що телятиною обшита. Як в церквах та в коморах замки замикаюцця, так щоб нашим ворогам зуби й губи позамикало.

„Святая святицця, небесна цариця, п'ятівко матинко и ти, святий поведілочку, Божий ключничку! ти на морях кладки клав та невольників з неволі визволяв. Поведи нас на той світ, до наших родичів. Охрімко Супоня и Пархімко на святих твоїх ліжках спочивають. Господи мій милостивий, царю небеський! відверни мене од дурного ума, од несвіцького сороба, да не употреблюсь я крученому барану в християнському твоїму стаді, яко Терешко Мати Божа Ахваренська, Каплунівська, Диканська, Пачаївська, и неопалимая купино, спаси душу мою. Аلیلуй же мене, Господи, и пошарпни мене по боках, по ребрах, по кістках, по череслах, коло мого двора, коло мого кола, коло моєї жінки, коло дитинки и коло мене грішного. Тільки не шарпай того преск...ого сина зятя, що горілку п'є та жінку б'є. Хрест на міні, хрест на спині и увесь в хрестах, як овечка в реп'яхах. И ти, святая Покрівонько, покрій мене святими твоїми крилами, и ти, золотоустий Пилипе, и ти, бескостий Марко, що в погребі замурував ся, и ти сухий Никоне, що святи-

ми твоїми молитвами проганяєш всі чортяки, всі злиі духи. всі упиряки, відьми, вовкулаки и всяке погане марище, що цур йому да пек, и всяку погану нечисть, яка по світу валанчує. Омъя оца и сина, бери, жінко, в черепок хуху и святого духу, одверни и заступи. Амінь.

„Оче-наш, чеснійшую и пренепорочнійшую спаси душу нашу. Радуй ся, невісточко, що святая Покрівонько в Лаврі замурувалась. Сувершечко несутобрачная, ухопи и понеси нас на той світ. Там вся рідня наша: мати Марина, сестра Орина, дядько Онопрій и дядина Стеха, ажень біжить, ажень кричить.

„Спаси, Господи, нас од лихого звіря, од дьявольского навождения, од нечистого приключення, од всякої поганої болізни и од панського казу и од лукавого твого святого. Амінь.

(Записано у селі Переванцях Лубенського повіту в Полтавщині) 1864 р.

Коли не схочете напечатати, то подайте копію тому, що видав новий молитовник: йому знадобиця.

Я сам не раз чував, як молицця простий, неписьменний народ: „очиваш, ожогоси, око на небі, око на землі“, и т. д. Бувши ди-

тиною, я довго не знав, що „ижаєси значить „иже єси“, а думав що се якесь святе слово, и що й питати про його не треба, так як показувати пучкою на місяця. Один інспектор округових шкіл розказував, що, будши на иншпекції, звелів якось припадком хлопцеві в одній школі прочитати „Огче наш“, так він устав та и вчистив свого „очинашґу“ перед попом и ревизорами! Сміх и горе!

И сю приписку можна припечатати дрібненько.

XII.

26. вересня 1870 ¹⁾.

Зупинітця, друже Олександрє, з друкарськими розвідками, бо сєго земляки ждемо ми сюди днів через десять; то він скаже нам, чи в Відні буде йому більш заробітку, чи в Львові. З одного боку вигідніше булоб ві Львові, та що ж коли се діло арихметичне?

Щоб не журились Ви про випадок Правди, скажу, що ми ждем Вашого переїзду до Львова, а тоді дамо Вам 600 гульденів підмоги на рік, як пише брат Ваш Володарь, та й робіть з Правдою щб зможете; ми ж не

¹⁾ Без означеня місця, однак з Відня
— Ол. Б.

мішатимемось у редакцію. Нехай собі *О с н о в а* *) виходить, а Правда буде Правдою.

XIII.

16. ottobre 1870 **).

Пише до мене брат Ваш Осип, що Вам можна видавати *П р а в д у* и сидючи в Бережанах. Коли так, то спишітця з братом Вашим Володарем, та й нехай Вам Біг помагає, я ж гроші зараз вишлю, скільки на почин Вам буде треба.

Володаръ написав до мене, що ві Львові ніхто не підійметця бути одвічальним редактором и що через се *П р а в д а* мусить перестати; а рає він видавати книжки беллетристичні и наукові рідче ніж раз у місяць, з оглядом словесности.

Я відписав йому, що на такі книжки шкода грошей, и що нехай усе так буде як є. Тепер же Ви пишеть до його що самі знаєте, робіть що зможете, а в мене доволі праці й без *П р а в д и*: не маю часу на неї. Хіба колись опісля, як упораюсь из иншим ділом.

Нічого ще не скажу про катедру. Се таке діло, що треба добре та й добре помірковувати.

*) *О с н о в а*, потім часопись, видавана заходами віцемаршалка Лаврівського. — *Ол. Б.*

**) Без означеня місця, однак з *В і д н я*. — *Ол. Б.*

Вибачайте, що так недбало до Вас пишу. Ніколи! Окрім писання є й інші справи, що забирають багато часу.

XIV.

27. берез.*).

Спасибі, друже Александре, за Читанку. Прочитавши Ваш любий лист, не схотів я й зазирнути в читанку, надто ж, що не маю часу: Днів через три скінчить ся печатання Євангелії по Св. Матієєві, а далій печатати мутьця іншієвангелисти окремніми книжечками, потім увесь Новий и весь Старий Завіт; то праці вельми багато. Не іду я до дому, тільки сама пані моя, та й вона іде не через Львів, а через Варшаву. Я ж теж не поїду до дому, доки не напечатаю всього Св. Письма.

Вибачайте за коротку и недбалу відповідь. Як напишете протест проти шкільної ради**), пришліть міні, коли ласка Ваша, в рукописі: може я що добавлю.

Проти Основи не треба виступати, поки вона не проти нас.

*) Без означеня року (1871) і місця, але з Відня. — *Ол. Б.*

**) Рада шк. кр., зглядно комісія ввела деякі зміни в книжці, між иншим вставила твори Дідицького іти. — *Ол. Б.*

XV.

1. квітня*).

Забув я, друже Александре, відписати Вам, що обличчя мого на карточці не маю, и не матиму, аж поки скінчу Святе Письмо. Воно забірає мій час увесь и не дає ні про що инше думати.

Чи нема в Вас, або в якого з Ваших братів, Абетки (граматки), що видав колись Гатцук у Москві? Мале in 4°. Міні треба його тільки на один день. Коли є, пришліть, спасибі Вам. Коли ж нема ні в кого, и Ви позичити ні в ко́го не можете, сповістіть.

— — — —

Св. Матѳей скінчив ся сьогодні, — не вмер, а видрукований до кінця. Днів через три чи чотири россилати мем. Марка вже 1-й аркуш прочитаний у коректурі. Великі були, труднощі з коректурою Матѳея, а Марка вже дуже добре складають німецькі зетцери; бо ми їм виготовлюємо манускрипт так як треба. На сему виготовленню менше тратимо часу, ніж на коректурі. Держали по 4 и по 5 коректур. Марка держатимемо тільки по два рази.

*) Без означеня року (1871) і місця, але з Відня. — Ол. Б.

Коли*) маєте таких певних людей, щоб розсродували, то я посилатиму до Вас, а Ви розсилати мете кому знаєте. Тільки так прошу робити, щоб марно книжки не пропадали. Може хто схоче и сам одержати з Відня, то дайте такому адресу Ив. Пулюя. Нехай присилає до його гроші, то й вишлеть ся йому даруючи кожний шестий примірик. Josephstadt, Reitergasse, Nr. 17: се адреса Ив. Пулюя.

XVI.

Відень 20. цвітня 1871.

Гей, стійте, діти,
ладу ждіте!

(Сборникъ Украинскихъ пѣсень, изд. М. Максимовичемъ. Кієвъ 1849, стр. 76.)

П р а в д а, по програмі Танячкевича, не буде достойною молоді Русі: нема в її спорудників, ні грошей, ні людей доволі. Заведже вона полеміку з О с н о в о ю, и тільки її роздразнить, на шкоду деяким питанням літературним Як буде в вас Св. Письмо, тоді можна думати и про літературний місяцевий чи тижневий орган, такий щоб поважно

*) Олівцем. — Ол. Б.

вас репрезентував. Основа, з самої політики своєї, певно буде з ним ладити.

Програму Основі подавати ні від кого. Що зробили и що мають люде, котрі подадуть програму? Певно, Основа залишить їх без одповіді; а сим вони самі накличуть на себе зневагу. Поки що, Основа робить таке діло, якого не здоліли робити редактори Правди, и ся її робота не коштує нікому ні одного гульдена. У кого є охота писати, тому вона дасть у себе місце, якож бо ще, здається, нікому не відмовила з дописувателів.

Ми не маємо з Основою жадної солідарности, тільки ж не можемо не похвалити її за зручність, з якою вона підхопила питання про духовенство галицьке. Коли вона буде собі консеквентна, то и в інших питаннях не стояти ме різко від партії літературної (неполітичної). Колиж би вона показала себе газетою лядською, або дурною, то ще мати мете час до протесту и реакції; а тепер треба збирати силу та робити найближче кожному діло.

Така моя рада; хоч слухайте, хоч не слухайте. Я бачу добре хиби Основи и слабії сторони, тільки ж и при всьому тому не нападав би на неї, поки вона не зробить ся шкодливою народности руській.

Зробіть ласку, пришліть міні зараз адрес

Танячкевича. Посилаю Вам 18 примірників Матеєя (а 19-ий брошюрований для Вашої бібліотеки.) Ціна тим що оправлені в повотно з загонутими крайками 15 крейц.; що в полотні, та крайки обрізані — 14 кр.; а в папері — 13 кр.

Неоправлених, а тільки брошюрованих нема більш до якогось часу; а ціна ім 10 крейц.

Кожний 6-й примірник — на користь тому хто розпродуватиме.

Коли треба ще, напишіть, я зараз пришлю.

Св. Марко вийде в світ через три дні; Луку вже складають.

Що Вам казав брат Ваш Володар про Псалтир. Він міні не відписав на телеграму и на два листи. Досі не маю чистого первого аркуша, щоб бачити, як він печатається.

24. цв. *).

Друже Александре!

Нехай ніхто не нарекає на мене, що я зупиняю молодого духа. Міні тільки жаль тих грошей, що незаможні люде викинуть на друк, и того часу, що можна б обернути на

*) З Відня 1871. — Ол. Б.

що користніше: бо не вбачаю великого результату з чесного жертвування Вашої молодіжї на Правду. Коли робити що для справи народнєї, то треба так до того приготувитись, щоб її не зневажити перед очима в противників. Тепер же нікому ще спорудити поважну часопись літературню. Коли ж погано орати, то лучче випрягти. Та чи кожен же зрозуміє так мою раду, як Ви?

Посилаєть ся Вам сьогодні 335 прим. Св. Матѣея и 140 пр. Св. Марка. У Львів до брата Вашого Володаря послано 100 пр. Матѣея. У Березовець *) Скоморовському 200 пр. Матѣея, в Заставу **) Слюсарчукові 50 пр. Матѣея, у Потилич Боровцеві 24 пр. Матѣея. Се все пороссилав Ив. Пулюй. Більш нікому ще не посилено. От и міркуйте самі, куди скільки посилати. До Львова я вишлю сам на руки п. Володаря ще скільки треба, скоро сповістити мене, що хоч 80 примірників из сотні розпродано: бо часу в нас мало, то хоч одним днем менше непотрібного відсилення на пошту, и те нам робить ріжницю. Про се вже написав я до п. Володаря, котрий сповістив мене про Псалтирь.

Хто купить 5 примірників, тому 6 й да-

*) Повинно бути: Березовицю. — Ол. Б.

**) П. б. Заставну. — Ол. Б.

єтця gratis. Гроші з прискриночка можна уживати на постову пересилку.

Про Львівського библийного книгаря дбає Віденський библийник: він купив у нас на щось 12 примірників.

Що збереже з продажі, відлічуйте постову пересилку и знов ховайте в прискриночку, а до мене прошу висилати, на моє имя, кожний десяток гульденів, що набереться *): бо видатки на друк великі, и булоб добре, колиб розпродаж хоч трохи помагала задовольняти Соммера.

Св. Луки складаєть ся вже голова IX.

6-ий примірник не буде велика нагорода старателям діла евангельского. Шкода, що не можна ім дати 5-ого!

Про книгарні не думайте. Віденський Herr Klemm узяв на себе всі пересправи з книгарнями. Йому не дасть ся 6-го примірника, а позволяється продавати по чім хоче, аби міні виплатив за кожен примірник 10 крейц. Оце ж я роблю рабат з 10 крейцарів шестим примірником тільки для приватних розпродувателів хто б вони ні були. Найбільше ж хотілось би мені дати сей чесний заробіток учителям нормальних шкіл та вбогим Священникам.

*) Через карточку, що зветь ся, коли не помиляюсь, Postsendung.

XVIII.

2 мая.*)

От Вам, друже Александре, перепись усіх, кому скільки послано примірників.

Влад. Барвинському Св. Матѣея	100
іому ж недавно (вчора)	500
Скоморовському в Березовець**)	200
Слюсарчукові в Заставну	50
Боровцеві в Потилич	24
Димету (вчора)	500
Боровцеві знов недавно	150

Св. Марка послано в купі з Матѣєм Диметові вчора 500 прим. Сі вчорашні поси́лки зроблені через залізницю фрахтом ради дешевини, то може днів кілька и загають ся.

Більш не зброшюровано ще Св. Марка, а як зброшюють ся, то зараз приплемо Вам.

Нова моя адреса:

Josephstadt, Daungasse, No. 6. Thür 5, 1 Stock.

Післав я до п. Владими́ра правила орудування прискриночком, що в Вас у руках. Ввійде в його ввесь кошт Псалтиря, який видам на папір и друк, а коли добре розпродасця, то й прирост до сего кошту. Оберта́ти мете сі гроші на народне діло, коли всі

*) З р. 1871, з Відня *Ол. Б.*

**) Правильно з Березовиці *Ол. Б.*

трі брати будуть про яку річ однієї думки. Коли ж думатимете про що різно, то я собі застерегаю право декретування.

Не посилайте міні грошей які зберете за Св. Письмо, а обертайте на розплату з Будвейсом*) за Псалтиря.

Колиб книгарі схотіли купувати в вас за готові гроші Св. Письмо, то и ім давати 6 примірник gratis, тільки відлічувати за пересилку 100 примірників 1 гультен.

Св. Марка дошлю Вам 230 примірників. Не посилайте ні Боровцеві, ні кому иншому з тих, кому Пулюй послав Св. Матфея, а тільки таким, котрих ми не знаємо и книжками не наділяємо.

Грошей міні не посилайте, а держіть у себе и обертайте на розплату з Будвейсом за Псалтирь, як сповістить Вас п. Володаръ.

XIX.

9. мая.**)

Писав до мене п. Володар, що Львівська громада хоче видавати якийсь альманах и просив у мене для його Нечуєвої повісти. Сю повість украдено в мене в Кракові з вельми

*) Печатня Будвайсера, що була в Камінній улиці у Львові. Ол. Б.

**) З 1871 з Відня. Ол. Б.

для мене дорогими хоч ні для кого більш незначними папірами, про що я широко и відписав ёму. Тепер прошу Вас — вплиньте ви сю необачну молодіж од виявлення своєї недорослости під прапором українщини. Вони не знають, що ними правлять з Відня шарлатани, котрі, прощпéтившись проти мене, моїми ж руками хочуть загребати жар. Колиб я бачив у сёму лад, то, не дивлячись ні на кого, поміг би чим можна розумному ділу. Тепер же, опріч шкоди идéї и повазі нашій, нічого не бачу в охоті галицької молодіжи п е ч а т а т и с ь. Про се я не писав до п. Володаря, яко до молодого молодця, а до Вас пишу, сподіваючись, що Ви, як и перше, мене зрозумієте.

XX.

15. мая.*)

Друже Александре!

Св. Марко давно наготовлений, та лукавий чоловік Соммер усе мене зводить своєю обіцянкою випустити Св. Луку, що вже давно зовсім готовий и тільки треба пошшивати. Оде ж приступлю до его з короткими гужами, щоб давав, та зараз и вишлю Вам усе; коли ж

*) З р. 1871. з Відня. Ол. Б.

хутко не викручу від его Св. Луки, то самого Марка пришлю.

Не маю часу до перегляду поеми Млаки. Печатайте самі, як знаєте, коли маєте гроші и охоту.

Св. Іоана зложено вже до половини. Скінчивши, поїду на літо додому, а на зиму вернусь знов печатати Св. Письмо. Іхавши через Львів, побачусь из п. Володарем, а може и в Шляхтинці зазирну, коли там п. Іосиф. Ще з місяць загаюсь у Відні.

Думав був я літувати в Відні, та дуже тяжко одному и вельми скучно по своїх га-ях та дібровах, що тепер (пише моя пані) повні соловіїв. Се велика жертва булаб, щоб одну весну и одно літо хutorське Українське з свого життя викинути! та й на що вона, коли можна через чотирі місяці взятись за сидячу роботу знов?

Про прискриночок лист мій до п. Володаря перехоплено. Написав до ёго вдруге. Перш я думав був зробити літературний фонд, чи почин ёго, з одного Псалтиря, а тепер и 4 Евангелистів на те призначую, тільки щоб мій кошт на сі 5 книжок міні вернувся, а вся користь від розпродажи піде в прискриночок. Правила нехай Вам передасть сам п. Володарь.

XXI.

24. мая*)

Друже Александре !

Я виїду 12 іюня нов. ст. у вечері, а ві Львові тільки переночую. З сього можете зна-и, коли буду в Тернополі.

Хотівби я вволити Вашу волю та не маю часу для фотографії, и признаюсь — не хочеть ся про се думати.

Поки не скінчу св. Письма, нїсть оть міра сего. И додому іду по часті через те, що не важусь ище печатати повного нового завіту. Треба добре над дечим подумати и попрацювати. Тут то я и за великі гроші не мав би такого кóмфóрту, як у себе в хуторі. Оттам же то ще засяду за редагування Св. Письма, а тимчасом и оддишу и розвеселюсь трохи: бо тут занудивсь без рідної родини и вірної дружини.

До мене пишіть, коли треба буде про що писати, от по сій адрéсі :

R u s s l a n d per Brody.

Черниговской губерніи

въ г. Борзну.

Панталеймону Александровичу

Кулишу.

*) З 1871. р. з Відня. Ол. Б.

И про прискриночок, и про Св. Письмо и про литературні справи можна писати до мене, аби тільки не займати політики и не лаяти Московщини, так, ніби її й на світі ніколи не було.

Листи прошу оплачувати, тільки не recommandiert.

Оце ж будьте здорові, и нехай Вам Бог на все добре помагає.

Проект правил, коли встигнете, можете переслати до п. Іосифа. Ми з ним обсудимо, як найкраще прискриночок упорядкувати. А коли ні, то нехай на далій, до осені, зістається.

XXII.

Друже мій любий Олексáндре!

Рукá в мене тремтіть од знемо́ги: стількі мушу їздити, ходіти і клопотáти по господарству. Найбільш кло́поту сьго́ ро́ку, ніж було́ перше, через те, що ми ввійшли́ в ху́тір брата моє́ї па́ні, котрий небіжчик старший брат її держáв у такóму дівному занедба́нню, що гно́єм закида́ли да́вню величезну́ яму за ворітьми́, а не вивозі́ли на по́ле, до котро́го ще блі́жче, ніж до́ ями.

Ва́ша Га́лицька пі́ч пече́ погáно, а на́ша Українська — ще гірше. Оце́ж „тепе́р міні не до со́ли“: бою́сь и поду́мати про Вене́цію чи про яке морске купáннє. Хиба́ навпо́слі, як

хабс округі мене стане ладом; а коли воно стане ся — не скажѹ.

Од п. Володаря не маю ні слова. Усі листи мої до всіх доходять, а до ёго ні! дарма що лист до Пулюя и лист до Володаря вкинув я у скриньку разом, и вже давнѹ маю відповідь од Пулюя, а оце й Ви, Друже, по листу до Вас Пулюєвому, пишете до мене. Оце ж и сповістите — спасибі Вам, — брата Вашого, що я, як не мав од ёго ні єдиного листу за сі два роки, так и не маю. Сам же я до ёго не писатиму, аж докіль він до мене не напише.

Здоров'є моє від господарства получчало, так що Иван Білозерський, котрий жив у Венеції, тепер нездужає поганкою чи, мовляв, тряскею, а я встаючи разом из сонцем, не знаю, як болить голова, абѹ живіт, абѹ що небудь. Роблю за десятѹх и ім за двох, а сплю так, що за мій сон инший царь оддав би пів царства.

Не зрозумів я, що се за слова: „Правда стала зовсім органом Огоновських и ніхтѹ до неї не творить ся.“ Пропишіте — спасибі Вам — просторніщ.

Обіцяєтесь, друже мій любий, „знов де-що написати“, як одозвусь до Вас. Оце ж и жду Вашого завсіди любого міні листу.

Тим часом будьте здорові і думками веселі.

Щирий прихильник Ваш

П. Куліш.

Р. Б. 1873, цвітня 25.

З хутора Мотро́нівки.

(А перш ми жили в хуторі Піддубні, поруч з Мотро́нівкою. Тепер багато будівлі з того двора переносимо сюди, а як тут дом просторніший, то ми той продаємо на вивоз геть. Дак день наш по́короткий у 24 години, а коли б у ёму було годин хоч 40).

XXIII.

Любий друже Олексáндре!

Од Ва́шого брата Володаря, як не було так и нема́ листу. Не зна́ю, хто б там ві Льво́ві перехо́плював, та й ні́коли сего́ ні з якими листáми не роблено.

Надумавсь я їхати в Варшáву, а звідтіля в Галичину. Порá б напечатати Святе Письмо́ та черéз яких люде́й сю процедуру зробити? Ви лучче мене зна́єте Ва́ших земляків; то чи не вфóрмува́ли б Ви про́екту печáтання и продажі Библи́ таким рóбом, щоб за всяку працю по умові платити, та вже щоб и міні була певність, що одержу справоздання и що моя власність не стане́ ся власностию чужою через те, що я живу́ далеко. Бажаю-

чи добра рідному краї і плануючи славу його. Ви мусите допильнувати діла сього так, щоб его зроблено до ладу. — Бо розсудіте самі: потративши доволі часу на переклад Святого Письма, мусив би я ще цілий рік сидіти в Німешчині, закінь Німці напечатали б руську книгу. Яка б се була втрата моїй сьмї, моему господарству і моїй кешені? А через що? Через те, що Галичина не одоліє виставити Україні чесного контингенту до їх спільного діла! Не вимагаємо від Галичан ні крейцара, ані єдиної години праці неоплаченої; тільки бажаємо певности в умові, та й сього не знаходимо. Чи падала так низько хоч одна нація? Оце ж ув останнє пробуємо допевнитись од заґряничних земляків, через Вас, любий друже, підмоги неважкої і (здавалось би міні) вельми Руському серцю любі: бо чи виб'єте ся ж ви, Русини, зіпід Ляхів і їх політичної переваги без Библиї? Ні, задушять вони вас, коли не пійдете нашою стежкою, або йти мете нею так, як ишли ваші зрадливі проводирі.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

Р. Б. 1873, липня 6 дня.

З Хут. Мотронівки.

XXIV.

Любий мій друже

Олександрє!

Я все дожидав ся листу од п. Володаря, та й не діждавсь таки. От и післав до Вас про се лист недавно у Тернопіль. Ваші ж усі трі листи до мене дійшли, и всі инші доходять, звідкіля б їх ні присилано.

Спасибі Вам, що сповістили мене про „Правду“, яка вона тепер єсть. Чи вертаєть ся її кошт из пренумерати? Шкода, що вона незнатъ у яких руках, атоб и я, може, що написав до неї, — от хоч би историю галицького питання в Росії. Млявенько працюють Ваші земляки, а все ж издають собою ознаку життя анти-лядського и анти-кагального. Отой Св. Юр — се в Вас кагал жидівський. Продають вони, отті плекателі паскудної мертвої, трухлої мови, продають вони свій нарід коли не одному, то другому Каіафі. У фельстонах С. П е т е р б у р г с к и х В ѣ д о м о с т е й (Nr. 5, 44, 64, 174 и 180) печатають ся „Письма Русина“, з котрих годилось би П р а в д і поробити витяги. Там обличають усіх отих угодників московських, що ніби прихиляють ся до Московщини, а тим часом хапають без совісти и чести поживу и готові що-дня перебігати з одного табору до другого. — И в В ѣ с т н и к ѣ Е в р о п ы, вели-

кому и поважному журналі, печаталось багато про галицьку справу. Там просто в вічі Москалям доказують, що вони по дурному гнали українців за Галичан, и що тільки Українці здоліють зупинити в Галичині ополячення Русинів. Треба би звідтіля поробити витяги. Ваші люде набрали б духу, знаючи що вже й Москва схаменулась.

Упоравшись из коповицею, хочу прибігти на часок у Галичину: Чи не можна б організувати редакцію до печатання Письма Св., так, щоб міні самому не жити для сього за границею, а тільки заплатити двом чи трём Русинам за корректуру и иншу працю коло видання и догляду Библиї. Тепер ся книга мало купувати меть ся, а колись буде вона великого стояти. Тим я бажаю мати писану гваранцію, що моя власність буде моєю до віку и ніхто її не присвоїть. Про се подумайте и сповістіть мене, де Вас побачити через місяць, щоб устами до уст про все умовитись. Певно, Ви вже тоді будете в Тернополі? Коли ж ні, то приїдете до мене в Тернопіль: бо нам вигідніщ балакати про всячину в готелю, аніж у Шляхтинцях.

Оце ж бувайте здорові та пишіть до мене нехайно.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

1873, липня

З Хут. Мотронівки.

Р. S. У нас кругом такий заможний люд, що ніхто не хоче йти в найми; то чи не можна б міні найняти на рік або й на два чи на трі чотирёх робітників у Галичині, так щоб двоє було з жінками, а двоє парубят? За Львовом є Старе Місто. Там, кажуть, люде працюваті. Колиб схотіли, то я, замість грошей, платив би й землею, и Русини оселились би в нас на Україні маленькою колонією, до котрої з часом и інших поперетягалиб. Се було б вельми добре діло и для господарства, и для спаяння України з Червоною Руссю. Колиб мій почин удав ся, то русинські колонії постали б скрізь по Україні. Розпитайтесь про сю річ, любий мій друже Олександрє, та напитайте міні роботящих людей у Галичині, щоб як приїду, то щоб знати же, куди поткнутись.

XXV.

Любий мій друже
Олександрє!

Уже и паспорт у руках, та одержав я вістку, що Василь Білозерський іде до нас у гостину, дак мушу ёго ждати. З місяць еще побуду дома, а й надто, що в нас из Василем є справа сусідська: він передає моїй жінці, а своїй сестрі, наслідство своє по старшому браті так званою у л и т о ч н о ю з а п и с с ь ю.

Спасибі Вам, друже, що закликаєте до себе в гостину. Переночував я в Тарнополі торік у Гольда, так вельми не вигідно, а найбільш через нечисте повітря, котре ненавиджу. Одеж завчасу сповіщу Вас, коли именно прибуду, щоб марно не ждали мене.

Правду мушу переглядіти в Тарнополі, тоді й знатиму, як увійти в неї з моїм словом. Тимчасом поміркуюте, чи не можнаб узяти її зовсім у наші руки, хочаб редактором и заставався Огоновський. Скільки б на се треба було що року коштів. Колиж Огоновський прихиляєть ся більш до Ляхів ¹⁾, ніж до Русі, то скільки сплатити ёму відчипного? Або може чи не спорудити новий руський орган?

Про все це матимете час и нагоду порадитись де з ким по Галичині, та міні й подавайте звістку листами, не боячись уже катківської поліції, бо вона впала и засміяна всією інтелігенцією, ба й урядовою.

Хочу писати в Правду під моїм ім'ям, а не під псевдонимом. Настав и наш час! ²⁾

Витайте від мене в Шляхтинцях увесь любий міні рід Ваш.

1873 серпня 9. ³⁾.

Ваш

П. Куліш.

¹⁾ Се здогад зовсім безосновний — *Ол. Б.*

²⁾ Се дописане синім олівцем. — *Ол. Б.*

³⁾ Лист сей писаний з Мотронівки. —

XXVI.

Давно вже я визи́раю листу од Вас, мій улюблений друже Олександрє, та не знаю, чо́го се Ви замóвкли. Чи не то́го, що прочули про мій переїзд у столи́цю, замісь то́го, що мав я їхати за Гряні́цю? Замча́ли мене́ сюди майнові спра́ви; на се Ви не вважа́йте. Пи́сано бо: „На всякім місці владичества ёго благослови, ду́ше моя́, Го́спода“. Чи я в Пе-тербурсі, чи в Нью-Іорці, Галичина для мене́ все бу́де Галичиною. То й бажа́в би я зва́ти, що́ в Вас там дієть ся, и як Ви, друже, пробува́єте собі в Терно́полі. Оце ж подаю Вам мою́ адре́су и сподіва́юсь одержати од Вас такий лист, щоб міні́ було́ розу́мно, яким життєм живе́ тепе́р бідолашня Галичина.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

St. Petersburg.

На углу Гороховой

и. М. Морской Nr. 9/12,

кв. Nr-о 13.

XXVII.

Вельми невеселу картину намалёвали Ви міні́, друже мій любий Олександрє! Ото найгірше, що Ваші Правдяне перекладують нікчемні ляцькі твори. Се вже найнижчий упадок: нижче нікуди вже спускатись. А в Ки́їві, я чую через людей, заходились коло ве-

ликого збірника українського (бо журналу не дозволять) и вѣ йому попередруковують те, що печаталось у Правді за луччих часів. Опріч того видали оперету: „Р і з д в я н а Н і ч,“ з музикою Лисенка. Кажуть, річ добра. От більш ні про що Вас и сповістити. Ми тут зложились по 10 рублів у пятидесятѣх и справили за 500 р. альбум Костомарову з нашими карточками. Сріблом оправлений. На барельєфі виступає Богдан Хмельницький, а за ним багатько інших историчних персон, про котрих писав историк, аж поки за туманом не видко, хто там ще йде у хмарах старовини. З боку видко Дніпро, а над Дніпром сидить кобзарь, тільки не догадались зробити з кобзою, та зробили з лірою. (Се погана помилка нашого рядника.) Таки втішили старого вже п. Миколу.

Доволі вже вплило часу після Вашого листу.

Що тепер дієть ся в Галичині? Чи ще таки видають Правду? (яка вона в біса Правда? Се к р и в д а здорового розуму и смаку).

А Просвіта? Ого ще міні „недоріка, убога каліка“! Що вона робить?

Бувайте, друже, здорові и Господеві милі, а до мене прихильні.

Щирий до Вас — *П. Куліш.*

1873, студня 18.

С. Петербург.

На углу Гороховой
и М. Морской, домъ

№-о 9/12, кв. 13.

Р. С. Дивуєтесь Ви, що я й досі не покидаю Галичини з її ледачими передовиками. И не покину. Передовики зникнуть, а Галичина зостанеться. Хиба кидав хто поле через те, що ёго не вміли люде пахати? Ледачі ратаї бували на всякому полі. Тепер орудує ним в Галичині псевдо-Просвіта, а свого часу орудуватиме правдива Просвіта. Може я того й не побачу, а проте держатиму свого прапора високо, щоб хоч знали земляки, як я стояв один, коли всі попадали. На прапорі ж моім написано: „Докіль Галичина не впоїть у себе народного смаку українського, будуть її передовики такими недоріками, як оті Просвітяне“. Вони все ще живуть бурсою могилинських часів, и не для них співав народ наш поза присудом бурси, не для них працювали наші писателі. Се люде мертві, а хочуть учити живих. „Вожді сліпі!“.

XXVIII.

Ось що я Вам напишу, друже мій любий Олександрє.

Єсть у бібліотеці Осолінського Dyaryusz, чи може Dziennik Oświecima, про котрий довідаєтесь із подробицями з которогось тому Szkiców historycznych покойного Шайнохи — нехай над ним піром земля лежить. Бажав би я мати з сього диариуша копію на стількі на скількі вказує Шайноха грядєть историчню.

Чи не можна б договорити якогось русина чи хоч и ляха, доброго писаря, щоб вельми виразно писав, та й договорити за ввесь витяг огулом? а я б подививсь по ціні та може б и відписав: „Нехай пише!“ а гроші висилав би на Ваші руки речінцями. Воно не мусить вельми дорого коштувати, а міні треба, бо я тепер працюю над Історією України и Галичини.

Оце іду до дому, а там у мене є доволі якогось тому Записок о Южной Руси; то я перекину в Київ; та таки сам туди одвезу, бо мушу бути в Києві, а звідтіля коли не знайду оказії, як Вам переслати, то заставляю в прикметному місці, а Ви самі знайдете нагоду. Роздайте їх по земляках дармо; нехай на здоровля читають.

У домівці поживу тижднів зо три, а там знов до столиці: бо тільки тут що небудь літературне и вдієш. У хуторі ж не тим голова забита!

По 1 руськ. лютого адресуйте в Борзну на моє имя, а далій — знов так як адресували в Петербург.

Вибачайте, що пишу хапаючись: ніколи!

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

Р. Б. 1874 січня 3.

С. Петербург.

Ол. Барвіньский: Спомини.

Спасибі за звістку про Галичину; а то міні ні звідкіль и довідатись про її злидѣнну долю.

XXIX.

С. Петербургъ.

1874, лютого 4.

Вельми втішили Ви мене листом у Бор-
лну. В Києві довідався я про все, як воно ста-
лось. Нехай же Вам Русинам Господь помагає
визволитись из під Ляхви.

Тлумочок Записок о Южной Руси поки-
нув у Києві до нагоди.

Про Dyaryusz Oświeścima сновістив я
историчне товариство. Може, воно й спромо-
жетця на такий кошт. Я ж, як буду сам ко-
лись у Львові, тоді оглѣжу рукопись.

Оперета Різдвяна Ніч приводить у-
сіх до нестями. Ніколи більш писати.

Ваш

П. Куліш.

XXX.

Ви питали, любий друже, чи огласити
про Историю України и Галичини
Ні, не оглашайте: бо в мене не одно діло.
Може ся праця так и зостанеть ся *pium de-*
siderium. Роспочати роспочав, та до ладу як
довести!

Щиро до Вас прихильний — *П. Куліш.*

1874, лютого 6.

С. Петерб. На углу Гороховой и М. Мор-
ской домъ No. 9|12 кв. 13.

Де наш Пулюй обертаєть ся? Подайте мені — спасибі Вам — ёго, а ёму мою адресу.

XXXI.

Не знаю, друже мій Олександрє, хто зажадав книжок од Вас. Коли мали мій лист до П. Пулюя в себе, то се писано тільки на те, щоб Ви вважали жадателя за людину хорошу; хто ж ся людина и чи має право або нагоду перевезти книжки до себе, я нічого того не знаю, и які в Вас будуть за книжки рахунки, також не знаю и не знати му. Оде ж питайтесь у жадаючого книжок, не споминаючи про мене: не люблю бо, як моє имя фігурирує не в своїм місці. Питайте або в Пана Пулюя або в кого иншого; а я зробив усю функцію свою тим, що засвідкував грошову певність икса сёго.

Отвертий лист мій до П. Пулюя, коли перейшов він через Ваші руки, не мусите розуміти в ёго комерсантаьськїм розумі: се на те писано так, що не знав один земляк, просючи мене про книжки, яка ёго адреса, и я не знав; от ми й написали такий лист, який личив би Диметові або иншому купцеві, а зовсім не міні, що з роду купцем не бував. Тільки ж бо П. Пулюй, знавши, здавалось, мою вдачу добре, прочитав той лист не по верхам, а по складам и вельми ним засмутив ся. Жалкував я не помалу, що так незручно написав,

та й досі не зміг розважити свого приятеля. Їмудало, що я отвертим листом хотів його негарно ославити по Галичині!!

То ще два примірники колонизації України и Галичини (назву поставила сама цензура, котрій не вповодбався титул автора на його втворі), а дві брошюрки одного примірника; післав же я про Ваш таки вжиток. Читайте на здоров'є! Колись напишу й далій про нашу старосвіщину. Тепер ніколи, за иншим ділом.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

1874, іюня 4.

С. Петербург.

XXXII.

Писав до Вас, друже Олександрє, недавно Драгоманов про мої книжки. Зробіть, спасибі Вам, усе так, як він пише. Вибачайте — дуже ніколи!

Прихильний до Вас

П. Куліш.

Коли схочете, то мож-на оповістити, що в Петербурсі друкується моя книга: (сі слова перечеркнені з допискою) ні не треба!

Вибачайте, що не відписую на Ваш не давній лист: дуже ніколи! 1874, серпня 8.

XXXIII.

Виба́чте, друже Олекса́ндре, що коро-
те́нько му́шу пи́сати: вельми ніколи. До п.
Драгома́нова напи́шу, щоб дру́ге прописав до
Вас про кни́жки, що и як з ними чини́ти.

Кни́га моя, що те́пер печатаю, зве́ть ся
Исто́рія Украни́скаго Коза-
че́ства до Бо́гдана Хмельни́ц-
каго, в 2 х то́махъ. Хоті́в був я
напи́сати „Исто́рию Украни́и и Галичи́ни“, та
й не здо́лів: бо вельми бага́цько треба пошу-
кува́ння до тако́ї кни́ги. Мо́же ко́лись хтось
по мо́їй думці напи́ше; а я верчу́сь коло са-
мих коза́ків: се то ба́чте, ввесь ру́ський сві́т
коло них обертаю. На е́пизоди в мене дово́лі
запа́су, а коли́б саме коза́цтво зроби́ти е́пи-
зодом, так ні! Те́пер у́же, коли схоче́те, мо-
жете й спові́стити а́бикого ці́кавого до нови-
нок з нашо́ї півно́чи. Не ра́нше скі́нчитьця
печата́нне як че́рез два ми́сяці; бо щора́зу по
перво́й корре́кті бага́цько припи́сую. Здава-
лось, у́же вичерпа́но исто́ричні дже́рела до
нашо́ї старо́вини, аж ні! А́бо зна́ходжу в
громадській императо́рській би́бліотеці та́ке,
чо́го ніхто не зна́в, а́бо на мій по́гляд ста́ре
зда́єть ся нови́м и в исто́ричній по́терті чи
збо́інах ча́стенько зна́ходжу невимо́лочене
зерно. Оце́ ж и розба́лакавсь! а тут жду́ть.

Вельми хоті́вби я до́відати́сь, чи спра́в-
ді та́ки про бо́га Посви́стача ще заде́ржалось
що небу́дь у наро́дній словесно́сти! W Rela-

cyach Nuncyuszów Apostolskich pro kozaków
 говорить один так: „...od kolebki wprowadzony
 (ten lud) do dzieł wojennych, które zwykł na
 biesiadach opiewać, jak to czynili dawni Rzy-
 mianie, a Сарницькій пише, що співають про
 братів Струсів (Ваших земляків, котрі славно
 полягли в Волощині) пісні, quae dumae vo-
 cantur. Ще цікавшу річ знайдете в Стрий-
 ковського: він бачив кобзарів у Турещині; там
 вони на улицах и на базарах заспых ludzi
 dzieje skłádnymi wierszami śpiewają przy
 skrzypcach, które serbskiemi zowiemy, lutniach,
 kobzach y arfach, z wielką pociechą ludu ro-
 spolitego. (Wydanie nowe str. 484.). Як був я
 в Турещині за Дунаєм, дак мене вдарили та-
 мешні будинки тим самим стоком, який був
 у наших старосвітських тесель, що де не де
 позоставались и позрисовувані мною и инши-
 ми; и так міні здавалось, що там дечого я
 довідаюсь про нашу старовину; та, загубив-
 ши паспорт мусив додому вернутись. Колись
 ище поїду.

Зап. о Ю. Руси лежать у мого кума
 Хильчевського в Києві. Пишіть до п. Драгома-
 нова. И я напишу, коли не забуду. Ще дома
 знайшов трохи примірників. Тепер уже сю
 книжку и в Пет. трудно знайти.

Щироприхильний до Вас

П. Куліш.

1874, серпня 24. С. Петербургъ.

Нова адреса мого мішкання:

На Мойкѣ N ro 93. кв. 22.

XXXIV.

Любий друже Олександрє!

Коротенько мушу писати: бо ніколи. Первий том моєї праці вийшов у світ давненько а оце вже вийде через тиждень и другий. Праця ж моя зветь ся вже не так, як я писав, а ось як: Історія Возсоединенія Руси. Найбільш у 2-му томі споминок про Галичину. Є и в 1-му. З великою шаною прийняла моя публіка працю мою; а публіка моя все в Імператорській публічній бібліотеці — бібліотекарі. Більш ніде не буваю: бо ніколи. Требаж Вам тепер знати, що я діаметрально розхсжусь із Костомаровим як на самому розумінню, що таке єсть історія, так на козацтві, на церкві, на міщанстві, на мужицтві и на панстві. Ми написали історію про два народи-антиподи. Усі прихилились до мого погляду, дарма, що написано тільки два томи (50 печатнихъ аркушів), а мусить бути всіх томів аж девять. Шкода Вашого заходу коло перекладу костомаровських ливрезонів а найбільш українських. Вони свідчат як не треба писати історію. Нехай Вас не дивує се: бо в нас наука або нічого не робить, або робит великий поступ на перед; а Костомаров, задоволений тим, що до ёго книжок кинулись нетямущі люде, на се задню. Люде тямущі в нас навіть за історика не вважали Ко-

стомарова, та людей тямущих на світі вельми мало. Тим и ширилось имя Костомарова проміж нашою публікою, а тепер — годі! Се я не тим так кажу, що я автор Історії нового духу, а тим, що дух сей давно в нас був, тільки що міні випало появи́ти його. Тут моєі заслуги не багацько, все одно, як не багацько заслуги має секретар Академії Наук як спише в рефераті все, про що академики бесідували.

Ще ж одну книгу печатаю: Х у т о р с к а я ф и л о с о ф і я и у д а л е н н а я о т ь с в ѣ т а п о е з і я. Се широкий погляд на історію російської словесности, котра нехтувала українською, а тепер мусить посунутись, так як колись було сказано ляхові: П о с у н ь с я, л я ш е, н а й р у с и н с я д е. Самий епіграф покаже, яка се книга. Ось який: „Камень, егоже небрегоша зижду́щіе, той бысть во главу угла. Отъ Господа бысть сіе, и дивно есть во очію вашею“. — Вийде через місяць; аркушів буде з 20.

Оце б я й Вам послав, та сержусь на Барвинських¹⁾, а за що, самі знаєте. Не га-

¹⁾ Кулїш сердивсь, що не діставав листів і звітів від мого брата Володимира, але в дальших листах впевнив ся, що не було причини й одобрухавсь. — Ол. Б.

разд так Галичанам из нами чинити. Ми до вас из щирим серцем, а ви з кривдою. Се нам вельми огидно!

П. К.

Листопада 28.

С. Петербург¹⁾.

Р. S. Ще забув сказати. Ніхто ще так не зневажав Ляхів, як я; от же варшавські ляхи вельми вподобали мою книгу (1-ий том). Другий том ще гірш ім допече, та знаю що другий вони будуть носити з хати до хати: дивись, дивись, що написано! Є там таке, що вельми вони вподобаютъ.

Лагоджусь додому, а потім у Київ, а з Києва до Львова, а зі Львова до Познаня, а там подивлюсь, чи далеко до весни, бо весну хочу пробувати в домівці: ніде такої красної весни немає, як у нас у хуторі Мотронівці, нігде!

Про Данилевського знайте, що се великий проноза і се він або вмастив, або обманив німця якогось. Такі речі в нас роблять ся раз у раз. Я хотів прочитати ёго роман у журналі, та ніяк не зміг: бо чоловік зовсім недолугий, и Україну він так знає, як усякий фертик, котрому діло до всего, чого ёму ніякий професор не втовкмачить. Уже коли Гоголь и Костомаров не тямили України зато

¹⁾ Лист сей з 1874 р. — Ол. Б.

Данилевський! Курка, що кудкудає на хуторі більш би сказала правди про Україну, колиб була письменна!

XXXV.

Любий друже Олександрє!

Колиб розумів я Вашу кривду, а не Голодареву, то й не писав би до Вас, такъ само, як до ёго не пишу. Не раз Ви мене впевняли, що він дасть міні справозданнє, що ёго листи до мене не доходять; от же він як мовчав, так и мовчить. То вже міні якось и саме имя Барвинських стало немиле.

Ще незнаю, коли їхатиму через Тернопіль, а як їхатиму, то завитаю й до Вас, до того бурмистра Кузьминського. Оце вже 2-й том Исторії вийде через 2 дні, 12-го декабря у світ, а Хуторську філософію, мабуть, допечатаю з хутора: бо кутю мушу їсти дома и слухатиму там колядок. Усі вже хуторяне поскучали за мною, а я за ними ще й гірш. Се така буде Хуторська філософія, що візьме историю від Одама й Єви тай переверне дечого багацько в нашої и російській словесности. Аби тільки її не завертано чи не зупинено, дак Галичанам буде щоб казати про себе и про окремній світ.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

Не маю тепер часу посилати книжки, а як буде Димет у Києві, дак подам через ёго гостинця. Ніколи й дихати — не то що!

XXXVI.¹⁾

Я писав до Вас, любий друже Олександрє, та мій лист не дійшов, як бачу. Думав був сам їхати до пімців, та й не схотілось, як настала весна. Хиба в осени вже поїду.

П. К.

XXXVII.

1875, дек. 20.

Мотронівка.

Я писав до Вас, любий друже Олександрє та, мабуть, лист загублено, не подавши на пошту.

З прискриночка оддайте гроши на альманах хоч и без вороття.

Про Шевченка з моих листів повибирайте, тільки не кажіть, що се від мене, бо може я що написав и не до ладу.

Посилаю для альманаха ²⁾ *И р о д о в у*

¹⁾ Лист без дати, але з весни 1875 р. — *Ол. Б.*

²⁾ Тут мова про буковинський альманах „Руська Хата“ (1877), котрому дав фірму Д. Млака, а я ёго ладив. Брат мій Володимир займав ся тільки переговорами з печатнею Тов. ім. Шевченка. — *Ол. Б.*

Мороку, коли годитиметь ся. Вона ще друком у нас не об'явлена и не хутко об'явить ся. Прошу московського об'яснення не перекладувати українською мовою и, коли се буде в вас дивно, оговорити від редакції, що автор так прислав и бажав, щоб печатали без переміни.

Хуторська філософія може вийти тільки після 3-го тому Исторії В. Руси, котрий тільки що починаєечататись.

Хапаюсь писати через те, що зараз ідуть на пошту. Бувайте здорові и Господеві милі
Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

Постарайтесь, щоб у буковинському альманасі не було нічого комуністичного, бо комунізм — дурниця. Та нехай не лають Московщини або руського правительства, ато не будем нічого посилати до Галичини. Лайкою нічого не візьмеш. На лайку ж и розуму и науки не треба. Усяка баба зуміє виляяти всякого царя и найкращий уряд. Пора вже се покинути.

XXXVIII.

Любий друже Олександрє!

Посилав я Вам недавно неоплаченим письмом Иродову Мороку, та не знаю, чи дійшла вона до Вас. Коли одержалисьте, дак ось як нехай буде її назва:

Ір одова Мор óка,
 народня вертепня дивовижа.
 Зложив П. А. Куліш.

Тепер посилаю другу пьесу:

Х у т о р я н к а
 а б о

співана хвала молоді перед
 весільними гостями, античня
 народня дивовижа.
 Зложив яко либретто,
 П. А. Куліш.¹⁾

Коли схочуть надрукувати сі пьеси у буюковинському альманасі, дак нехай не перекладають українською мовою того, що попечатано мовою московською. Хоч воно посилаєть ся Вам и друковане, та ще нехутко появить ся дома у світ.

Ще є в мене артикул: О значеніи преподобнаго Іова, почаевскаго игумена, в исторіи руской жизни на аркуші й більш друку. Іов Желізо родом з Покуття, постриг ся в покутському Угорницькому монастирі; его годилось би згадати в руському альманасі. Тількі воно писано в мене мо-

¹⁾ Х у т о р я н к а напечатана в „Рускій Хаті“ (1877) а оба сі твори в Рус. Письменстві Романчука. — Ол. Б.

сковською мовою, и я не хочу, щоб перекладувано моє писаннє мовою українською. Ще в мене є артикул: Г а л и ц к а я ч а с т ь русскаго міра вѣ борѣбѣ съ анти русскими силами на два аркуші чи й більш друку. Ся штука також годилась би в буковинський альманах, бо виявлює историю и старовину русинску, чи черноворуську, з новѣго погляду и дає руському елементові підмогу. Та знов не хочу, щоб перекладувано українською мовою; а коли схочуть напечатати, дак нехай як раз так напечатують, як я написав, не переправивши ні єдиного слова и нічогісінько не пропускаючи. Оце ж Ви міні дайте звістку, чи може так статись, як я пишу, чи притьмом хочуть, щоб буковинський альманах був чисто український, без московщини.

Изъ Ист. Возс. Руси добре було б Вам зробити такі витяги, щоб вона вся виступила перед читателя, так наче б Ви про неї оповідували прочитавши, а одну главу чи що цілу подавати уламком — се скаже не багацько. Мусите писати щось замісь реферату и витягати частинами то тут, то там, коли автор що сказав виразно. — Се було б добре, коли б Ви сіли на руську катедру у Буковині.

Коли є в Вас у прискриночку який гульден, оддайте ім чи в позику, чи без вороття,

як знаєте. Ні трошки не досадувати му, хоч би и ніякого мого писання не схотіла буковинська громади. Се їх діло, и вони лучче знають, що и як робити. — Коли про Шевченка е в моїх листах що, дак печатайте, та мого имтя не згадуйте, бо може там що не так написано, як тепер би я написав. Щиро прихильний до Васъ

П. Куліш.

1875, дек. 23. хутір Мотронівка під Борзною.

XXXIX.

Любий друже Олександрє!

Посилаєть ся Вам оце у прискриночок трохи грошенят на буковинський альманах.*) Користуйтеь ними як самі знаєте. Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

1876, стичня 10.

Х. Мотронівка.

XL.

Любий мій друже Олександрє!

Може, Ви й не помиляєтесь, що треба всячину перекладувати нашою мовою, аби до

*) Прислано тоді 25 гульденів. — Ол. Б.

смаку, до вподоби громаді. А се вельми розумно Ви пишете, що мусите печатати по московськи, коли хто пришле готову працю до Вас. Що б же самі русини, занедбавши свою рідну мову, писали московською, сёго в мене не було й на думці. Багацько є таких, що нею добре пишуть и достають до самого джерела її краси и сили. (Читайте Мельникова, „Въ лѣсахъ“, 4 томи, прехороше оповідання про купецтво и простолюдде понад Волгою). Тих же, що слідом Квітки и Шевченка зуміли б дошукатись у нашій *) словесних скарбів, дуже мало на сьвіті. От Нечуй гарно свое діло робить, що до самого слова, тільки кульгає, що до историчнёго розуміння руського життя; а найгірш, що пише докіль пишеться. Се все одно, що змолотивши кону жита, вести до млина не перевівши и не перепускаючи: поїдять, мовляв, и таке. Воно — то поїдять, тільки не в таку користь, як саме чисте зерно: бо половина та порох здадуться и в животині на що. Велика шкода, що не маємо литературнёго органа, щоб усяке писання покладати на вагу. Тим Ваша думка про литературній фонд вельми спасенна. Тепер у мене великий скрут за грошима; тим зміг я до Вашого прискриночка подати з Венеції тільки поскрібочок. Колиж изнов запаную, так

*) Пропущено слово. — *Ол. Б.*

не зарікаюсь допомогти русинську скарбівеньку краще.

І о в а не маю в руках: десь гуляє мое писання по світах. Люде наші ще й досі дейнекують. Не знаю, чи швидко вернуть або хоч відгукнуть ся. Дейнекувавши 1000 років не так-то легко їм здобутись на культурні нориви. Про Галичину написав я у XXVI-й голові моєї історії, и вона б, ся голова, якраз прийшлась би до буковинського альманаха;¹⁾ та мій III-ий том попередить ёго, бо, може, появлять ёго у Петербурсі ид святкам великодним. Тоді можете зробити переклад про Галичину хоч витягами: бо XXVI—XXX. голови моєї книги раз по раз про неї говорять.

Правопись поправляйте в мене як самі схочете. Стовпи, а не стовни. Степной, а не стенной. Се Ви добре поправили. З мене ніколи не буде доброго корректора.

Уривки про инших письменників робіте, коли є що доладне в моїх листах, аби про мене не згадували, що се я писав.

Колиб хто зумів усю мою книгу, три томи, перецідити и подати з неї русинам один невеличкий том українською мовою, дак се булаб велика заслуга. Нехай би писав *fracta pagina*; а я бувши в Галичині, поприм-

¹⁾ Она там напечатана перекладом. —
Ол. Б.

писував би де що від себе, дак воно було б наче оригінальне діло. А кошт на видання (позичкою) знайшов ся б. Що ж вибрали б від продажу баришу, те було б нагородою шановному трудолюбцеві.

Думка така, щоб разом изъ III-м томом Истории напечатали I-й том „Матеріяловъ для Истории В. Р.“. Там багацько поробив я историчних уваг, котрими и русинська молодіж скористувалась би. Та не знаю, чи встигнуть мої видавці к великодню видрукувати обидві книги. Сам я корректури не держу. Нехай там як зуміють, так и роблять: бо моя рукопись виразна — не така, як оце я до Вас пишу хапаючись.

Не кваптесь, друже, на 10 або 15 аркушів друку в альманасі, а позирайте на смаковитість писання, бо великий куль соломи дешевший од невеличкого снопа жита.

Пані моя не має часу писати — вибачайте.

Вона мене держить на світі тим, що я весь мій час оддаю літературі, не знаючи нічого і ніякого, що там робить ся в дворі и за двором. Я в неї гостюю, а не господарюю.

Вельми радуюсь, що „в Чернівцях польщина не має ніякого значення“. Оце ж нехай, обік своєї мови, вживають и московську. Ми вибились из словесного нечевля московщиною. Вона нас навчила шанувати наші народ-

ні пісні и думи. Шевченко свій стих виробив скільки на українській пісні, стількі ж и на пушкинському стихові. Про се натякнуто ще в е п и л о з і до перекладу „Чорної Ради“ московською мовою, якогось там 1857 и 56 року. Ні московщина нам, ні ми московщині не завадимо; а польщина шкодила й шкодить рущині вельми. Колиб русини спромоглись на добру и широку словесність, то й пани їх жиди, пішли б слідом за ними, а не за німцями або ляхами в Галичині. Колись же були ляцькі поети ві Львові з вірмен, та й не аби-які.

Оце ж мушу й зупинитись, бо ідуть у Борзну.

Бувайте здорові и Господеві милі, а до мене прихильні

П. Куліш.

1876, лютого 3. Мотронівка.

XLI.

Любий друже Олександрє,

Про писанне моє великоруською мовою для буковинського альманаха сповіщав я Вас у мому київському пропашому листі, що вже не можна їх послати, через те, що вони попечатають ся дома. Та й доволі буде того, що я послав до Вас, а й надто після К о з а ц ь -

кої і панської розмови на тому світі, котру виправив недавнечко. Чи швидко вийде Ваш альманах у світ.

Про III-й том я й сам не знаю нічого. Ще пождете його з „московський місяць“. А IV-го ще й не починав писати: тільки бгаю в голову почитування всякої всячини до його. Написати не довго, та не хочеться аби-як написати, а таки так, щоб і самому можна було узяти його коли небудь у руки.

До Логвина Лукашевича послав пакет не франкуючи, та й жалкую: колиб не пропав! Наздогін послав посилочною докінчання тієї Малёваної гайдамащини¹⁾, та як згубивсь початок, дак не знаю, чи й схочеться вдруге його компонувати. Цур йому! Тепер знов вернувся до покинутого оповідання з року 1775. Вже 40 аркушів таких як оце написано, та ще до кінця далеко: бо всячина злазиться в голову, що вже й позабувалось було. Сією повістю підопру Правду трохи, колиб тільки позачинати в моїй будівлі заломити та звести верха під баню!

¹⁾ була напечатана в „Правді“ з 1876. і се було приводом, що Лукашевич був приневолений уступити з редакції, а обняв її мій брат Володимир і напечатав там „Погляди на історію руского народу“, начеб спростоване Кулішевих виводів. „Малёвана Гайдамащина“ поміщена також в Рускім письменстві“ п. Романчука. — Ол. Б.

А щоб перекладавали мої великоруські писання, дак не знаю, чи буде воно смачне, хоч би хто й з Ваших на се підняв ся. Ще молода наша літературня мова українська. Яку маємо *societas*? Де по нашому пишуть закони и дають суд? Де наши катедри шкільні? Де громадські речники українські? Та й чи буде воно коли, отте все? Покиж ёго не має, дак література мусить більшъ появляти такою, як ще я до альманаха та до Правди komponую. Про самих себе писати, а не про тих людей, котрих московська культура в нас на Україні повироблювала. Попробував я піро на первих аркушиках Малёваної гайдамаччини у мові філософичній, дак ні! вимовніще б написав я те саме по московскі. Бо Московщина працювала и нас до праці над своєю мовою закликала тоді, як ми потимившись та попившись відпочивали. Пробуркались, от уже инший світ настав! Така-то наша доля. Ну, та в нас є багацько такого чого не має в Москві. Тим же то нам и личить перед добрими людьми хвалитись. Шевченкового стиха в них не-має. Як нам ні напинають пута їх Кольцови и *tutti quanti*, ні! Щоб балабайка то¹⁾ кобза. Бринь-бринь, та й ні про що співати, та й голосної пісні з балабайки не видаси.

1) Пропущено не. — Ол. Б.

У Києві Кониський хоче видати скриню нашої словесности. Се я похваляю и раю ёму зверху всёго словесного нашого добра покласти найкращі співи народні, що до мови и до форми. Се бо те джерело, з котрого рине вся українська мова літературня, набираючись из обох боків повні: и від народу, що понашому розмовляє, и з науки, котра нашу старовину освічує. Така книга, один том віршами, а другий прозою, вельми допоможе Галичині, колиб тільки швидче видавав.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

1876, марця 3

Мотронівка.

Послав я Вам, друже Олександрє, 1) козацьку и панську розмову на тому світі, и 2) великоруську статю про Галичину, печатану (до перекладу, коли схочете; нашою мовою¹⁾).

Оце ж перву так мусимо назвати: Розмова на тому світі, а два слові: козацька и панська прошу Вас зачеркнути в назві.

XLII.

Любий друже Олександрє !

Одповідь на Ваш лист од 4 марця н. ст. послав я Вам з Києва, та, мабудь, вона загу-

¹⁾ Ся посилка пропала. — *Ол. Б.*

билась. От же й Чорт у крѣпацтві
 послан из Киіва, а не згубив ся! Там у Киіві,
 кажуть, здорово перехоплюють листи. Се все
 ваші русинські коммуністи винуваті: попеча-
 тали дуросвітчину, а поліція з мухи робить
 слона. Добреб Ви зробили, колиб написали у
 буковинський альманах про золоту грамоту.
 Не бачив я її, а казано міні, що вона бунтує
 людей проти царя. Біда сім дурням, що не
 тямлять історії! Не то проти московського
 царя, та й проти польского короля народ наш
 ніколи не бунтував ся, а тільки проти лука-
 вих людей, що часом кривдять мир з уми-
 слом або й без умислу, яко царські дворяне.
 Єсть вельми навчаюча книжка Аристова:
 Объ историческомъ значеніи русскихъ раз-
 бойничьихъ пѣсень. Воронежъ, 1876. Там
 знайшлиб ви, що й московські різуні та роз-
 бишаки, козаки, ніколи так не вставляли на
 царя в своїх кривавих піснях, як уставав на
 царів и цариць, из переполою, наш геніяльний
 Шевченко. Він бідолаха був неук, а приятелі
 его були приводцями до п'янства, замість
 того, щоб навчати его історії и соціології,
 та й самі вони думали навпаки правді. Чого
 я не робив, щоб визволити з між них Тараса!
 дак щож? У мене одні уста, а в їх сотня.

Вони ёму брехали про мене, що в дурну
 голову ім поналазило, и, розлучивши з моею
 тверезою бесідою, вели ёго в таку бесіду, де

тільки пили та всячину вигукували: се в їх був лібералізм! Так бувало з початку, так було и при останці Тарасового віку. И Наполеонъ І. не любив таких, що не дивились на ёго задравши голову, через те й здурів. То не диво, що мужича дитина компонувала дуращі, думаючи, що ось то виявив світу правду! Ну, та се довга річ; а ось що. У московсько-козацьких піснях знайдете Ви таке: Царъ посилає воїводу на розбишак. Розбишаки вбили царьского чоловіка.

И убивши тѣлу бѣлому говорили:

Почитай ты, бояринъ, государя,

Не гордись ты передъ нимъ и не славъ ся.

Ко царю они съ повинной приходили:

Ты гой еси батюшка православный царъ!

Ты суди насъ праведной расправой,

Ты вели намъ дѣлать что изволишь,

Ты волень надъ нашими буйными головами.

Сю книжку я Вам привезу, як приїду ¹⁾.

Вона отвере́жє від бунтовництва, котрим хотілиб дихати деякі писарці, колиб їх слухав простий люд. Оце ж написалиб Ви у своїм альманасі протест против золотої грамоти, щоб одрізнитись од тих, котрі в сій українській літературі загороджують путь.

¹⁾ Сеї книжки не привіз Куліш. — Ол. Б.

Про 14 аркуш ¹⁾ я писав у столицю, та не знайшов ся. Привезу колись другий примірник I-го тома.

Про Ваші літературні заміри нічого більш сказати, окрім хвали. Тільки гроші Вам перешкоджувати муть, а взяти їх ні звідкіля, бо літературня праця ще довго й на Україні не оплачувати меть ся.

Три томи я скорочу, може, й сам олівцем, гуляючи в Галичині, и пов'язую фрагменти там же олівцем на книзці. Збираюсь бо таки погуляти трохи по Червоній Русі.

Про Юва и таке инше нехай колись побачившись поговоримо. Шкода поштового писання! Ніколи гаразд и поштувати!

Оце Вам коротка відповідь на лист од 4 марця н. ст. А проти 16. марця ось що відписую.

Побувши з місяць у хуторі, знов поїду в Київ. Там почали трохи розумніщ братись за пресу.

У П р а в д у писати не маю часу. За мого побутку в Києві, тамешня цензура заборонила вислати її російським пренумерантам. Я раяв де кому з Киян навчити редакцію, як благати головну цензуру, щоб не бо-

¹⁾ В „Исторіи Возсоед.“ присланий мені Кулішем переплетник не вшив 14-го аркуша. — *Ол. Б.*

ронила сього. Нехай (пишіте до неї) виставить, що вони йшли слідом української інтелігенції, яко такої, котра вироблюєть ся під впливом усього руського миру, а вбачаючи тепер що українська інтелігенція почала йти слідом не за тими, що все б хотіли за один тиждень переробити, а за тими, що поважають историчні закони кожного переробу в соціальному організмі, вони русини й собі міркують більш усього проте, яким би то робом одержатись ціло серед неруських стихий у Галичині.

Нехай, мовляв, російські власті вбачають в редакції Правди не щось инше, як бажання прийти своєю стежкою до того руського самовзнання, до якого на Україні доходить розсудливі та важні люде своєю. По такій просьбі певно знов дозволять пренумеруватись у нас на Правду.

Дивно міні, що шановний Лонгинъ Лукашевичъ покинув асекурацію задля редакції. Чоловікові грошовитому воно би добре. Коли ж Лукашевич не має доволі гроша, дак шкода міні ёго ентузіазму. Ще наша громада ні на Україні, ні в Галичині не здужає ціниги и нагороджувати великих трудолюбців своїх за словесні праці.

Роману Д в а б р а т и дальше не маю, та й написати ёго не здолію. А колиб зміг,

дак розпочав би писати инше. Та история бере ввесь мій час — и не писаннє, а читаннє.

А Михайла Чарнишенка не стоїть перепечатувати. Се хлопча робота. До вашої бібліотеки колись при нагоді подам примірник,¹⁾ задля історії української просвіти, котра ще й досі не вибилась из туману, яким нас и вас затуманено ще за часів Петра Могили.

Думки про Правду, якою вона має бути, не зможу виявити, бо не читав її давно вже. Та се така річ, що на двох аркушиках и не скажеш. А нехай колись поговоримо без письма. Є надія що Київський Телеграф перейде під кращу редакцію. Тоді зачнуть писати й про Правду. Може й я щось напишу або хоч напучу кого иншого. А тепер нехай Бог щастить Вашому Аристидові²⁾ серед Ваших хибких Аєинь.

Пані моя радіє, що прислужилась до вгоди Вам Чортом у кр е п а ц т в і.³⁾ Може й ще що згадає з народніх уст.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

Яб не печатав у альманасі союза и

¹⁾ Се й привіз мені Куліш. — *Ол. Б.*

²⁾ Так наша Громада звала Лукашевича. — *Ол. Б.*

³⁾ Оповіданє се напечатане в „Руській Хаті“. — *Ол. Б.*

(лат. et) черезъ і. Не печатав би и ї, та й нічого, що кияне повимудровували, а державсь би правописі Святого Письма. Ну, та се мала річ. Робіте щб знаєте.

1876, березоля 12.

ст. ст. Х. Мотронівка.

XLIII.

Любий мій друже Олександрє!

Оце добрий вибрали Ви, галицькі русини, собі принцип, щоб тільки визволятись од польского елемента, а на те не вважати, чи московщиною, чи українщиною. У III-му томі широко розводжу я слово про те, як польський елемент, мов паразит, заїдав руцину в Галичині и на Україні, и чому не зміг її заїсти. Увесь том має вже не таку назву, як перші два од такого-то до такого-то часу, а ось яку: „Релігійное, соціальное и національное движеніє въ епоху Іова Борецкого“. Четвертий том знов зачне прясти нитку випадків од епохи Сагайдачного до епохи Хмельницького, и може таки доберу ся вже четвертим томом до початку Хмельнищини.

Коли Ви, Друже, так сохваляете Лукашевича, то мабуть знаєте, за що сохваляти. Я таки й почав був писати в Правду про українську старосвіщину Катерининою часу, та написавши аркушків з двадцятток таких як

оце, захопив ся за Малёвану Гайда-
машину, словесний забуток не-
знаного автора, подав письмен-
ній громаді П. Куліш. Колись гостю-
вав я над Волгою в Самарщині чи Хоперщи-
ні, та, почитуючи споминки наочних свідків
про уманську різню, рисував пером, а часом
и пензелем, на забавку моїй пані, свої фан-
тазії, підписуючи речі, що ніби ті колії між
себе говорили. Тепер дивлюсь на сю її кни-
жку, чи словесно-живописний альбум, як на
забуток незнаного автора, и роблю про ёго
коментарії з историчнє - филозофичнєго по-
гляду. Буду прохати пана Лукашевича, щоб
відпечатав з Правди сотню або що примірни-
ків. До них можна додати буде и кунштики
з паніного альбуму. Хоч вони, *pod względem*
sztuki, не великого стоять, а про-те осьвітять
гайдамашину хоч трохи, бо її вельми зату-
манено идеалізацією. Оце ж незабаром и по-
шлю до Лукашевича початок, аркушків з де-
сяток, а осталок напишеть ся.

Коли Шевченкове товариство матиме в
сёму яку свою користь, щоб, як питаєтесь
у мене, видати мої твори недорогим виданням
для моєї користі, дак я на се пристаю. У
Досвітках поема „Великі проводи“ напечата-
на з великими пропусками. Надішлю все, що
повичеркував ляканий цензор, бо там нічогі-
сінько такого не було, що годилось би вичер-

кувати, и через те зопсована вся річ. Нехай же будуть ласкаві — пришлють міні реестрик усёго, що хочуть печатати, и в якому порядку, чи в хронологичнёму, чи по матерії.

Ще й сам не знаю, коли поїду гуляти по Галичині і Буковині. Може й сим літом, або й весною. Сповідшу і вже не розминемо ся.

За гостину Вам наперед дякую. Поговоримо про всячину, то може з сего буде яка й користь для людської освіти.

Того, що я писав московською мовою не хочу я перекладувати, бо вже багато де в чім розійшовсь я з самим собою, як звичайно вік из віком розходить ся. Пушкін мовляв, що тільки дурень не міняє своїх убѣжденьїй. Вийшовши з школи на світ, багато дечого не знав я, що тепер знаю и з науки и з досвіду.

Тим и за историю взяв ся. Ато на що б її писати, колиб вона мене задовольняла, як її инші пишуть? Щоб я попечатав за свого життя, того нічого не цураюсь, тільки кажу сам собі з апостолом: Як був я хлопцем, так по хлопячи думав и по хлопячи мудрував, а ставши дорослим, усе хлопяче занехаяв и почав так мудрувати, як личить дорослому. Все ж бо таки воно одно з одним зрослоь органічно, як старовина з новиною, и в давнёму писанні є багато такого, що й тепер я

приймаю за доречне, а найбільш що до мови української. Дак оце ж, кажу, вже міні, мо-
вляв, не честь, не подоба давнє писаннє но-
вим складом на вкраїнщину перекладувати, а
лучче попишу нове, про що тоді ще не ду-
малось, як от и почав уже писати.

Бувайте ж здорові и Господеві милі, а
до нас обох прихильні.

Пані моя за господарством рідко коли
за піро береть ся, то просить вибачити, що
більш не скомпонує тепер нічого, а вже хіба
аж колись.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

1876 березоля 22.

Х. Мотронівка.

XLIV.

Любий друже Олександрє!

Хотів був оце веснянє писаннячко посла-
ти до Правди, та через ляхів не зосмілить ся
Правда таке печатати, а Ви печатайте, коли
до вподоби, в буковинському альманасі, ко-
троду все таки не видумали есте кращого
имя, як Р у щ и н а. Нехай би в сій назві ро-
зумів ся стяг, поставлений Руссю у своєму
Покутті. Як настане такий час, що вся руська
земля збереть ся під одну власть, дак була б
тоді слава, що про се дбала русинська ин-
теллигенція. Ось батче царь зміняв ся з Япо-

нією за остров Сахалин дрібними островцями. А по чім знати, чи не зміняється він колись із Вашим цісарем, давши йому частину польскої землі за сей древній руський шматочок? Не думаю, щоб руську землю, де б вона ні була, став руський царь завоевувати. Война за свою землю—порок, а не доблесть руської сили. И тоді, як ще було дуже темно в Московщині, не схотіла півночня Русь воюватися із Ляхами за Русь полуденну, хоч року 1625 були вже з Києва в царя послы з проханням, щоб притулив Малу Россію до Великої. Мудро царські думні бояре не поквапились на таку здобич, а ждали, поки вся Мала Россія прийде до єдиної думки и волі.*) То тепер и надто не личилоб криваве діло самому гуманному з європейських монархів, та вже годі про се, а ось що: як одержите сей пакет, зараз мене будласко сповістіте, щоб я знав, що не згубилось моє писання.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

Р. Б. 1876

березоля 27. Мотровівка.

*) Про се широко в мене прописано в III-му томі.

XLV.

1876. апр. 21.

Мотронівка

Галичина Ваша, любий друже Олександр, се забуток України могиллянських часів. Серед німецької цивілізації і опівство багато вдержало традиційно того, що було тоді в Києві и по всій Україні. Историк и романист довго ще користувати муть ся окаменілою епохою української унітщини: що бачимо тепер у підгірської руси. Оце ж и не дивуюсь, що Млаку Данила ззілиб клерикали за Розмову на тому світі. Печатати її брошюркою чи „метеликом“ (як гарно звуть сі книжочки кияне) не маю охоти. Коли ж сподівались би Ви, що заробите якого гульдена в прискриночок, пустивши по Галичині віршованого метелика, то про-мене печатайте. Тількі назва нехай буде така: Розмова на тому світі, а підслухав її и т. д.

З катерининської старосвіщини написалось уже 100 аркушків, та не знаю, чи пійдет се в лад, бо мотиві реформаційні. Ну, та вже писатиму, докіль допишет ся. Тема широка, неввобгаєть ся в повість, а буде щось на кшталт историчнєго романа. И в нас не можна буде, через попів, такого напечатати. А все таки допишу до кінця.

Се Ви добре зрозуміли, що єдиний спосіб увести в практичне життя руську мову дає українщина, та не поривайте очей на наших письменників, що вони вам допоможуть виконувати наукові термини — коли що можна взяти з московської наукової термінології, я брав би сміло: бо її вироблено за приводом українських людей, котрі не так-то потурали московському смаку, а придержувались хіба церковщини вкупі з москалями. Сама вже вимова одрізнить зачеплене з московської наукової термінології слово од великорущини. Зазирали б Ви в славянську граматику Мелетія Смотрицького. Не думав и не гадав він про Москву; komponував термини перед лицем польщизни, так само як тепер Галичане а Москва прийняла ёго, прийняли й славяне до самої Дальмації. Ломоносов учив ся в моголианському колеґіумі и під ёго надихом працював над термінологією наук природнє-математичних. Оце ж ми, раз поковавши термини, заходились тепер знов з того ж самого материялу ковати. Мусите остерегатись, щоб не були новосковані термини загадками и московцям и вкраїнцям. Не допре й те, як галицький учень переучувати меть ся вдруге термінології, взявшись за московську наукову книгу. Сміх и горе з підгірським уламком руського миру! Рятувати ёго московщиною не дадуть Ваші власті, напоені польщизною

або й природні урядники ляхи; рятувати українщиною — неспромога; а перевернутись на ляхів — гірко й думати.

Нехай вам, русинам, руська доля щастить, що якимось не дали зробити з підгірської Руси нову Польщу. Нам українцям нізвідкіля взяти могутності побудки до ковання термінології, бо маємо її готову про свою розумову нужду. Перше жахались наши помоскалитись; тепер прийшли до того, щоб у московському елементі зайняти центральну позицію и регулювати весь руський мир, що до народности, яко завоювателі своєї рідної землі у чужоземній польської культури. Такі люде, що писали и пишуть по вкраїнські, покидають більше та більше думку, що українщина встоїть перед силою великоруського елемента. Думають, що вона допоможе тільки захопити селян до читання книжок, та й годі. Звикши годуватись пищею духа людського, селяне перейдуть самі собою до книжок великоруських, котрі безпосередньо вельми туго приймають ся по Україні. А як би школи по селах були добрі (се вельми трудна річ для Росії), так и мимо українщини пійшов би наш селянин з темряви до просвіти. От воно що! Так ви собі й міркуйте, що в а м русинам робити з наукою и беллетристикою.

Про мене як знаєте, таки звеличайте альманах буковинській; тільки р у с ь к а х а-

та и руська нива, сі назви поробились уже тривяльні. „Руську мову“ тільки її репрезентує сей альманах; тільки в тім и сила ёго, що він руською мовою писаний. Рущина то, яко *collectivum*, и бореться за те, щоб їй не зникнути. Один хоче, щоб панувала в Буковині німещина, другий — румунщина, и т. д. а русини озвались: ні, нехай буде рущина! Альманах ваш, се крик людей, котрих додушують чужоземці на їх рідній землі, котрою не вміли вони користуватись самі ще й за Данила Галицького. Ну, та як назвете, так и добре буде, аби швидче печатали.

Докіль ми печатались тільки українщиною, дак подавали нашій молодіжі самі тільки поетичні образи и мрії. Як же в Основі почали печататись двома мовами, діло пішло спорніщ. Почали наші не тільки виобразню, та й розум задовольняти. Так и Галичина вертітиметься в тісноті, докіль учитиметься з самих тільки українських творів. Вони ж до того, ще бувають часом вельми одностороні, а часом идуть навпаки історії. Українщина виробила собі таку історію, котрої ніколи не було. Оде ж треба з свого манівця вертатись на великий шлях, котрим йшло народне життя від найдавніших часів. Знаю, що в Вас багато людей, котрі так думають, як ми думали на початку свого діла. Одно другому не

шкодить, а помагає. Колиб я й сам переложив українською мовою своє писання, то й тим би себе не задовольнив. Яке жъ воно вийде коли ваші русини зроблять переклад? Сам себе не познаю тоді в альманасі. Тим же то нехай так печатають, як я пописав. Колиж навернеть ся така тема, що лучче писати українщиною ніж московщиною, тоді и сам я напишу по вкраїнські. Та й не годить ся таки пробавлятись перекладами. Вони стирають з української мови оригінальність, и литература сим робом не піде ні ступня наперед. Така моя думка, а Ви чиніте як знаєте. Може, я й помиляюсь.

Drang nach Osten не здаєть ся міні ділом страшним. З русина німця не буде, а поляк з ёго був би як раз. Колиб у Чорнівцях був польскій університет, се була б велика шкода для рущини. Німець тільки вчитиме краще, ніж би учили русинські професори, а рущина ёму не по силам, щоб замістити її німещиною, бо вельми одрізняєть ся. Польщина ж не давала вам, русинам, ити своєю дорогою з давніх давен. Тим би треба в Чорнівцях давати підмогу не одній українщині, а також и московщині. Котора мова виробить ся и станеь ся колись там народнёю — ніхто не скаже, а тільки обідві вони однаково не дадуть ширитись польцизні. Буковина — се вамъ, галичанамъ, друга Укра-

іна. Що ляхи задушили колись на Волині и всюди по своїх ближчих займищах, те затаїлось и ожило на козацькій Україні. Так само й тепер. Скільки ви ні виинались посеред своєї Русі, не здоліли ви перемогти польщизни. У Буковині її переможете. Там вона слабосильна. Там и інші елементи не мають давнього кореня. Тільки не змагайтесь из московщиною. Нехай вона робить, що зможе; а ви русини, робіте з українщиною, що зможете. Силу свою не на те мусите тратити, щоб не закоренилась у Буковині московщина а на те, щоб не заниділа серед румун та німців рущина. А рущини стільки ж у московському, скільки и в українському елементі. Думаю, що Ваші Воробкевичі не озиратимуть ся в Буковині на ляхів, так як галичане озирають ся в своїх писаннях. Так тільки д у м а ю, бо не знаю, як там стоять речі. Литератори галицькі підневільні панам и прелатам, через те пишуть и печатають з оглядкою. Коли в Буковині мусять Воробкевичи озиратись тільки на німця, то се не таке лихо, як озиратись на ляха. У моім оповіданню про Г а л и ц ь к у част ь р у с ь к о г о м и р у показано, як руська народність перебула найважчий для неї натовп чужоземців у Галичину, та й зосталась сама собою аж до нашого часу. Тепер вона мизерна, та ба! одна вона має за собою хлібороба з його рускими симпатіями и

антипатіями. На сій підставі можна будувати руську будущину. Одеж и будуйте її в Буковині, коли нічого не вдієте в Галичині. Sapienti sat. Як назвете альманах? Чи не назвати б его Р у щ и н а? *)

XLVI.**)

Милостивый Государь,

Когда Вы прервали со мною переписку, вопросъ о томъ: пропадали ли письма Вашего брата Владимира, или же онъ присвоилъ себѣ право собственности на малорусскій Псалтирь вмѣстѣ съ полученными для изданія деньгами? Этотъ вопросъ оставался у Васъ нерѣшеннымъ.

Съ того времени прошло нѣсколько лѣтъ, и, казалось бы, много могло представить ся случаевъ для уясненія поразительнаго явленія; но, возобновивъ переписку, Вы это явленіе не считаете стоящимъ вниманія.

*) Лист без підпису. — Ол. Б.

**) Після XLV листу написав до мене слідуєчі два вже московщиною, але по моїх відповідях вернув знов до українщини. Посуджування мого брата Володимира, начеб він навмисне не послав Кулішеви звіту або присвоїв собі Псалтир чи гроші, опісля Куліш сам признав своєю помилкою, як се вияснює ся з листу дальшого LI. — Ол. Б.

Вы оставляете также безъ всякаго вниманія событіе въ редакціи Правды, для которой статьи о гайдамакахъ писаны были мною по Вашей просьбѣ. Когда львовскіе правдичи возмутились противъ меня за то, что я не представилъ Гайдамакъ людьми, достойными подражанія, Вы прекратили всякія со мной сношенія. Теперь я опять понадобился Вамъ для чегого и Вы прислали письмо Ваше застрахованнымъ, въ чемъ нѣтъ никакой надобности, ибо только денежный отчетъ Вашего брата не могъ дойти до меня въ теченіе цѣлыхъ годовъ. Но пока неразъяснятся всѣ вышеозначенныя явленія, чувство собственнаго достоинства не позволитъ мнѣ вести съ Вами о чемъ либо другомъ переписку.

Примите увѣреніе въ должномъ съ моей стороны уваженіи.

П. Кулишъ.

1879, дек. 4.
Х. Мотроновка
подъ Борзною.

XLVII.

1879, дек. 11. Х. Мотроновка
подъ Борзною.

Милостивый Государь,

Ваше объясненіе о томъ, что Вы не вѣдали о присвоеніи Вашимъ братомъ Владиміромъ малорусского Псалтиря и ввѣренныхъ

ему на изданіе денегъ, а равно и о томъ, какъ дурно поступила редакція газеты, у которой Вы были посредникомъ, я принимаю въ самомъ лучшемъ смыслѣ. Сожалѣю отъ души, что человѣкъ честный и благородно мыслящій, по своей близости къ людямъ, позорящимъ Червоннорусскій народъ, показался здѣсь въ одномъ цвѣтѣ съ ними, и прошу извинить меня въ той скорби, которую причинило Вамъ письмо мое. Вспомните только, съ какимъ самоотверженіемъ служилъ я Галичинѣ въ поддержанію ея малорусской національности. Наталкиваясь то на одного, то на другого безчестнаго человѣка въ теченіе десяти лѣтъ, я наконецъ изломалъ малорусское или украинское перо мое. Теперь пишу по великорусски, предоставляя галицкимъ русинамъ проповѣдывать какія угодно историческія выдумки.

Душевно соболѣзную постигшимъ Васъ бѣдствіямъ и горестнымъ утратамъ. Но пусть говоритъ правду :

Не вдругъ увянетъ наша младость,
 Не вдругъ восторги бросятъ насъ,
 И неожиданную радость
 Еще обнимемъ мы не разъ.

На Ваше освѣдомленіе о моемъ житиіи бытіи, увѣдомляю Васъ, что веду жизнь уединенную, среди своей библіотеки и своихъ роцъ, въ которыхъ природу стараюсь укра-

сить человѣческимъ трудомъ. Читаю много, пишу мало. Насъ только двое, и мы такъ тѣсно связаны многолѣтней любовью, что только и желаемъ одного: быть постоянно вмѣстѣ. Къ сожалѣнію, кругомъ живетъ народъ непросвѣщенный. Съ нимъ терять время было бы жертвою напрасною. Мы довольствуемся роскошью растительности, зрѣлищемъ животнаго міра и обширнымъ чтеніемъ, которое обильно пополняется новыми плодами человеческого ума.

Михайла Чарныпенка я не имѣю. Не стоить онъ Вашего любопытства. Мы только то и дѣлали, что заблуждались въ изображеніи прежней Малороссіи. Прилежное изученіе документовъ и сравнительная исторія сосѣднихъ народовъ приводятъ къ иному пониманію жизни нашихъ предковъ. III-й томъ Исторіи воссоединенія Руси и I-й т. Матеріаловъ посылаю Вамъ подъ бандеролемъ, а если борзенская почта не приметъ, то пришлю посылкою. IV-й томъ уже написалъ. Но я сдѣлался строже къ себѣ и не хочу его выпустить, пока не перерою нѣсколькихъ библиотекъ. Польское общество, разбившееся объ козаковъ и объ Москву, было не такимъ, какъ мы привыкли его изображать. Такое общество не играло бы столь важной роли въ судьбахъ Сѣвера и Запада Европы. Оно — смотрите — и теперь патріотствуетъ; а

козаки померли, какъ насѣкомые. Да и вы, галичане, что въ сравненіи съ ляхами? Пересмотрите ихъ ежегодныя изданія. Если въ нихъ главное — деньги, которыхъ у Васъ нѣтъ, то и деньги виражаютъ энтузіазмъ пожертвованія. А энергія труда, а таланты?...

Примите увѣреніе въ истинномъ моемъ уваженіи и преданности.

II. Кулишъ.

XLVIII.

Високоповажний

Пане Олександрѣ!

З великимъ смуткомъ читали ми з Панією Ваш лист про Ваше бідуваннє¹⁾. Та вже що було, те минулось. Нехай воно на сухий ліс иде! Вдарте лихом об землю та подвизайтесь як подвизались есте на користь галицької молодіжи.

Знаємо й ми тут у хуторі, по чім ківш лиха, та лучче про те й не згадувати. Оце збіраємось відпочити далеко від сего дурного куточка. Спасибі, що закликаєте до себе. Не минемо Вашої чесноі домівки, тільки не

¹⁾ В 1879 р. осеню постигла мене тяжка недуга наслідком перестуди в школі і я при-неволений був віддак лічити ся весною 1880 р. Гляйхенберзі. — *Ол. Б.*

знаємо, чи хутко виберемось из багна. Не здивуйте, що мало пишу.

Панъ Доктор¹⁾ не справдив своєї обіцянки відгукнутись до нас из Тернополя. Мабуть нездужає або що. Перекиньте ему — спасибі Вам — листок про жертву з чужої кишені и вирізку з газети, та сповістіть, що листу від его нема, хоч, може, він и вкинув у пощову скринку.

Пані моя дякує и витає Ваше любе подружжє. Ми сповістимо з дороги, що наближуємсь, и вельми добре зробите, як проведете нас до гостинниці, а відпочивши там и до Вашої господи прийдемо.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

1880, жовтня 12.

з Мотронівки.

Коли схочете напечатати де небудь сю гарну звістку, то напечатайте.

П.К.

Раз я прийшов до Костомарова рано, а він лежав ще в ліжку, дивлячись на стелю. Я ему й раджу, щоб не зупиняти доброго діла через ледачу цензуру, не вгашати духа, ковати поки горяче, печатати учебники в Галичи-

¹⁾ Тут мав на думці мого брата Володи-мира. — *Ол. Б.*

ні, нехай про случай будуть готові. Костома-
ров дививсь на стелю мовчки, мов коло его,
и нікого не було. А я мовчки пійшов од его,
и ніколи ні він, ні я про се не згадували ані
півсловечка.

XLIX.

Я приїду один, друже Олександрє, а Па-
ні мусить доглянути господарства. Коли в Вас
є де міні переночувати, то в смак и нагово-
римося. Хотілось би міні знати, які в Галичи-
ні руські школи, які учителі и які науки, —
що роблять русини не піддаючись ляхам, и
де в них ті люде, котрих вони слухають, яко
своих проводирів. Чи широко руська мова
роспростерлась проміж польскою, и чого сто-
ять періодичні видавництва на вазі руської
національності. Колиб Ви, друже, позанотову-
вали цифри, имена, дати, щоб я з Вашої ро-
змови набрав ся досьвіду про Червону Русь.
Що міні треба, а з Ваших уст позаписую со-
бі, аби в Вас був наготовлений конспект ро-
змови.

Не знаю ще, якого дня виїду. Тоді на-
пишу.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

1880, листопада 9.

Х. Митронівка.

L.

20. ноября
четвер.

Ночуватиму в Києві. Виїду на ніч 21-го у п'ятницю. От и знати мете, коли визирати мене на залізничному дворці.

Щиро прихильний

П. Куліш.

Плиска,

перва станція залізної дороги з дому¹⁾.

Примітка. Після висилки L-го листу приїхав Куліш до Тернополя, а що я задля конференції в учит. семінарії не вийшов на залізничний дворець, заїхав він до готелю Пунчерта і звідтам прислав до моєї хати післанця, котрий звістив мою жену про його приїзд. Тоді вислала моя жена з листом сина Володимира, щоб запросив його до нашої хати, однак Куліш на се відписав отсей

Лист до Євгенії Барвінської :

„Високоповажній Пані Добродійці Барвинській
до рук подати.

„Високоповажна Пані Добродійко!

Воно й гаразд так сталось: бо приїхав я

¹⁾ Після того був Куліш в Тернополі, і ночував у мене. Про сю другу личну стрічу з ним пишу в дальших Споминах. — *Ол. Б.*

такий сонний, що не зміг би Вас до ладу й привітати. Спасибі за Ваше ласкаве слово. Жду пана Олександра, а тимчасом напишу листи та пійду слухати Божої служби.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.“¹⁾

1880 листопада 23.

(Тернопіль)

ЛІ.

Високоповажний Добродію!

Не писали ми до Вас через те, що крізь имлу нічого не видно.

З Паном Володарем я бачив ся и любіміні було²⁾ его слухати, а що буде з літературнею Руссю, він и сам ще не знає. Періодичні и всякі інші видання сподіваюсь одержати від ёго задля журнального справоздання. Чув и про журнал *С в і т*. Думаємо, що се буде тільки метеор, alias падючий камінь. Про назву, близьку до *С в і т л а*, нам байдуже. Коли судило ся ёму горіти ясно, то львівське видання не пригасить ёго. Та ще ж коли то ми спроможемось! Аби — як починати не

¹⁾ Після конференції зайшов я до Куліша і забрав его з собою до нашої хати. — *Ол. Б.*

²⁾ Лична зустріч з моїм братом Володимиром вияснила, що підзори Куліша в попередних листах були зовсім безосновні. *Ол. Б.*

хочемо. Нехай тим часом и львівці побасують. Шкода тільки, що молода сила обернетця не на наукову працю.

Спасибі Вам за пересилку бесіди Дра Сушкевича и сповістки про руське цяцькування. Русь ваша живе собі помалу. Ляхи її піддержують самим антагонизмом, а от, як бачимо, єсть між ними и прихильники Руси. Маю з собою старосвітське цяцькування на полотні.

Пішлю ляхам через Панну Озіркевичівну, що з ними знаєтця трохи.

Бувайтеж здорові з гарною Вашою подругою и любими діточками. Спасибі за го-
стину.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

1880, грудня 16. н. ст.

З Відня,

З великим уподобанням читав дорогою Кайдашеву Семтю, що Ви, Добродію, спасибі Вам, дали міні. Що за свіже чуттє краси природи и людського серця! Ні, ще наша Мати не вмірає¹⁾.

¹⁾ Отсе вплив вражіння з побуту у мене в Тернополі і подорожного читання, про що пишу окремо в С п о м и н а х. — *Ол. Б.*

ІІ.

Р. Б. 1881 місяця червня
18 дня
С х. Мотроновки.

Високоповажний Добродію!

Спасибі Вам, що сповіщаєте мене про свої літературні праці та ще й до мене їх посилаєте. Лист Ваш не застав уже мене в Відні, а пан Доктор, то нездужаючи, то піджидаючи виходу своєї книжечки про Нові Звізди, аж ось коли переслав ёго до мене. Книжки ж Ваші ждуть мого новёго завітання до Відня, в осени, як заскіглять поза хутором вовки та заревуть древолонні вітри.

Шекспіра хочу печатати ві Львові, и вже послав до п. Беднарського пробку з Ромео та Джульети, щоб випечатав міні дві сторони, чи гарний шриффт и чи годящий буде формат. Буду випускати невеличкими томами попарно, так щоб одна пьеса була смутна, а друга жартовлива. Оце ж у первій парі вийдуть „Ромео та Джульета“ и „Присмирена Каверзниця“. Не сподіваючись великого рёскупу, печататиму тільки по 250 примірників, аби воно на світі було. Працюючи стількі років над рідним словом, ми певно що зробили який ся поступ. Оце ж нехай зостанецця після нас ознака, що ми робили по апостольському наказу: „еже должны быхомъ сотворити, сотво-

рихомъ“, або, як той мовляв: *quid potui feci, faciant meliora potentes.*

Тіснять, кажете, вас, русинів, ляхи, — и мусять тіснити: бо живий живе гадає. А ви не подавайтесь ляхам, от ис цієї тісноти та вийде користь, а не шкода. Колиб з ляхами сталось так, як співали козаки:

Гей виріжем вражих ляхів,
Гей що до одного!

тоді б ні на кого було й нарекати. Та коли ж самі бачите, як та козацька різанина не довела нас до пуття! Оце ж не з антипатії до чужоземців, а з любови до своєї національності, берімо силу на оборону свого становища серед народів. В Галичині, тай на Україні, мало ще я бачу такого прямуювання. Ще нами владають давні видумки про наше мучеництво, про наше релігійне и патріотичне подвижництво. Доля наша від того ще смутніша, що в нашій козацькій історії брехня на брехні іде, брехнею поганяє та брехнею ж и слід замітає.

Всі оглухли, похилились
В кайданах, не чують...

Сі кайдани сковують розум наш, а не свободу, як вопияв Шевченко.

„... и уразумієте истину, и истина свободить васъ“. Оце ж, поки ми не знатимемо, як багацько провинили ми самі за наших пред-

ків, та й останніми, вже літературними часами, доти прогресу не зробимо и нацією не будемо. Чи Ви чуєте, як себе заявив той народ, с котрого ми зробили святого мученика? Будь Россія така необачна як Польща, будь москаль такий милостивий, як був за козацьких часів лях (sic! sic!), почалась би нова Руїна на горі культурникам и на лиху самим героям козацького завзяття. Видумали б ми знов и мідяних биків, и криваву инквізицію над козаками, заспівалиб у нас кобзарі знов про жидівську наругу над вірою, показались би в нас изнов золоті грамоти и свячені ножі, и забагатіли б ми новими антипатіями.

От же й ніде вже писати. Низенько вклоняюсь Вашомулюбому подружю.

П. Куліш.

Адреса моя в Відень, коли б для мене посилали яку книжку, на имя Докторове, а писати без посилки сюди — так як писали.

LIII.

Високоповажний Добродію!

Я вже давно псслав пану Беднарському „Ромео та Джульету“, яко частину I-го тому „Шекспирових Творів“, та корректури ще не маю. 250 примірників міні способніщ печатати: затратчу менше гроша. Скільки заплачу за

папір, печать и шшивку, сю сумму розділю на 250, и така буде ціна примірникові. Хоч и дорога, та скорше знайдеця 250 купців на дорогий примірник, ніж 500 на дешевий. Коли ж думаєте, що для молодіжі було б лучше, колиб дешево можна було купувати малоруського Шекспира, то я Вам передам право первого видання, от на якихъ кондиціях.

1. Я виплачу половину кошту негайно, а другу половину нехай Шевченкове товариство подожде 12 місяців після виходу книжки.

2. Мою половину Ви вернете міні через 6 місяців по виході книги, а другу половину — через 12 місяців після того.

3. Який заробіток чи бариш буде від розпродажи 500 примірників, міні ёго не треба.

4. Я передам Вам право зробити нову умову с паном Беднарським що до папіру и друку.

5. Корректуру держати мете Ви самі, не відступаючи ні іоти від мого манускрипту, а міні посилати мете тільки чистий аркушик.

6. На титуловім листку надрукуєте: „Видав Александер Барвінський власним накладом.“ — Се треба для Вашої громадської взятости и для де чого иншого. Тим и не кажіте нікому, що платити му я, а зробіте контракт, на свое имя. Зо мною ж не треба

робити контракту. Я вишлю Вам свого часу гроші, а Ви заплатите Беднарському.

Коли б я, по Вашій раді, заходив ся коло „Братів“ *), то Шекспир, може б, и не перекладавав ся б уже; а лучче нехай не буде на світі „Братів“, ніж малоруського Шекспира.

„Михайла Чарнишенка“ не бороню Вам перекладувати и скорочувати по Вашій уподобі. Сам же не маю и не матиму часу до перегляду Вашого скорочення. Знаю добре, що Ви скоротите на користь, а не на вщербок вартості романа.

Ганна Барвінок також дає Вам право зібрати до купи що печатала по малоруські. Тільки хотіла б поперечитувати и поправити де що в „Основі“ та не маємо дома „Основи“, а як будемо в Відні, то вона там усе гарненько зредагує и, коли схочете, передасть Вам. Не зарекаецця вона ще й нове де що додати, так що томик буде гарненький, и справді — дівчата почитували б її твори с користю що до смаку словесного, до почуття и до задумів своїх дівочьких. Велику матимуть її сповідання вартість тим, що фантазія автора не ступила в них й ступня, не обпираючись на речивистість; а кожне виразне слово просто таки вийнято з народніх уст.

*) Повість „Брати“ розпочата в „Меті“.
Ол. Б.

По сій же мові та бувайте здорові; гуляйте та силу на зіму збирайте. Те, що Ви тепер робите, буде вічною підвалиною справдешнього народнього будинка в Галичині.

Дякуючи обох Вас укупі зо мною за любе витаннє, відклоняємось обом Вам гарненько.

Щиро прихильний до Вас

П. Куліш.

Р. Б. 1881, місяця липця на 17 ий день с хутора Мотроновки.

Р. С. Пан Беднарський прислав міні пробку друку, та без акцентів чи ударення над словами.

Може б Шевченкова друкарня роздобула акцентовані літери. Акцентувати мусимо ті слова, котрі вимовляюця на Україні не так, як у Московщині, в Польщі и в самій Русі Червоній.

Гласъ вопіющаго въ пустынѣ.

Додаток до листу 1881 липця 17.

Ой кияне, кияне, панове громадо!

Говняна*) ваша рада.

*) У З. о Ю. Р. се слово перемінено, а треба б так було и печатати, колиб не printerie.

Коли б ви Семилітка шанували,
Поки світ сонця, вороги б Києва не
[дісгали.

Объявив ся в вас русинів чоловік самоб-
цвіт, Ів. Пулюй, и ви, то тим, то сим, зачи-
нили и замкнули ёго в фавстовську студію.
Не хоче дихати одним повітрєм из вами, сво-
іми земляками, и труїть себе химичніми га-
зами.

Колиб и над вами, галицькими народо-
любцями, не справдились слова: „Камень его-
же небрегоша зиждуціє, той бысть во главу
угла“.

Не заробив у вас Пулюй и того, щоб
ёму на листи відписувано. Схаменітесь! Ви ж
галасуете, що ляхи вас тіснять. Так оттакою
незгодою думаете проти ляхів устояти?

Коли має Пулюй які хиби, то хто ж би
ні в чому не схибив протовплюючись на гро-
мадський майдан один одним, бес підмоги и
бес поради?

Положіте на вагу ёго хиби и ёго заслу-
ги, тай червонійте перед ненаробженими.

Чоловік ушкодив Вас, панове громадо,
по вашому синедрионському рахуванню, на 50
кгульденів и 21 цент., а користи зробив вам
и дітям вашим на 500.000 кгульденів; так ви
ёго зачинили, замкнули и мов того Сократа,
готові струїти!

II. К.

LIV.

Послав я Вам рекомендований лист *reste restante*, та надписав не Tarnopol а Lemberg. Дак що знаєте, те й робіте.

Пишу там: що вже послав „Ромео та Джульету“ панові Беднарському для I-го тома „Шекспирових Творів“, що печататиму 250 примірників а коли схочете печатати 500, так я заплачу, коли Ви приймете на себе виданнє и розпродажу в Галичині. Коли на се згодитесь, то я передам Вам право договоритись из п. Беднарським про папір и печать. Ви поставите свою ціну примірникові etc. Там 6 пунктів умови.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

1881, липця 19.*)

LV.

6/р. серпня 81.

Високоповажний Добродію,

Я відписав зараз на Ваш лист про Мих. Чорнишенка¹⁾ та про Шекспирові Твори (по-

*) Місця не означено, але з Мотронівки. — *Ол. Б.*

¹⁾ Скорочуйте як хочте; а редакгувати міні дуже ніколи. Воно й без мене вийде в Вас гарно.

дав Вам деякі й кондиції на видавництво їх моїм коштом), та заклопотавшись, надписав не Tarnopol а Lemberg poste restante. Зараз же послав на Ваше ім'я в Тарнополь простий лист (а той recommandirt), та Ви його як бачу не одержали.

Писав и в рекомандованому листі и до п. Беднарського, щоб він перепровадив до Вас мій лист зі Львова. Оце ж чиніте, що знаєте.

Жалкую вельми про Вашу втрату такої шановної Матері¹⁾. Не навітшалась вона й унуками своїми. Тяжко їй довелось вибиранне с того дому, що в нёму прожила свої молодості: се й скоротило її вік. Нехай царствує на небі и в серцях добрих дітей своїх.

Щиро до Вас прихильний

П. Куліш.

Р. Б. 1881, серпня 4.

Вже первий аркуш коректури I-го тому Шекспирових Творів вернув ся від мене в друкарню.

Вашому любому подружжю наше сердечне вітання.

¹⁾ Річ іде про смерть моєї Матері 28. липця 1881 р. — *Ол. Б.*

LVI.

Високоповажний Добродію,

Отже, як бачу, справді наші листи тільки розминаюцця в дорозі, а не пропадають. Та ще Ви не одержали рекомендованого мого листу, писавши до мене про переписку Вашу с п. Беднарським про Шекспирові твори.

Гарні Ви подали ёму пунктѧ. Коли він не пристане, то заплатимо ёму за сю пробу, та й годі.

Видаючи здавна книжку за книжкою, нікого я не намовляв до моеї правописі, и нікого не впинював навіт од уїдливости. Се діло узуса тираннуса або абузуса. Хоч россядь ся, а буде так, як він схоче.

Миж не знаємо, як він схоче, то й нехай кожен пише, як знає. Колиб я певно знав, що моя чисто фонетична правопись не дасть читати Шекспирових творів дваццятю чи двомстам розумних людей то яб именно нею віджахнув сих розумних людей од наших книжок. Нехай лучче що небудь роблять: бо такі розумні люде не на те покликані, щоб розуміти и проповідувати Шекспира.

Коли скасувати **тт** в слові росхотте ся, то мусимо скасувати **чч** в слові луччі, и **дд** в слові віддати ся, и **цц** в слові бѣецця, и **сс** в слові смієсса, и т. д. Розробивши так фонетичну правопись, не зробимо з неї и етимоло-

логічної, сиріч не догодимо філології. Про філологію ж дбаймо найменше. В неї є ключі до відмикання й непунктовансі єврейщини. Та ще ж не забуваймо, що після Макса Миллера (я подарував Пулюєві німецький нереклад ёго з британської мови; коли хочете, прочитайте) філологія тепер найбільші має поживи в мовах зовсім неписьмених, а мови літературні вважає за річки заморожені.

Міні розумно, що галицькі писателі бажають єдиности в правописі. Та шкода підгортати під неї хуторян, котрі навіть не знають, як там працюють над єдиністю; а колиб знали, то може б, сказали: Панове громадо, оберніте лучче сю працю на що инше. Чи в вас же та нічого робити? Не вже ви йти мете робом московської сугубої да трегубої а лилуйі? Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що воза не везе. Ну, а ви, панове громадо, далеко провезли воза сивою кобилою? Гай, гай! — Оттак би сказав хуторний чоловік, навіть мавши перед собою всю галицьку пресу років за 25.

Ціле покоління вже виховалось на українщині, та до такого великого розуму дійшло, який бував колись на запорозькому низу: що тільки й знали ремствувати на тих, котрі черпали свій досвід не с січової громади, а ш широкого світу. Сим робом нікуди йти, та й не тільки світу, що в вікні: більш на дворі.

Не думайте ж, любий Добродію, що ся мова була б ёму продиктована погордою: ні справдешнім жалем, тим самим, що виявив автор оцёго стиха:

Немаш любви, немаш згоди,
Од Жовтої взявши Води.
През незгоду всі пропали:
Самі себе звоювали.

Пишете бо, спасибі Вам, до мене, що всіх діятелів національности руської у вас можна перелічити на пальцях однієї руки, однак и ся жменька людей дала собі таке право, яке давали на Низу Павлюки, Скидани и такі инші. Зробила в Правді бунт. А коли б сила та воля козацька, то оттяла би голову тому, хто ще в писарі и не на Січі годив ся б.

Бувайте здорові и Господеві милі,
а до нас прихильні.

П. Куліш.¹⁾

LVII.

Високоповажний Добродію!

Може, таки дійшов до Вас мій простий лист про „Шекспирові Твори“. То пишу коротенько.

¹⁾ Місця і дати не подано, але певно між 4 а 18 серпня 1881 з Мотронівки.

Не для того раяв я Вам печатати Ваше
имя, яко видавця, щоб допомогти Шекспиро-
ві, а для того, щоб знали Вас добрі люде ще
більш, яко чоловіка трудящого на користь
рідному слову. Коли ж Шекспира дозволять
и в Росію ввозити, то наші книгарі знати
муть, де Вас шукати або як до Вас адре-
суватись.

Поки постануть між нами певні конди-
ції, як між автором и видавцею, нехай діло
не стоїть. Посилаю до Вас корректуру з моїм
підписом п е ч а т а т и. Коли вповаєте, що
товариство відрочить уплату половини нале-
житости на 12 місяців по виході книги в світ,
то й кажіте печатати 500 примірників. Коли-ж
сёго не можна сподіватись, то лучче підждіть
статечної резолюції товариства.

Пишу с цією ж поштою и до п. Беднар-
ського, що передаю видання в Ваші руки.

Прочитавши корректуру, Ви побачите
мою правопись. Сим ладом треба вже буде
поправляти й дальш, хоч би що в рукописі
моїй и не було с початку так, як я надумав
ся печатати під кінець.

Папір, може, Ви виберете й дешевий, а
не той що я вибрав. Бо Ви певно дбатимете
про дешеву ціну примірника. Я все таки ду-
маю, що кому схочецця купити, той купить

и за гульдена, а кому байдуже, той пожалує и 50 центів.

Щироприхильний до Вас

П. Куліш.

1881, серпня 18

С х. Мотронівки.

Як одержите nereкомендований лист, про котрий тут пишу, то сповістте, спасибі Вам, простам листом, щоб я знав, що не пропадають прості листи.

NB. И 250 примірників я просив печатати в такому тільки случаї, коли відрочать другу половину плати на 12 місяців по виході книги.

PS. Пише до мене п. Беднарський, що товариство имени Шевченка не має права продажі книжок чужого накладу.

Проти сього пункту я відписав: „А чи не могло б воно прийняти мою половинну виплату за кожні 10 аркушів и потім, по виході книжки в світ через 12 місяців другу половинну виплату, таким способом, щоб назвати се видання своїм? Тільки що и правопись и де що инше мусить бути мое, а не таке, як би, може, схотіло товариство. На виплату ж грошей дам усяку кгаранцію, яка буде пропонована. Про се також пишу до п. Барвинського, яко тямущого між нами посередника и щирого прихильника руської національности. Я й сам сподіваюсь бути ві Львові в октобрі;

то можемо тоді зробити всякий контракт, колиб тепер заходила яка перébивка“.

Лист до нёго посилаю nereкомендований.

LVIII.

Високоповажний Добродію,

Малоруська правопись мусить стояти на фонетиці, найрадикальнішій, сиріч на такий, щоб видко було, як вимовляв автор. Ніхто не скаже, яку вимову, чи полтавсько-чернігівську, чи галицько-русинську прийме колись народній смак наш. Нехай же будуть навіть и такі пам'ятники ореографічні, як правопись київська: й і й і, або јіјі, або і а к, мо і а и т. д. Колиб сею, як прозвано вже іі, „уїдливою“ правописсю написав хто щоб добре, то смакуватий чоловік не відкине книжки геть задля правописної вїдливости; а навпослі перепечатано б іі, не питавшись у предків, чи зволють на переміни в їх правобисі.

Тим же то й хочу печатати по свбѣму, хочаб черес се втеряв половину пренумерації.

Чого ж бо стоїть у мене мудрець ис своїм кгульдевом чи крейцерами (або й 250 мудреців, коли ёму байдуже про саму річ, черес те, що не така правопись? Нехай и се буде; нехай зостанецця ж такий пам'ятник интеллігентної жизни нашої.

Чоловік уміє писати, та не голить бороди. Не треба нам такого чоловіка. Лучче нехай не так то знає письменство, та бороду голить. Нехочу ж я вам и помагати, скаже той чоловік. Зістанусь собі бородатим, про таких, що не дбають про гоління, та може знайдеця й ще хто, що неголену бороду прекладатиме над голену. С тим и будемо в двох працювати, дарма що голобородих писак тьми тем, а нас тільки двое.

Чував я й таких, що говорять улиця, вулиця, юлиця, и таких, що говорять гулиця. Остання форма міні більш до смаку: бачу бо що гулиця пішла з г у л ь н і, а улиця и т. д) незнаю ш чого.

З в а д а у нас нове́ було б слово и не кожному розумне, а з а й ш т є многе множество раз писалось. У паперах XVI. и XVII. століття. Не предки винні, що ми їх мову поперебивали то московщиною, то польщиною, то так собі поперезабували.

Ви пишете в і д т я т и картку, а т я т я не приймаєте. Чим же гірша форма слова з н а т т є або п и т т є? „Колиб знаттє, що в кума питтє...“ Навіть проблематично мусимо виставляти нові слова, яко пагонці з давнєго, добре знаного кореня.

Спасибі Вам, що до всєго дозираєтесь у моїй мові. Коли б що переправили так, щоб міні вподобалось, прийняв би залюбки.

Тепер уже в Вас у руках друга моя кор-
ректурa. Там поправніще все. Чому Вам не
дивно читати у Псалтирі: „серце м о е“ ? а в
мене мусить стояти серце м о е. Інша річ
с и н є; бо колиб написати с и н е н е б о,
то інший не знав би, що перше **нє** вимов-
ляецця не так, як друге, и прочитав би, може
с и н е н є б о.

Подані Вами пункта видання вподобав я.

I. На сѣму мусимо стояти, щоб „по виході
кожного томика платити міні готівкою по ло-
в и н у накладу, а решту через 12 місяців.
Бо нічим було б друкувати 2-го и т. д. тома.

II. Пулюй рає книгаря Рихтера.

III. Вельми мені любо „половину чистог о
доходу призначити на запомогу для бідних
академиків“. А другу половину возьміте собі,
щоб уже й кошта корреспонденції не вирахо-
вувати окреме. Се резолюція и на IV. пункт
Ваш.

V. Спасибі, що згоджуєтесь, Добродію, не
відступати від моєї рукописі, хиба порадив-
шись и зо мною.

VI. У Св. Письмі я здав ся на Пулюя.
То не м о я правопись.

VII. Буде напечатано: „мовою малорусь-
кою з мови англійської. (Чи б р и т а н с ь к о ї?)
поперекладав П. Куліш Видав (повидавав?)
А. Барвінський“.

VIII. Печатати 500 примірників.

Пишете, добродію: „як с к і н ч и ц ц я умова, тоді рознищецця пренумерата на кожний томик з осібна“.

Оце ж опасуюсь написати Вам, що вмові нашій конець, и от череш що:

Коло перекладу Шекспирових творів заходив ся я наслідком розумовання над природою людської громади и людського індивідуума. Що таке в моїх очах Шекспир, прочитайте на початку двох-томової книги Гервинуса: „Schake-spreare“. Може я, замість епілога до I-го тома, додам витяг ис цієї як німці пишуть, вікопомної праці, (des verewigten Verfassers). Шекспира я читав и перечитував ще перед „Чорною Радою“. Він же вказав міні дорогу вже тверезішого розуміння польсько-руського побуту и останніми часами. Стою собі окреме з моїм поглядом на нашу бувальщину. Про неї пишуть неправду так само, як теологи про діяння Христа и апостолів, дарма що раз пораз роблять цитати. Мій погляд на рідний народ и на его інтеллигенцію, а також ясуванне моєї діяльности, чи консеквентности, висловив я в кількох віршах, котрі м у ш у напечатати на чолі I-го тома.

Як написав я колись листи про гайдамак та напечатав у „Правді“, то правдяне щчинили проти мене бунт. Колиб хто до мене в журнал прислав те, що написав брат Ваш у своїй мові перед галицьким народом,

я не напечатав би, яко проповіді шкочливих для Польщи и Руси видумок наших літописців, а частю и кобзарів. Так ми розходимось у поглядах на нашу бувальщину. Коли ж Ваш брат думає про неї не так, як я, то певно и Ви думаете, що мій погляд несправедливий и шкочливий, а через те и не схочете бути видавцею Шекспирових Творів. Се мене спонукує послати до Вас тепер мое воззвання до Шекспира, щоб опісля не було між нами якої контри. Коли не схочете бути видавцею, я видам сам (дарма що не люблю коректури и рахунків). Сю зіму хочу осістись из октобра ві Львові, яко в найближчому інтеллігентному пункті за границею. Боюсь тільки, що ляхи з дуру (далебі так!) випруть мене зі Львова. Тоді зазімуємо с панією у Відні. От и напечатаю сам томиків зо два для почину: бо вже зовсім готові, а на другу зіму ще два томики, и т. д.

Оце ж Вам и молитва моя до Шекспира

До Шекспира.

Шекспире, батьку наш, усім народам рідний!
 Чи чуєш, як зове тебе народ незгідний,
 Приблуда степовий, наслідник розбишацький,
 Що й досі чествує свій путь и дух козацький?

Світло творчества, Гомере новосвіту!
 Прийми нас під свою опеку знакомиту:

Дай у твоім храму нам варварства позбутись,
На кращі почуття и задуми здобутись.

Нехай нас укротить душа твоя велика,
Нехай покине нас козацька воля дика,
Що кров'ю тішилась, хвалилась пожарами,
Туманила людей брехливими вістями,
Піснями славила безумне гайдамацтво,
Кляла культурників, як людоджерне панство.

С культурників еси найбільший воївода:
Ти — пишний цвіт и плід великого народа.
Дай очі правнукам хижацьким просвітити,
Твій розум праведний сліпим благовістити.

От бачте: ми малоруські цисателі, народили того, що навпаки розуміємо историю справ громадських и міжнародних. Слава Богу, що нас було мало, и що малоруської інтеллігенції ще, можна зказати, и немає. Нехай ті йдуть своєю дорогою, котрі проповідують козацину: дійдуть як раз до нуля в культурних результатах. А ті що не відбилися від культурної сем'ї через польско-руські усобиці, нехай причастяця Шекспірового правосудного, велицеприятного духу, и будущину свою звяжуть не з руйнуванням, а с созиданням. Колиб Шекспір зробив ся читанням любим, се отверезило б нашу літературу мизерну и дало б їй крила. А коли б комедії и трагедії Шекспірові збирали земляків до теа-

атру, то се була б лучча для них школа, ніж усі наші писання й співання. Така моя мета; така спонука до перекладу Шекспирових творів.

Кланяємось обое Вам обом прихильно

П. Куліш.

1881 серпня 26.

С. х. Мотроновки.

LIX.

Р. Б. 1881, серпня 29. дня.

с. х. Мотроновки.

Високоповажний Добродію!

Зволіте прислати міні проект Ваших кон-
дицій.

Певно я на все згоджусь. Ні про що тут не йде, як тільки про те, щоб знати своє и чуже право. *Clara pacta — clara amicitia.*

П. Беднарський не відписав міні на кон-
диції, в котрих було сказано, що я плачу за
кожні 10 аркушів половину належитости, ско-
ро одержу чистий примірник 10-го аркуша,
а другу половину — через 12 місяців по ви-
ході у світ I-го тому Шевченкових Творів*),
и не відписавши почав печатати коректуру,
котру я и відослав уже ему, поправивши. Пи-

*) Має бути Шекспирових. — Ол. Б.

сав я до него вдруге *recommandiert*, питаючись, чом не відписано міні. І на се не маю одповіді. Писав и про те до него, що пристав би до Вашої ради — печатати 500 примірників, колиб Ви прийняли послані Вам пункта видавництва.

Тепер, здаєцця, Вам можна б его просити, щоб він подав Вам наш проект умови, яко такій особі, що берецця бути видавником, коли все буде перетрактоване, — а разом поставити ему и *conditio sine qua non* про акцентовані литери **). Бо, мовляв, се не одна книжка. И ми самі печатати мемо з акцентами, и инші такі будуть, що пійдуть нашим слідом. До формації мови воно вельми потрібне. То й справді, хоч би й міні, треба показати, як я голосую деякі слова; а часом від акценту слово набірав того або иншого сенсу.

Так зволите, спасибі Вам, уфформувати подані Вам пункта по Вашому розуміню речи. Тоді я підпишу и пришлю Вам обязательство мое, а Ви свое підпишете.

П. Беднарський за аркуш с папером бере з мене 14. гульд. с крейцерами. Може б він з Вас узяв и дешевше, коли б Ви поїхали до нього та переговарили. Книжка б подешевшала, а Ваш заробіток чи бариш побільшав би.

**) Не забудьте про *е* (акцентоване).

Ви пишете: „Чим би мое имя мало причипитсь до взятости Шекспира — не знаю“. Се Ви прочитали не так. Ваше имя яко видавці, набере певної взятости, яко діятеля національности, — хоча воно и так мае вже її доволі, и се може Вам здаватись такою маленькою добавкою, що и дбати про те нічого. Та нехай же знають люде, котрі матимуть Шекспирові твори, а инших Ваших книжок не мають, що е в Галичині такий діятель, до котрого часом трапиця обернутись за порадою чи що. Нас мало: нехай же знають, як нас звати и де ми живемо. А може дозволять Шекспирові твори и в Росію ввозити: тоді знати муть книгопродавці російські, до кого адресуватись.

Може ми зазімуємо и ві Львові, не іду-чи до Відня. Велике спасибі Вам за Ваші за-просини, и Вам и Вашій любій подрузі, та я іхав ближчою дорогою зі Львова. А яке буде здоровіє панії, та и мое, не знаю. Вельми нудно и тяжко сидіти в вагоні: хочецця як скорше доїхати. А все таки велике Вам обом спасибі з витаннем нашим щирим.

П. Кулїш.

Про „Гласъ вопіющаго въ пу-
стыни“.

„Дѣло“ не спомянуло навіть, що е на світі переклад Нового Завіту. Се політика не

добра. Ну, та нехай собі. — Ві Львові редактор Д'їла обіцяв міні печатати щоразу рекляму вкупі з іншими реклями, и не напечатав ні в однім числі, а на мій и на Пулюїв лист не відписав. Усього півтора чоловіка нації, и ті живуть у незгоді. Останній перед моїм „додатком“ лист Пулюя був дуже сумний. Я й подумав: от же замучать чоловіка—німці з одного боку, а свої з другого, да ото й написав до Вас. „Глас вопиющего в пустыні“. Бо знаю, що він так заглухне, як одинокє гукання в гаю. Галичане такий незгідний народ, що не хочуть горнутись до купи: прикмета антицивілізації; бо цивілізація вироблює єдиність мислі и задуму.

Не краще робицця и в нас. Ми народ незгідний; ми наслідники тих розбишак, с котрих наробили собі героїв чести и общего добра; ми варвари; наші задуми и почуття вельми мизерні.

Тепер Пулюй у St. Nicolo, и що ж він робить? „Тільки й думки, щоб вичуняти“. Кличу его до себе на хутір, та не знаю, чи прибуде. Й до мене почав вельми рідко писати. Так его привітала жизнь, котру и він ідеалізував, люблячи свій край горяче.

У нас ідеалізацію зганяє сам народ. Наші мужики (про котрих Ви певно читаете доволі в газетах) гукає: „Жидами поснідаємо панами пообідаємо, попами повечеряємо“. Хи-

ба ж се не наслідство XVII. століття? Згубили колись польську культуру; готові згубити московську; а коли б їм поталанило, то прийнялись би и за всю європейську. А як би доруйнувались до такого безлюддя, яке поставило було в козацькій Україні, тодіб изнов співали голодуючи:

Ой колись ми воювали,
Та більше не будем.
Того щ а с т я й тії долі*)
По вік не забудем.

LX.

Високоповажний Добродію
Олександрє Григоровичу!

На простий Ваш лист відписав я зараз, та не знаю, чи одержали.

500.000 кгульденів и 50 кгульденів 21 крейцар виставлені метафорично, щоб показати, яку круглу сумму придбав своїми працями Пулюй и яким дрібним ліком вилічує хиби его львівський синедріон.

*) Оцім щастем и долею здаецця нашим мужикам розбишацтво без упину, и вони имущця до розбою з енергиею дикого инстинкта. Боюсь, щоб не було в нас другої Руїни; тільки вже тепер не будуть кричати: за віру панове молодці, за віру!

Про „зайште“ шкода й говорити. Коли б се було слово польське, то у ляхів би було *zajszedł*, так як у нас зайшов и т. д.

Яким робом виріс народ, мовляли Римляне, таким мусить себе и піддержувати; а ми скажемо: Яким робом знівечив еси себе, тим робом більше не ходи. Ми знівечили себе такими видумками, як мідяні бики, замурування героїв наших живцем у стовби, инквизиція їх самих, їх жен и діток серед Варшави, вирізування стрічної русі в походах жолнірських за те тільки, що вона русь; гушення коронного гетьмана на Україну, щоб вигубити русь до ноги по московську границю (1630, Льв. Лит.), жидівська наруга над церквою серед оружнєго козацтва, пропаганда тенденціозних дум про се в XVII. ст. и обпирання на сі ніби нехибні свідоцтва историчні в XIX., видумування цілих літописів и таких историчніх документів, як универсал Остриниці и білоцерк. унив. Хмельницького, свячені ножі, золота Катеринина грамота и пр. Годі ж уже безобразничати!

Пишете, що у „первому періоді козацтва“ козаки представлені культурниками, а зопсувались вони, набравшись шляхецького та боярського духу etc. Як раз навпаки! Косинський, Наливайко, Бородавка, Павлюк и tutti quanti були розбишаки такі ж, як и Хмельницький, а почали козаки дбати про культуру

тільки тоді трошки, як зазнайомились із шляхтою через її пере́вертнів та з боярами через покровенство.

На бідного Шайноху шкода озиратись. Африка и Америка мають своє право, а ляхи своє. *Comparaison n'est pas raison*. И тепер ще такі навіть люде, як Александер Яблунівський (*Źródła dziejowe*), озираюця на нас, яко на козацьких потомків, ніби ми глибше розу-міємо козащину. Та се річ широка.

Вибачайте, що довів Вас до такого кло-поту, не сказавши на сам перед, що напеча-таю стих до Шекспира. Хапаємось господарю-вати. Тим и не можна було цілий тиждень послати по Ваш лист, що лежав на поchtі, яко рекомандований (бо написано на нему синім олівцем 7 (доплатити 7 к. до 5 крейц.). Та ще в повісті було написано не с Тарнополя, а з В а р ш а в и. Так я й не знав, що се лист од Вас, любий Добродію.

Вéлико дякуємо Вам обом за гостин-ність, та мушу признатись, що не здужаю, и пані моя недугує, а на Броди дорога ближча.

Коли ляхи випруть нас коліном зі Льво-ва, то мати муть рацію: бо звідкіля їм знати, що я шукаю п р а в д и и рад зректись учо-рашнёго твору, коли зрозумів сёгодні, що га-нив кого неправедно.

Посилаю новинку ¹⁾, витягу з газет. И тут кругом народ козакуе на жидах, дарма що бунтовників похапано. У газетах далеко не все печатають ²⁾. „Наслідник розбишацький“!

¹⁾ Куліш прислав отсю новинку: „Заря (кіевская) Nr-о 206. Изъ Краснаго хутора, золотоношскаго уѣзда, полтавской губ. намъ пишутъ: Въ ночь съ 14 на 15 сентября въ нашемъ хуторѣ собралась толпа казаковъ изъ сосѣдняго села Панскаго и совершила нападеніе на экономію зажиточнаго еврея Рувинскаго. Такъ какъ 27 августа отъ поджога сгорѣли два дома Рувинскаго, двѣ мельницы и все его имущество, то нападавшіе набросились на повозки, сняли съ нихъ колеса, побросали въ Днѣпръ вѣсы и гири, разбросали и растоптали скирды хлѣба и затѣмъ накинулись на рабочихъ съ ближайшихъ берлинъ и поколотили ихъ, не разбирая ни русскихъ, ни евреевъ. Послѣдніе скрылись въ ближайшую рощу, кромѣ одного, который, лишившись шубы, былъ избитъ и брошенъ въ Днѣпръ, откуда едва спасся. Изъ крестьянъ фуршиковъ пострадали три человекъ. Обо всемъ случившемся заявлено было исправнику, по приказанію котораго на мѣсто происшествія явился городской надзиратель. Слѣдствіе начато.

²⁾ На нас самих готовив ся тутешній Наливайко, та вхоплено. А Богъ знае, чи ще й виберемось благополучно изъ між сихъ двигателей культуры, що й на самихъ себе кидающя, якъ собаки.

Якось там та напечатаємо Шекспирові Твори, хоч и не всидимо ві Львові. Та ще не впораємось у хуторі тижнів за два.

Щиро до вас прихильний

П. Куліш.

1881, вересня 23 ³).

LXI.

Високоповажний Добродію,
Пане Александре,

Любо мені було читати Ваші споминки про наші давні давна. Залюбки спогадую собі, якъ ми бесідували зъ Вашимъ Паноццемъ и Пані маткою въ Шляхтинцяхъ підъ липами, мовъ изъ Викфильскимъ священикомъ або зъ оцемъ Фосовоі Луизы. Дякувати Вамъ за поздоровленне зъ тими літами, котрыхъ мы доживаємо по заслuzі передъ батьками. Оде жъ подобає й Вамъ дожити до великихъ старощівъ, котрі мені прихильно пророкуєте.

Веселить мене й мою Пані звістка про Вашу читанку, що, мовляєте здорові, виявлює поступъ нашого вікування. Не даремно жъ бо мы зъ Вами, Галичанами, подвизаємось на поприщі древнеі Русчини. Ба й сама реакція декого въ насъ и въ васъ потрібна до про-

³) З Мотронівки. — Ол. Б.

гресу, такъ якъ, по Апостолові, довлѣть быти и ересемъ.

Про Мартиримѣяна допытувавсь я въ моихъ бардівъ старосвіщини, та й не допытавсь нічого. Коли підъ симъ имямъ розуміти Мартина Римлянина, то може се Мартинъ зъ Олькуши, знакомитый професоръ краківської академії, що вславив ся проектомъ нового календаря, такъ опісля названого Григоріянського. Зъ Кракова слава его перейшла, певно, въ Київъ, а тамъ ще й до Петра Могили бували такі, що славили римську унію и навертали на неї бурсацтво: воно жъ то, може, й пронесло въ неписьменному народі великого реформатора Византійщини, Мартина Римлянина, яко *spem magnam futuri*. Та хто его знає, чи було воно такъ справді!

„Исторію Возсоединенія Руси“ не веду я далій, а переробляю, скільки моеї моги середъ хуторного безлюддя; бо й самый переробъ я тільки програмую собі мовчки. Програму переробу не повну ще скомпонувавъ я підъ назвою „Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340—1654)“ и напечатавъ у журналі „Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ“. Журнала сѣго виходить що року чотырі великі книги, и коштують вони, здаецця мені, тільки 4 рублі, — ні бо: у Москві 5 р., съ пересылкою 6 р., а за границу, певно, й дорожче.

Мои три томы ввійшли въ 2-гу, 3-ю и 4-ту книги сёго року, и окреме выписати их сихъ книгъ, не можна. Та в мене будуть одбитки моихъ томівъ, дакъ я Вамъ и пришлю зъ Москвы чи съ Петербурга; лагоджусь бо тамъ зімувати, щобъ довести свою „Историю“ до конца, коли сподоблюсь благословення пятої заповіді. Дякувати Бсгові, читаю й пишу безъ окуляръ. Носивъ окуляры про далеке вбачанне, та оце вже другий рікъ, якъ згубивъ пораючись изъ сокиркою въ молодому березнячку. Працювавъ по адамовські, въ поті лица, що й не постерігъ, коли мої золоті очі зачепились за хворостину. Спершу не добре було мені въ полі й леваді безъ окуляръ, а теперъ ставъ и въ далечині такъ бачити, що, вернувшись до столиці, начеплю собі хіба лорнетку про картинні галереї. Оце жъ то й дає мені надію переслебізувати трі томы „Исторіи Возсоединенія Руси“ та розвести про се мову томівъ на девять, на вшануванне девятихъ сестеръ, моихъ богинь. А поки доберусь до великихъ библиотекъ и архивівъ, komponую собі дещо хуторне, якъ той мовлявъ хитро мудро й невеликимъ коштомъ. Зробіте жъ мені, старий Приятелю, ласку, сповістіте мене ось про що:

1. Який штатъ має при собі въ Святому Юрі чернець-митрополитъ: чи чернечий?
2. Крылошане, се мабудь, жонаті

попы. Коли такъ, то якъ вони при Святому Юрі містяця? Де живуть ихъ семѣі?

3. Які стосунки въ крылошанъ изъ митрополитовымъ чернечимъ штатомъ?

Прошу Васъ освідчити мое вшанованне Вашій любій дружині, дякуючи її за споминъ про мене. Пані моя вітає Васъ обохъ щиримъ серцемъ.

Хотіли бъ мы довідатись, якъ Вы живете вві Львові; чи маєте яку посаду чи такъ собі пробуваєте? Скільки дітѣкъ у Васъ, и чи дорѣслі вже? И щѣ навкруги Васъ дієця?

Щиро прихильный до Васъ

П. Кулішъ.

1889, липня 28:

Хутіръ Ганнина Пустынь,
підъ Бѣрзною.

LXII.

Високоповажний Добродію

Пане Олександрє!

Спасибі Вам за відписъ про Святого Юра, велике спасибі.

Добре чините, що не даєте занепасти руському органіві „Ділу“. Веселимось и мы, що наше малоруське браташше по тімъ боці

політичнѣї границі рідного краю подвизаецця въ прояву національности своєї. Оце жъ, вволюючи Вашу волю, позволяю на передрукъ моеї „Чорної Ради“. Коли схочете, поправте всюды въ ній глаголы на и т и замість и ть, якъ я колись писавъ, державшись черніговщини, а не полтавщини, киевщини и галицької рушчини.

Любо було намъ довідатись про вашу благословенну семьянистость. Нехай Вамъ помагає Господь патриархувати, щобъ зъ Вашихъ діточокъ поросли славетні громадяне, такі якъ и Вы самі,

Іллюстрації до „Орисі“ поробивъ не я, а графъ Дебальманъ. Д-ръ Пулюй побравъ ихъ у мене въ Відні, щобъ напечатати въ німецькому журналі, а відъ нѣго здобути клише про виданнє малоруське. Коли Вы знаєте, де вінъ пробуває, дакъ обернітєсь де нѣго.

Вітаємо Васъ и всю Вашу семью щиримъ руськимъ вітаннємъ

П. Куліш.

1889, грудня 12.

Х. Ганнина Пустынь,
підъ Борзною.

Р. С. Сѣгодні жъ шле й моя Пані нерекomenований пакетъ съ казкою про Орла etc; Володареві Шухевичеві. Якъ не одержить, пришло зарекомендувавши.

LXIII.

Високоповажний Добродію
Пане Олексю!

Щиро дякуємо Вамъ обое за привітання нашого Ангела — Панька, що лагодиця оце навідатись до мене зъ Неба вже въ сімдесять-другий разъ. Хвалити Господа милосердного, здоровлє мое таке жъ, якъ и було, а працюю, якъ Вы се хочете знати, більшъ у-сєго надъ нашою, матернєю мовою. Хочецця мені, щобъ у насъ порісъ роменъ ись тыном рівенъ, а попросту мовлячи, щобъ не впослі-джувано коханої нашої материзны ні въ Москві, ні въ Берлині, ні въ Лондоні. Не хутко ми сєго допнемось, а проте починаймо дош-натись. Оце жъ, лаштуючись у дорогу до кни-готечніхъ городівъ (на зіму певно рушимо) готую до друку, вкупі зъ власною кобзарщи-ною, и таку книжку: „Позичена въ Москов-щині та въ Німещині Кобза. Переспивы Пань-ка Кулеша“. И до Московскої Русі и до Нім-цівъ хочу въ ній пропечатати — якъ бы Вамъ сказати? — лицяння. Оце жъ перше:

Наші предки Москалями васъ по ляцькій про-
[зивали,
Въ Азію Китайську вашихъ славныхъ пред-
[ків одлихали.

Вы жъ на займині своїй розумно господарю-
 [вали,
 Руську землю й руську честь одъ ворогівъ
 [обороняли.

Наші предки Руськимъ Миромъ изъ Ляхами
 [тяжко колотились,
 А втворити руського письменства въ себе не-
 [здоліли.

Вы жъ потужне руське слово въ тій пресла-
 [вній Січі вформували,
 Що надъ моремъ за московськими порогами
 [обмуровали.

Симъ потужнымъ руськимъ словомъ про
 [нашъ край вы заспівали,
 Нашъ Дніпро Славуть и Донъ Великий гаріо
 [змалювали.

Любо мы се малюванне на Україні привітали,
 Ваші голосні пісні по своєму переспівали.

Нехай наші вороги по всімъ широкімъ світі
 [знають,

Що на руськихъ займищахъ у двохъ косахъ
[одно гадають.

Буде часъ, коли міжъ нами не стояти муть
[Ивани*]

Що на добрый розум и на серце нам кла-
[дуть кайданы;

Не гасити муть намъ духа політичнимъ фана-
[тизмомъ,

Не впиняти муть прогресу чужояднимъ
[экгоизмомъ

Тоді мы про давнє руське брацтво рівноправ-
[не спогадаємъ,

В купі зъ вами въ вольнімъ храмі и науки й
[жизні заспіваємъ.

Се „до братівъ Великої Русі“ а
ось и „до Німцівъ“ :

Довгенко намъ була Німещина замкнена.

Замкнули онъ нам її Герои Козаки.

Наслухалась вістей про нихъ уся вселенна,

Які вони були буйтури-хижаки,

*) Иванушка - дурачокъ — гей москов-
ської народної казки.

А що гряде її великий властелинъ,
Пророкували намъ Крыловъ и Карамзинъ.

Прийшовъ и сотворивъ нове народнє слово,
Як царство сотворивъ нове колись Иванъ.
Мы спершу зиркали на Пушкіна сурово,
Що нібы по Ляхамъ робивсь новий намъ
[панъ.

Аж ні! Котляръ, Гулакъ, ба й Квітка по-
[миляв ся,
Що рідний нашъ языкъ московщині під-
[дав ся.

У скелі й намъ пробив криничину Пекгасъ:
Живущої напивсь по-пушкінській Тарасъ.

Оце ж теперъ уже, поважні Німці, знайте,
Що джерело нове живить нашъ руській
[духъ :

Нам кобзы славної ласкаво позичайте :
Не буде вамъ вона тонкий терзати слухъ.
Дозволте взяти намъ високі ваші тони,
А чей и вь насъ сердець озвущя мільйони.
На голосъ голосный великих кобзарів,
И мовы вашої и розуму царівъ.

До московського браття написалось ище
въ Відні, а до німецького (тутъ розуміюця й
англичане: бо подаю переспівъ въ Байроново-

го Чайльдъ Гарольда) оце — тількищо формуючи книжку під назвою „Позичена Кобза“.

Вітаємо Васъ изъ Вашою любовою „хіттю**“ (Слово о П. Игор.) обое и радуємось, що Ваше руське товариство академствує. Нехай такъ станецця духові ёго, якъ у Библиї і „и рече: да буде світъ, — и бысть світъ“ і або світъ — нація съ философією або світъ — наука съ поезією.

Щиро прихильный до Вашої спасенної праці

Панько Куліш.

Р. Б. 1890. липця 20, на Св. Иллю.

**) Подруга, жінка, в чеськім: *shot'*. —
Ол. Б.

Мої листи до П. Куліша.

З переписки з П. Кулішем збереглись у мене три листи писані до него в 1869 р., що мають звязь з оповіщеними мною першими листами П. Куліша. Сі листи разом з кількома відписами єго листів оставив раз Куліш у мене переїздом за границю, всі інші непременно згоріли разом з многими цїяними рукописами, материялами і книжками на хуторі Мотронівці підчас пожежі, що раз якось навістила хутір. Тим то подаю сі три листи, бо й они кидають деяке сьвітло на наші відносини.

I.

Шляхтинці
17-го лат. Липця.
1869.

Високоповажний Добродію!

Посилаю копію нарису словесности у-снєї української. Дещо мусивъ я задля ради школьної зъ того пропустити.

Початкову стрічку пропустивъ я тому, що вона написана въ звязи зъ нарисом напечатаним въ П р а в д і. Але я усню словесність поставлю перед Шевченківською, отже и нарис уснєї словесности буде на початку.

„Зробила таким укр. Русина споконвішня его доля“ — аж до „Сама ёго маровина“ думаю я пропустити, щобъ оминуті річи про Польщу, унію и таке инше.

При самімъ кінци думаю пропустити имена Л я х і в ъ и М о с к а л і в ъ.

Будьте ласкаві, Добродію, написати міні, чи годитеся зъ тими пропущеннями.

Посилаю при сій спосібности такожъ 2 останні Ваші листи.

За кілька днівъ нароблю Вамъ трохи клопоту, бо пришлю до поправки біографіі укр. авторівъ зъ моєї читанки.

Подолинський вже написавъ міні, що то сталось зъ посилкою книжокъ. Вони були зле завинені.

Я ще въ Пятницю виїхавъ зъ Бережанъ.

Коли ласкаві, Добродію, дещо до мене писати, адресуйте на мое имя in Szlachcińce, letzte Post Tarnopol.

Бувайте здорові и не забувайте прихильного до Васъ

Ол. Барвіньского.

II.

Шляхтинці
24. л. Липця.
1869.

Високоповажний Добродію!

Власне виготовивъ я до висилки біографіи укр. письменниківъ, щобъ ласкаво переглянули їхъ, якъ діставъ я Ваше щире письмо. Нині заразъ на ёго відписую.

Радъ би я зъ Вами, Добродію, побачитись та наговоритись доволі, не одну річъ пояснити живимъ словомъ, котра й двадцятёма листами не дасть докладно пояснити, та положеннє моє таке, що хто зна, чи буду я мати те щастя, зъ Вами бачитись.

На 28-го лат. Липця по полудні маю визначений терминъ ставити ся передъ рекрутаційну комісію. Отже ажъ въ Четверъ на нічъ мій би я бути въ Золочові. Та ще матеріяльна нужда теперъ мене дусить.

Підъ часъ року школьного я мавъ окрімъ правительственной платні місячної (36 р.) ще 20 зъ приватнихъ лекцій. На прожитокъ мало обертавъ, а багацко на книжки. Тепер же виїзжаючи зъ Бережанъ, закупивъ за всі гроші, які лишились, книжокъ потрібнихъ до испиту, а умисне виїхавъ до родичівъ, щобъ и прожитокъ нічого не стоявъ. Отже якъ де удасться вижичити 10 р. на по-

дорожъ, то орлиними крильми полечу до Васъ, Добродію.

Жаль мині, Добродію, що такъ скоро насъ лишаєте; не одно бъ я ще мавъ поспитатись, не одноі мудроі та щироі ради послухати, не одноі науки почути.

Будьте жъ ласкаві, Добродію, скоро написати мині про день, коли Ви зайдете у Золочівъ, та чи довго тамъ можете загаїтись.

Отже теперъ ще напишу Вамъ, якъ иде Львівско-Бродська желізниця, чи Ви не помиляєтесь у Вашій ізді. Бо коли Ви впростъ до Бродъ хочете дістатись, то не потребуєте їхати черезъ Золочівъ. Желізниця ся ділицця на два рамена. Одно иде до Бродівъ, а друге до Золочова. Розлучаютьця оба рамена въ Краснімъ (стації 4 миль відъ Золочева). Отже якъ Ви бъ, Добродію, завернули въ Золочовъ мусили бъ опісля вертатись у Красне и відтакъ їхати до Бродівъ. Та Ви жъ здаєцця про се мусите знати и змарошне звертаєте у Золочівъ, щобъ зо мною побачитись. Порядний готель (якъ на Золочівъ) „підъ желізницею“ pod żelazną koleją, недалеко відъ ринку. Лучче бъ підъ чужимъ им'ямъ тамъ пробути, бо й тамъ може навинутись лихий.

Бувайтежъ здорові та не забувайте про щирого покірника Вашого

Ол. Барвінського.

Коли бъ такъ лиха доля судила, щобъ

я не мігъ побачитись зъ Вами, Добродію, скажіть мині ласкаво, якъ би я мігъ иноді до Васъ дві-три слові написати, и куди адресувати.

III.

Бережани 29|11 Липця 1869.

Високоповажний Добродію!

Два останні Ваші листи я діставъ. Спасибі велике Вамъ, Добродію, за розправу про усню словесність. То надасть читанці правдивої цінности и кине ясне світло, на справу, котру мало людей досі добре розуміло. Тільки дещо мушу я пропустити. Отже, щобъ Ви Добродію, знали, що я пропускаю, пришлю я Вамъ копію того изъ значками, де що пропущено.

Нині діставъ я такожъ письмо відъ Стояна Новаковича, професора вищої школи у Білгороді. Щирий се чоловікъ и дуже прихильний Русинамъ, т. є. нашій народній партії.

Вінъ Сербамъ поясняє нашу справу на нашу користь, научивъ ся нашої мови и багато дечого зъ Вовчка и Шевченка поперекладав на сербське и зъ Стороженка, Гоголя и и. Дуже працюватий и щирий чоловікъ. Я зъ нимъ часто переписуюсь.

Отже вінъ пише міні нині, що за кілька днівъ виїздить до Відня и тамъ побуде зъ місяць. Чи не добре бъ було, якъ би Ви, Добродію, були ласкаві познакомитись зъ нимъ и об'яснити лучче нашу справу, бо мертва буква того всього зробити не встиє. Коли Ви на се згодите ся, то я до ёго напишу об'їмъ, бо теперъ не хотівъ я виявляти ёму про Вашъ побитъ у Відні.

У Відні Новаковичъ житиме на Josefstadt, Lange Gasse, No. 51. I. Stock, Thür 6.

Нині діставъ письмо відъ Воробкевича Изидора (Млаки) зъ Черновець. Вінъ въ тихъ дняхъ напише до Васъ, бо досі бувъ дуже зайнятий школою.

Не знаю, чи дістали Ви, Добродію, моє останнє письмо, де я писаю про пригоду, яка лучилася при пересилці пісень Балліної и Лукашевича.

Бувайте здорові и адресуйте ласкзво всі письма до мене на моє имя

in Szlachcińce

1. Post Tarnopol, Galizien.

Вашъ щирий покiрникъ

Ол. Барвінський.

Чи смію поспитатися, якъ довго забавите у Відні, якъ идуть пертрактації зъ англійськимъ товариствомъ?

Листи П. Куліша до брата мого Володимира

I.

Посилаючи до шановної Редакції „Дѣла“ ще одного реньского злотого за перший том повісти „Стефан Лаврентій“, покірненько прошу напечатати, колиб се було можна, у 3-му числі „Дѣла“ приложену тут же мою літературню оповістку. Сеі оповістки жадає фірма, що взяла ся ширити переклад Шекспира в Росії, — для того жадає скорше, щоб розпочати заздалегідь свої реклями.

Коли не можна печатати моею правописсю, то хоч и Максимовичовою; тільки прошу печатати слово в слово

П. Куліш

1882, стичня 9.

II.

Покірненько прошу шановну редакцію „Дѣло“ вернути мою оповістку про переклад Шекспира на руки Пана Беднарського, а він перешле її міні.

П. Куліш.

1882, стичня 23.

лютого 4.

Дописка на коперті.

Зробіте міні ласку, Добродію Беднарський, передайте сей листок в редакцію „Дѣ-

ла“. Се все я клопочусь про мою опóвістку, котру просивъ и прошу Вас міні переслати при на́годі.

П. К.

Вибачайте, добродію ласкавий, що пишу без церемонії на коперті. Гроші в мене для Вас готові, тільки що не можу одірватись од писання зараз. А коли б Ви зробили міні таку ласку, що прибіглиб, яко молодший на часинку до мене, то я вручу Вам зараз.

III.

Високопова́жний Добрóдію!

Колись давнó, перéїздом через Львів, одérжав я од Вас кілька примі́рників мого́ Псалти́ря на лúччому папéрі, та не мóжна бу́ло міні всі їх забрати, то я й лишив, не памятаю вже скі́лько, у Вас.

Тепéр би міні вони стали в пригóді; то прошу́ Вас їх міні прислати. Коли ж и в Вас у́же нема кра́шчих примі́рників, то зробі́те міні ласку, візьмі́те пять яких не́будь у Прóсві́ті для ме́не. Я й сам се міг би зроби́ти, та міні воно́ трудні́ше ніж Вам. Оце́ ж дозвóльте сподіва́тись, що моя прóзьба мати ме в Вас місце.

Пропш́у бувати певним у моїй шані до Вас
и прихильності.

П. Куліш.

Р. Б. 1882,
місяця березоля н. ст.
на 9-й день
У ві Львові.

IV.

Добродію ласкавий,

Дякуємо Вам обое за прислані билети, та
не можемо ними скористувати: бо наше здо-
ров'є не дозволяє нам одлучатись из господи
в ночі.

Подайте, спасибі Вам, сі десять реньских
злотих у ту складку, що уряжено при гарде-
робі на побільшенне стипендійного фонду им.
Т. Шевченка, а билети вертаємо до вжитку
ивших гостей сёго благословенного во віки
вечора.

Ви так заклопотались, що знов не від-
писали міні про посилку моїх книжок у Відню.
Сія творите и онѣхъ не оставляйте, любий
Добродію!

Прихильний до Вас ис пошанованнем

П. Куліш.

1882, марта 10. н. ст.

10 руб 08 коп 980.
Р 20'18

5035 5035

Г. СЛОМНИН 3 МОГО Ж